ARBA YAYINLARI

İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KURUCUSU VE 1/1 NO'LU ÜYESİ

İbrahim Temo'nun İTTİHAD VE TERAKKİ ANILARI

eskikitaplarim.com

ARBA Yayınları : 12
Tarih / Anı Dizisi : 2

Birinci Baskı: İstanbul-1987
İkinci Baskı : İstanbul, Ekim-2000

Kapak: Sungu ÇAPAN

Doktor İbrahim TEMO
İTTİHAT VE TERAKKİ
Cemiyetin Teşekkülü ve
Hidemati Vataniye ve
İnkılâbi Milliye
Dair Hatıratım
1939 Romanya-Mecidiye

Baskı: Ayyıldız Matbaacılık Ltd. Şti.
Tel: (0212) 482 15 06

ARBA Araştırma Basım Yayım Tic. Ltd. Şti.
Moda Cad. Murat Bey Stock. No:31/3
Kadıköy-İSTNBUL Fax: 0.(216) 449 30 18

İBRAHİM TEMO'NUN İTTİHAD VE TERAKKİ ANILARI

ARBA

İTHAF

Dahilî ve harici vatanda
inkılâp ve ilmî irfan için
çalışan talebelerime

SUNUŞ

Jön Türkler arasında demokratik ideallerini yılmadan ve —en önemlisi— saptırmadan savunabilmiş olan kimselere az rastlanır. İbrahim Temo bu «ideolojik kahramanlardan» biridir. 1889'da İTTİHAD-I OSMANÎ adıyla kurulan, sonradan İTTİHAD ve TERAKKİ olarak şöhret kazanacak olan gizli cemiyetin kurucuları arasında rol almış, sonra bu cemiyetin Romanya'da ve Balkanlarda yayılmasına çalışmış ,ilk mesai arkadaşlarının bir kısmının kendilerine tayin ettikleri amaçları pek de seçemediği yıllarda (1909) Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kuruluşunda önemli katkısı bulunmuş olan Temo'nun hayat çizgisi hep demokratlaşma kaygısıyla şekillenmiştir. Bu saf, gerçek anlamda halkçı ilhamın önemi, «lafzen» demokrasiyi savunan fakat «elit»ist ya da totaliterliğe taviz vermeden Osmanlı İmparatorluğu'nda iş yapılamıyacağına inanan arkadaşlarının tutumuyla kendi fikirleri karşılaştırıldığında ortaya çıkar. Bundan dolayıdır ki siyasi hayatının parlemento çalışma- «elit»ist ya da totaliterliğe taviz vermeden Osmanlı İmpave Terakki'de belirmiş otoriter eğilimlere bir tepki olarak partisinin Hürriyet ve İttilaf'a katılmasını tasvip etmesiyle sonuçlanmıştır.

Temo bundan sonra doğum yeri olan Romanya'ya dönmüş ve orada mesleği olan hekimlikle uğraşmıştır. 1939

yılında çıkan hatıratı bize Abdülhamit devrinde gerek Tıbbiye'ye hazırlık sınıflarında gerekse Askeri Tıbbiye'de öğrenciler arasında muhalefet hareketlerinin nasıl şekillendiği konusunda önemli ipuçları vermektedir. Fakat bunun ötesinde —belki de zihni aleminin Balkanlarda oluşan kısmının tesiriyle— diğer Jön Türk anılarında nadiren bulunan günlük hayat imgeleri sağlamaktadır. Bunları genel olarak toplumsal yapıyla ilgili bilgiler olarak değerlendirmemiz mümkündür.

Sözünü ettiğim imgeler arasında ilk akla gelen Arnavut asıllı, Struga doğumlu fakir bir taşralının hangi yollardan geçerek Tıbbiye'ye kadar gelebildiğinin anlatılmasıdır. Struga'nın «nîm rüşdiye»sini aşmanın ilk kademesi her halde Temo'nun kendi dinamik psikolojisinde aranmalıdır. İkinci kademe şehirden geçen subaylardan öğrendiği Fransızca, aritmetik ve coğrafyanın dağarcığına aktarılmasıdır. Üçüncüsü ise payitahta kadar uzanan bir Arnavut «klientelist» ağdır. Böylece Selanik'e kadar yayan giden Temo İstanbul'a geldiğinde Mahmut Paşa Camii yanında Balkanlardan gelen «seyyah»lara kolaylıklar sağlamakta ihtisaslaşmış bir kahveden başlayarak, Hemşerisi Hayri, sonra onun tanıdığı Arnavut İsmail Bey Toptani, Toptani'den Arnavut jeoloji profesörü Haydar Bloşmi Bey yoluyla Mülkiye Tıbbiyesine yerleştiriliyor. Bu ağ'ın çalışması Arnavut Milliyetçiliğinin sonradan nasıl şekillenmiş olacağı hakkında bize önemli ipuçları veriyor.

Fakat Temo'nun kitabından aynı yıllarda etkisi tamamen aksi istikamette çalışan bir diğer «ağ» olduğunu anlıyoruz. O da çok daha geniş bir toplumsal birim kurma yolunda çalışan «milli edebiyat»ın etkisidir. Temo'nun toplumsal yapı hakkında sağladığı bu ilginç veri öğrencilerin kendi aralarında tartıştıkları anlatılmasından çıkarılabilir. Kuleli hazırlık okulunda öğrenciler dünya görüşleri açısından iki grubu ayrılıyorlar: çoğu taşralı «sofu meşreb ve müteassıb grubu» ve Namık Kemal gibi milli edebiyat kurucularının eserlerini okuyanlar.

Birinci grubun ideolojik mihrakı sünnilik-alevilik mü-

nakaşalarından oluşuyor. İkinciler ise dikkatlerini «hürriyet» konusuna çeviriyorlar. Böylece, Osmanlı toplumunun «geleneksel» adını verebileceğimiz toplum yapısının nasıl giderek yeni bir şekil almaya başladığını görüyoruz.

Bir diğer ilginç yapı Kuleli'deki grup çalışmalarından çıkarabileceğimiz toplumsal gruplaşma imgesidir. Bu gruplaşmada birinci «takım» taşralılardan ikinci takımı ise «İstanbullu»lardan ve büyük şehirlerden gelenlerden oluşuyor. Gene bu ikiliğin tersine çalışan bir unsur öğrencilerin öğrenci olarak katıldıkları mektep idaresi karşıtı hareketlerdir.

Öğrencilerin Abdülhamid'in baskılı idaresi yıllarında şekillendirebildikleri bu toplu protestolardan biri okullarının öğrenim programını Batıdaki programların düzeyine getirmek için başlattıkları grevdir. Bu protestonun her iki yönü de —bir uyanıklığın ifadesi ve öğrenci kimliğinin yeni etkisi— daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gereken faktörlerdir.

Temo'nun anıları bu şekilde yüzeye çıkarılabilecek birçok bilgiyi kapsamaktadır. Yeniden yayınlanması uzun zaman bulunmasında zorluk çekilen bir belgeye yeni can vermekle önemli bir görev üstlenmiş bulunuyor.

Şerif MARDİN

YAYINLAYANIN NOTU

İttihat ve Terakki'nin kurucusu ve 1/1 nolu üyesi İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki dönemi ve sonrasıyla ilgili anılarını topladığı bu kitap 1939'da Romanya'da yayınlanmıştır.

Yakın tarihimizde önemli bir boşluğu dolduracağına inandığımız kitap, birinci elden bir kaynak ve Jön Türk yazışmalarını içeren bir belgeseldir. İttihat ve Terakki ve dönemiyle ilgili bir çok olayı aydınlatacak, yeni boyutlar getirecek niteliktedir. Türkiye'de az sayıda nüshası olan ve son zamanlarda fotokopi yoluyla çoğaltılan bu anıları eksiksiz yayınlayarak geniş kitlelere ulaşmasını istedik.

Anılar, Mecidiye'de (Romanya) latin harfleriyle dizilmesi ve yazarından kaynaklanan bazı imla hatalarına ve cümle bozukluklarına rağmen oldukca sade ve anlaşılır bir durumdadır. Ancak yazar bazı yerlerde ağır bir dil kullanmıştır. Genç okurları sıkmamak ve sık sık sözlüğe bakarak kitabın okunuşunu zorlaştırmamak amacıyla, yazarın cümle yapısını bozmadan bazı kelime ve cümleleri değiştirdik. Kitapta önemli bir yer tutan belgeleri ise olduğu gibi bıraktık. Bazı olayları da dipnotlarla daha geniş olarak anlatarak ve yazarın unutkanlığından kaynaklanan olaylara açıklık getirmeye çalıştık.

Bu kitap bir bakıma 1889'da Askeri Tıbbiyelilerin «Hatab kıraathanesi Toplantıları» ve «İnciraltı İçtima»yla başlattıkları ve çoğu harbiye mezunu olan genç ittihatçıların 1908'de Manastır ve Selanik'te noktalandıkları bir hareketin ilginç hikayesidir.

Meşrutiyet'in ilânın 80. yılı (1988) İttihat ve Terakki'nin kuruluşunun 100. yılı (1989) yaklaşırken bu alanda yayınlanacak eserlere ve tartışmalara başlangıç olması dileğiyle.

Bülent DEMİRBAŞ

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

Anavatanım, Ecdadım, İlk Tahsilim ... 5
İstanbul'a Gidişim ve Tahsilim ... 6
Cemiyetin Teşekkülü ... 13
İlk Tutuklanmam ... 18
Diploma Alışım ... 32
Haydarpaşa Hastahanesine Devamım ve İkinci Tutuklanmam ... 34
Üçüncü Tutuklanmam ... 39
Dördüncü ve Son Tutuklanmam ... 45
Firarım ve Firarımı Kolaylaştıranlar ... 50

İKİNCİ BÖLÜM

Vatandan Uzaklaştıktan Sonra ... 53
Abdülhamid ile Cemiyetin Mütarekesi ... 125
Bir Düello Hadisesi ... 129

Avrupa'da Bazı Hareketler ... 135
Viyana'ya Seyahatim ... 137
Gülbaba'nın Türbesini Ziyaret Ederken ... 138
Paris'e Gidişim ... 143
Damad Mahmud Paşa'nın Vefatı ... 149
Damad Mahmud Paşa'nın Cenaze Davası ... 151
Biçare Genç Türklerin Çoğu Avrupa'da Neler Çektiler? 153
Ehemmiyet Verilecek Bir Mesele ... 157
Paris Dönüşümden Sonraki Memuriyetlerim ... 161
Köstence Kazası Hekimliğine Tayinim ... 163
Jön Türklerin Paris'deki Son Kongresi ... 170
Merhum Dr. Bahaddin Şakir Bey'in Paris'ten Köstence'ye Gelişi ve Cemiyetin Eski Mühürünün Değişmesi ... 172
Harekatımızın Son Günleri ... 177

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Köstence'de Hürriyet Şenlikleri İçin Yapılan Miting, Konsolosluğa Gidiş ve İstanbul'a Hareket ... 179
İstanbul'a Hareket ... 181
Struga'ya Ailemi Görmeğe Gidiyorum ... 185
Kırımi Ali Rıza'nın Acıklı Ölümü ... 197
Trablusgarp Mektubu ... 201
Darülâceze Müdürlüğüm ... 204
Demokrat Fırkası'nın Kurulması ... 208
Hürriyet Kahramanı Atıf Bey ... 214
İstanbul'da Kolera Afeti ... 217
Kayda Değer Birkaç Olay ve Grebeneli Binbaşı Bekir Bey'in Mektubu ... 220
Mahmud Şevket Paşa'nın Öldürülmesi Olayı ... 224

Balkan Harbinde Romen Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Heyetiyle İstanbul'a Gidişimiz 225
Romen Kızılhaç Heyetiyle Arnavutluk'a Gidişim 229
Umumi Harb 231
Umumi Harb Neticesi Paris'te Toplanan Konferansa Delege Gibi İştirakim 236
Romanya «Ahali» Fırkası'na Girmem ve Ayanlığım ... 241
Dobruca Türklerinin Maarifine, Gelişmesine Menfaatlerine Ait Bazı Hizmetlerim 246
Dizin 263

BAŞLANGIÇ

Aileler cins ve ecdadile anılırlar, geçmişi ile kaim olurlar. Devletler, milletler, cemaatler dahi teşekkülleri, satvetleri, tarihi ile temadi eder ve ancak onunla beka bulur.

Her vekayii unutturmamak için en ufak bir hareketi zapt, ilerde gelecek efradın yaşamasını ve milletini tanıttırmak gayretinde bulunur, ve istikbalde gelecek beşerî ve millî hareketlerin muhakemelerine bırakır.

Altı asırlık ömür süren Osmanlı imparatorluğunun tarihçe malûm olan mevcudiyeti üç büyük devire ayrılabilir:

1 — İki asırlık hayatı, Osmanlı hükûmetinin teşekkülü olup, fütuhat, tevessu ve satvetle, Asya, Avrupa, Afrika kıt'alarında Türklük namına yaptığı fütuhat ve husule getirdiği inkılâb.

2 — Devri tevakkuf (duraklama) olup ve fakat asari medeniyesinin çoğalması.

3 — Tedricî zafiyet ve muhtelif zamanlarda taksi-

mata uğraması ve cehalet, adamsızlık neticesi son devirlerinde inkıraza maruz kalması.

Bu son vaziyeti yanık yürekle gören ve his eden münevver ve hamiyetli Osmanlılar uyanmağa ve kımıldamağa başladıkları sıralarda, evvelâ matbuatla, gazete ve eserlerle, tıbbî ve askerî âlî mektepler açarak milleti ikaz etmeğe ve dahili vatanda yaptıkları propagandalarla muvaffak olamayanların bir kısmı da, Abdülâzizin saltanatı devrinde Avrupanın medeni merkezlerine kaçarak kalemen hizmet etmeğe başlamışlardı.

Avrupalılar bu harekâtı ahraraneye mensup olanlara, o zaman, "Jön Türkler" ismini vermişlerdi.

Bu hamiyetli münevverlerin, milliyetperverlerin adedi pek mahdud idi. Osmanlı milleti, istibdadın idaresi altında mektepsizlik, medeniyet ve dinin kabul etmediği istibdad ve taassubu cahilâne iğfalatile pek geri kaldığından; fikirlerini, kanaatlerini yalnız memuriyetlerde bulunanlara ünvan ve maaşa koşan menfaat ashabı mürtekiplere, etek öpenlere eriştirdikler için hakkile bütün millete telkin edememişlerdi.

Adedçe mahdud olan: Midhat ve Mısırlı Prens Mustafa Fadıl Paşalar gibi siyasî; Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi asari edebiye ve fikriyesi hiç bir vakit unutulamıyacak şair ve edipler; ateşin eli kalem tutar Ali Şefkati, Nuri ve Şinasi Beyler gibi ehli kalem ve sonunda saraya ve menbai istipdad ve fesad olan Lâneye hücumunda şehid olan Ali Suavî gibi fedakâr gençler hareketinin birinci devrinin yeni fikri ika edenlerden idiler.

İşte pek mahdud olan bu mefkûre sahibi zevatın hazırladıkları zemin sönmüş ve silinmiş zan olunmuşken, kül altında hararetini muhafaza eden bu kor parçaları mekteplileri, ezcümle tıbbiye ve âlî askeriye mekteplilerinin kalplerini ısıtmış, ruhlarını okşamış, uyandırmış, damarlarında kanlarını cereyana getirmiş oldu.

Namık Kemal'in şiir ve eserlerini, Ali Şefkatinin ve sair Türk ediplerinin gazetelerini elden ele dağıtarak mektepliler, kalemlerde müstahdem memurin ve bunların vasıtasile ehli kalem ve ahali arasına sokulan, okuyanlar çoğaldı. Tam bu sırada idi ki, ikinci ve esaslı Genç Türklerin cemiyeti hafiyesi teşekkül etti.

Bu millî uyanıklık ve fedakârlığın teşekkülü hakkında pek çok rivayetler oldu ve matbuatta da yazıldı.

Bu tabiî bir hal idi. Çünkü; cemiyet gizli idi. Müteaddid iltihaka mensup numaralar ve şubeler halinde çalışırdı.

Bu hareketi milliyeye mensup çalışanların hizmetleri sebkat eden zevatın ve bu harekete iltihak edenlerin yazıları bir çok fikirler ve dedikodulara meydan verdi. İşte ben de hiç bir menfaat ve tefahür fikri hatırıma getirmiyerek "İttihad ve Terakki" ismini verdiğimiz teşkilât ve hareketi milliyenin, ilk müessisi sıfatile, bu eseri yazıp, bu yolda ciddî hizmet etmiş olan fikirdaşların, o yürekleri temiz insanların ve samimî vatanperverlerin tarihi inkılâpta isimlerinin unutulmaması ve müstakbel gençlerimize daima birer nümune olmaları arzu ve emelile bu hatıratımı kaleme alıp enzarı millete takdim ediyorum.

Dr. İBRAHİM TEMO

İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİNİN TEŞEKKÜLÜ ve hidematı vataniye ve inkılâbı milliye dair hatıratım

Fena düşüncelerden, yalan, yanlış ve şeytani yollara sapmaktan sakınarak geçmişe yardım, ulusa, insanlığa hizmet maksadile aklımda kalanları, benden sonra gelenlere bildirmek için bu hatıralarımda muvaffakiyetimi ulu "Tanrı" ya, o büyük "güç"e sığınarak yazıyorum.

Dr. İBRAHİM TEMO

— BİRİNCİ BÖLÜM —

ANAVATANIM, ECDADIM, İLK TAHSİLİM

1865 senesinin Mart ayında Drin nehri üzerinde bulunan ve hali hazırda il ellere düşen o güzelim Struga kasabasında doğdum.

Pederim, Murad bin Mustafanın ecdadı Arnavutluğun Mat kazasından olup, Kara Mehmed Paşa zamanında oradan gelerek, Manastır vilâyetinin Ohri

kazasına tabi Struga nahiyesine inmiş; Türkiyenin gaza devirlerinde ailemizden pek çoğu serhadlerde hizmet ederek harp meydanlarında vatan için canlarını vermişlerdir.

O devrin idaresi zamanında Arnavutluğun her yerinde olduğu gibi, kasabamızda da gayri muntazam iptidaî bir mektepte, Arapça birazda Türkçe öğretimde bulunan yarı rüşdî mektebinde iki sene tahsil gördüm. Kasabamız büyük cadde üzerinde bulunması münasebetile, gelip geçen; subaylardan; lisan, coğrafya, hesap ve oldukça Fransızcayı öğrenmiş ve ara sıra kasabamızın aydınların feyz almışsamda, daha ziyade terakki etmek ve bir meslek sahibi olarak vatan ve milete yararlılıkta bulunmak hevesile ailemin engellemesine rağmen kendimi yüz bin güçlükle İstanbul'a atabildim.

İSTANBUL'A GİDİŞİM VE TAHSİLİM

İlim sayesinde az çok uyanıklık kazandığımdan ve gençlik ateşiyle daima işittiğim ulu Osmanlı payitahtı, Bizanstan aldığı o tarihî ve güzelliği ile meşhur ve sonradan islâmiyetin medeniyet merkezi olan İstanbul'a gidip adam olmak arzusuyle elime seyahat asasını alarak ailemin sevgi göz yaşları arasında yola çıktım ve bu ana kadar görmediğim, gezmediğim dağları, dereleri, şehirleri aşarak Dersaadet'e ulaştım.

O vakit, Rumeliden gelen yolcular ve misafirler, Mahmud Paşa Camii Şerifinin avlusundaki nargilelerin orladığı kahvelerde toplanırlardı.

Semtin eğlendiricisi meşhur hemşehrilerden armonikçi ve sucu Hayriyi buldum. Tahsil merakıyla geldiğimi ve kime müracaat etmekliğim lâzım olduğunu sorduğumda, beni o kahvelere gelen Tiranlı İsma-

il Bey Topdaniye ve jeoloji öğretmeni ve Müderris İbrahim Paşa'nın köylüsü Haydar Bloşmi Bey'le görüştürdü.

İlk kuruculardan : Dr. İbrahim Temo

Bu iki zat beni, babamın zaten dostu olan İbrahim Paşa'ya götürdüler. Paşa iyi karşıladı ve Mülkiye Mektebi Tıbbiyesi Müdürü Miralay (Albay) Dr. Hüseyin Bey'e gönderdi. Ufak bir imtihan neticesi beni Ahırkapı'daki Tıb İdadisinin birinci sınıfına kaydetti. Fakat geçinmem, kitaplarımın temini için maarife kıymet veren o müdrik ve ulu yürekli pederime mektup yetiştirdim, o da tahsilim için bu fedakârlığı yapıp para yetiştireceğini ve aile terbiyesinden sapmama-

mı yazdı. Biçarenin o sıralarda vakti de o kadar müsaid değilse de ekonomi ile bir buçuk altın lirayı İstanbul'daki hemşehrilerden alıp ödenmesini ona havale etmemi bildirdi. Zaten sınıfımda «altı mermerli» askerî eczacılardan Kolağası (Onyüzbaşı) Nikolay Efendi'nin oğlu Xenofon vardı. Çapkın ve çalışmaz takımından olduğu için, pederi, onların evinde yatmamı ve gıdamı da vererek çocuğunu iyi yola sevk etmemi rica etti.

O seneyi her ikimiz de terfi ettik. Sonradan amcazadem Şerif geldi, misafiri bulunduğum evden çıktım. Arkadaşlarımdan Hayrabolulu Said Mehmed Efendi ve biraderim Şerifle Çemberlitaş'a Ernin Paşa Hanında bir oda kiraladık. Toptan Ahırkapı mektebine giderdik.

Bu mektebin ikinci sınıfına geçtim ve Tıbbiyei Mülkiye sınıfı âliyesine geçmek için diploma aldım. Fakat evimizden her ikimize kâfi mikdarda para göndermiyecekleri düşüncesile, ikimizden birinin yatılı olan Askerî Tıbbiyesine naklimiz icap ettiği için, her kesin derdini dinleyen meşhur Nazır Marko Paşa'ya derdimi anlattım. Askerî îdadisinden diplomam olmayınca kabul edilemeyeceğimi söyledi. Dilekçemi Umum Askerî Mektepler Nazırı Zeki Paşa'ya gidip verdim. Boğaz içinde Kuleli Askerî Tıbbiye İdadisi'ne kabul etti.

Biraz geç gittiğim için bu idadinin birinci sınıfına girdim ve sınıfın seksen birincisi olarak 1301 senesi talebesi yazıldım.

Derslerime fazla çalıştığım gibi, gizlice tedarik ettiğim edebi ve siyasi kitapları incelemeden geri kalmadım. Taşradan gelen efendilerle, özellikle: Diyarbakırlı İshak Sükûtî, Ziya, Edhem ve Cevdet Osman.

İstanbullu Şerafeddin Mağmumî, Arnavut Rıza, Selânikli Ahmed Bahtiyar, Cihangirli Adil ve sonraları inkılâpta büyük hizmetlerde bulunan askerî idadisi talebelerinden bazıları ile görüşür, sofu meşreb ve mutaassıb olanlarla sunnilik ve aleviliğe dair bahseder ve boşu boşuna birbirimizi kandırmağa çalışırdık.

Ne vakit ki, bir ders esnasında dışarıdan getirdiğim el yazılı Namık Kemal Bey'in Rüyasını okurken, İshak Sükûtî arkamdan görmüş, teneffüshaneye çıktığımız zaman, benimle dargın olmasına rağmen, aman kardeşim İbrahim Edhem, beni affet, seni iyi tanıyamamışım. Kemal Bey'in Rüyasını bir akşam için bana da ver okuyayım dedi.

İşte o günden itibaren çok iyi arkadaş ve dost olduk. İshak Sükûtî bana Diyarbakırlı şair Hâmii Âmidi'nin şiirlerini ve sair Mezopotamya ve Şarkî Anadolulu kimselerin edebi eserlerini verir, ben de Kemal Beyin, Ziya Paşa'nın Rumeli ediplerine ve bektaşilere ve mevlevilere aid sırf Türkçe yazılmış gazelleri, ilâhileri, nefesleri ve o sıralarda ecnebi postalarıyla Londradan gelen Acem hürriyetçilerinin yayınladıkları gazeteleri, Ali Şefkatinin eserlerini verir ve emin olduğumuz talebeye gizlice okuturduk.

Mektebin aynı çatısı altında okuyan idadii askerî talebesine de vererek uyandırırdık.

Üç sene zarfında fikirler hayli uyandı ve idarei Hamidiyeye karşı dehşetli bir hareketi fikriye ve zemin hazırlandı.

İkinci sınıfa, seksen birincilikten, beşincilikle geçtim. Bu sene ilk defa ailemi görmek için Struga'ya gittim. Dönüşümde üçüncü sınıfa ikincilikle terfi ettim ve mektebin birinci çavuşu oldum.

Bu senenin ilk ayları sükûnetle geçti. Biraz sonra İstanbullu ve taşralı gibi, çocukça fikirlerle sınıf kavgaları başladı. Ben bu manasız, münasebetsiz ve zararlı kavgalara karışmak istemedimse de ne yazıkki Beylerbeyindeki havuz başında yapılan umum sınıf kavgasında kaçmayı kendime yediremiyerek iştirâk ettim ve iki tarafın kaput ve ceketleri altında sakladığımız kısa ve kalınca sopalarla vahşiyane birbirimize saldırırken ben de bir kaç sopa yedim. Bizim taraf yani taşralılar galebe çaldı.

Bu gürültüler ve kavgalar neticesi hepimizin ikişer buçuk ay mektebin hapishanesinde ve ileri gelenlerin çavuşluktan çıkarılmasına karar verildi. Sınıfın birincisi Trabzonlu Abdulkerim Sebati, ikincisi olan ben, şiddetli baskı altına alındık. Bir gün mektep haricinden haber getiren arkadaşlarımız, bizim bu olay üzerine kovulacağımızı söylediler. Bunca emekten sonra, tahsilden geri kalmamız bize fena dokundu. Altı arkadaş bir gece mahpushanenin yüksek duvarlarını aşarak yol tarafına sarktık. Gece yağmur ve fırtınalı idi. Düşe kalka, Kanlıca İskelesinde sabah vapurunu tutmak üzere o karanlıkta Göksu Köşkünü geçmek lâzımdı. Etrafa düşen yıldırımlar üzerine az kaldı nöbetçi neferin kurşununa maruz kalacaktık. Abdulkerim Sebati, köşkün ortasındaki havuza lambur lambum yuvarlandı. Nöbetçilere seslemdim: Yabancı değiliz, biz de askeriz diye karanlıkta anlattım. Sabahleyin Boğaziçi vapuruna yetiştik.

Bu firar kararından maksadımız, Askeri Mektebler Nazırı Zeki Paşa'ya müracaat ederek affımızı ve mektebe giderek tahsilimize devamımızı dilemekti. Bir Cuma günü idi, evine gittik, Paşa göğsüne sığamıyacak kadar murassa nişanlarını ve beline kılıncını takmış selâmlığa gitmeğe hazırlanıyordu. Yaveri bi-

zi bir odaya tıktı, Paşa paytonuna binmezden evvel bize uğradı. Masum oldutumuzu anlattık. En yaşlısı ben olduğum için bana hitaben: Peki, mademki doğrudan doğruya bana geldiniz; sizi affedip mektebinize yollıyacağım. Görüyorum ki hepiniz sınıfın ilerilerindensiniz ve çalışkansınız; fakat kocakarı hikâyesini bilmiyorsunuz galiba! Bir kocakarının çocuğu komşudan yumurta çalmış, ses çıkarılmayınca, biraz sonra tavuğu da aşırmış. Komşuluk hatırı, komşu şikâyet etmeyerek affetmiş, fakat komşusuna: hanım nine, bu defa çocuğunuzu yine affettim, fakat terbiye ediniz demiş. Kadın yine aldırmamış. Derken herifin ahırındaki atını çalmağa gitmiş, at bir tepme ile çocuğun canını çıkarmış. Annesi ağlarken: A nine, şimdi ağlamak çare etmez, oğlunuzu zamanında terbiye etmeniz lâzımdı demiş. Ben de sizi mektebinize yollıyacağım lâkin müdüriyet tarafından verilen cezanızı tamamladıktan sonra mapustan çıkacaksınız. Ders saatlerinde derslerinize çıkmanızı emir edeceğim, omuzumdan tutarak, ben seni bilirim, Rumeli uşağısın, çalışkansın, senden bir daha şikâyet olunmasını istemem dedi, bize yol verdi.

Gerçekten Zeki Paşa istibdada alet olmakla beraber, çalışkan ve uslu talebe hakkında koruyucu davranırdı.

Çengelköyüne Kuleli vapurunu almağa gelen mektep subaylarının tecavüzüne maruz kalarak utanacağımızı söyledik. O da bizi yaveri ile köprü başına kadar yolladı ve derslerimize devam etmemizi tenbih etti.

Sene sonunda yine ikincilikle Gülhane Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyesine, yani fakültesine naklettim. İdadide kazandığım sadık, ciddi, edib, hürriyetperver arkadaşlarımdan pek çok memnundum.

1304 Ramazanı şerifinde (Haziran 1887) Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'deydim. İki ay tatil zamanında muhtelif derslere kendi başıma çalıştım. Mektep açılınca fizik, kimya, jeoloji gibi ilimler ve hastalıkla ilgili bilgiler almaya başlamıştık. Sene ortasında resmen kılınç ve apolet numarası takmak meselesi meydana çıktı. Bütün talebe tarafından tıbbiyenin de diğer yabancı fakültelere benzemesi ve islâhı için düzenlediğimiz tasarı, müdüriyet ve nezaretçe kabul edilmiyordu. İç işlerine karıştığımız iddiasıyla müdür-i umumimiz Miralay Namık tarafından baskılar başladı. Bu baskıya karşı talebe grev yapmağa karar verdiğinden mesele büyüdü. Hep birlikte mektep binasını izinsiz terk ettik ve mektebi boşalttık. İş fena bir şekil aldı. Demirkapı ile mektep binası ciheti, askeri birlikler tarafından abluka altına alındı. Bir hafta sonra çıkan irade-i Padişahî ile talebe mektebe kabul olundu. Fakat mektep idaresi, mesuliyetten kurtulmak için, gûya hepsi değil de, 340 talebeden yalnız 32 kişinin kabahatlı olduğunu Saraya rapor etmişler. Padişah da talebenin bu hareketinden ürkmüş olmalıdır ki, ikinci bir yemin etmek şartile affetmiş. Bundan sonra faka basmamak, biran evvel mektebi ikmal ve kurtulmak için kendime güvenerek iki sınıfın imtihanını bir senede verdim. Benden cesaret alan Cihangirli Adil de benim gibi yaptı. Bu senenin ortasına doğru hem derslerime bakar, hem de Kuleli mektebindeki kazandığım aziz arkadaşlarla edebiyat ve politika ile vatan için dertleşirdim. Siyasetle ilgili risaleler ve taşrada bulabildiğim çıkan gazeteleri İshak Sükûtî, Çerkes Mehmed Reşid, Abdullah Cevdet, İzmirli Hikmet, Selânikli Ahmet Bahtiyar, Trabzonlu Kerim Sebati, İstanbullu Necmeddin Arif ve Şerafeddin Mağmumi ve kendi-

lerine inandığım daha birçok arkadaşa verir okuturdum. Hükûmeti müstebidenin baskısıda buna eklenmiş ve böylece ufak bir propaganda olsa bile sınıfımızda ve sınıfımıza yakın yukarı sınıf arkadaşlarımız arasında münevver bir zümre ve ilim ve siyaset muhiti içinde bir zemin hazırlanmış, bir hareketi milliye ve hürriyet fikri belirmişti.

CEMİYETİN TEŞEKKÜLÜ

Sarayburnu'nda, şimdi İmarat-ı Askeriye'ye tahsis olunan Gülhane Mektebi adını alan eski mektebi tıbbiyei askeriyede bir teneffüs saati esnasında o vakitlerde mevcud olan Hilâli Ahmer (Kızılay) barakaları karşısındaki ağaçlar altında elimde kitap dolaşırken, İshak Sükûti yanıma sokuldu, yeni bir şeyler olup olmadığını sordu.

Ben — Gel arkadaş, düşündüklerimi sana biraz anlatayım. Aziz vatanın bugünkü durumu ve idare tarzıyla yok olup gideceğini hepimiz biliyoruz. Bu hususta her vakit ve heman her serbest saatlerimizde birbirimizle dertleşip duruyoruz; fakat bu tehlikenin giderilmesi için bir çare düşünüp bulamıyoruz. Bence böyle kuru mülâhazalar ve mütalealarda dert yanacağımıza, faaliyete geçmek lâzımdır.

İshak — Ne gibi bir faaliyete?

Ben — Bir cemiyet halinde çalışmakla.

İshak — Güzel ama, sen kime itimat edip te böyle tehlikeli bir işe teşebbüs etmemizi düşünüyorsun?!

Ben — Evvelâ sen, bir; (koğuştan çıkıp bize doğru gelmekte olan yamalı suratlı) Mehmed Reşid'i göstererek, bu da iki, olduk üç. İşte bir cemiyet başladı demektir!

Mehmed Reşide işaret ederek yanımıza çağırdık. Fikrimizi açtık. Bu sıra, o zaman çok sofu olan Abdullah Cevdet ikindi namazını kılarak mektebin camisinden çıkıp yanımıza gelince : alınız bir de dördüncü dedim.

Cemiyetin kurucularından : Sağda Abdullah Cevdet, solda İshak Sükûti

Mehmed Reşîd — Kardeşim, teklifinize itiraz değil, teşekkür ederim. Lâkin bu dört tıbbiyeli genç ne yapabilir? Koca bir gizli cemiyet nasıl teşekkül edebilir? Bu koca şeytani istibdadla nasıl boğuşabiliriz? Hayal ile uğraşmıyalım; bunun başka bir yolunu bulalım, dedi.

Ben — Arkadaşlar, Türkiyemizin başına belâ kesilerek, Yunanistanın istiklâlini kazandıran «Etniki Eteria» komitesini teşkil edenler kimlerdi bilir misiniz? Rusyanın Odesa şehrinde, ticaretle meşgul bir meyhaneci ve bir bakkal çırağı ile amcası zengin bir tüccarın yeğeni üç rum çırağı idi. Tekâmül etmemiş bu cahil gençler pek az zaman içinde buna, bu büyük emellerine muvaffak oldukları halde, bizim gibi yüksek tahsil görmüş, dünyanın iyisini kötüsünü görüp çıkmış dört tıbbiyeli niçin muvaffak olamasınlar? Hem de dahili vatanımızda mukaddes bir fikir ve emelle işe başlarsak ve yeter ki, bu ideal ve bu amaçla and edersek, biz dört hamiyetli, namuslu, vatanperver gençlerin elleri birbirini sıkmış olur ve kalbleri vatan sevgisiyle çarparsa, tabiî muvaffakiyet kapıları açılır, dedim.

Dört el birbirlerine kavuştu. Bu ilk ahdi misak 1305 (1889) senesi bir Mayıs gününe tesadüf etmiş ve cemiyet kurulmuştur.

Bu saatten itibaren çok ihtiyatlı olarak çalışmağa başladık ve mensubunun çoğalmasına gayret sarf ettik. Güvenilir ve hür fikirli bir çok vatansever talebeden İstanbul dahilinden epeyce vatandaşı cemiyete dahil ettik. Bir iki ay zarfında çoğalmamıza emin olduğumuz için, o senenin tatile yakın bir gününde İstanbul'un haricinde kuytu bir yerde en çok güvendiğimiz yaranla ilk bir toplantı yapmağa karar verdik. Biz dörtler, istediğimiz arkadaşları sınırlı olarak bu toplantıya getirecektik. Ben yerini buldum. İstanbul haricinde benim çok itimad ettiğim bağcı Aluş Ağayı gidip gördüm. Bağınızda bir eğlence âlemi yapacağız, sen bağda çukur ve muhafazalı bir yere hasır, kilim ser, bir büyük güveç ile biraz da meze ve demn

hazırla, al sana bu masraf parasını, önümüzdeki Cuma günü sabahı için hazırlık gör, dedim.

Hepimiz dörtten başka gelecekleri bildiğimiz için Edirnekapısı iç tarafı dibindeki kahvehaneye toplanıp oradan beni takip etmelerini söyledim.

(Bazı arkadaşlar toplantıları karıştırmaktadırlar. Tarihe yanlış geçmemesi için, burada biraz izahat vereyim: O sıralarda mektep hamamının önünde bir kaç vagon odundan mürekep topluca bir yığın vardı. Ateşli arkadaşlar, özellikle birinci ve ikinci sınıf talebesi, cemiyete henüz dahil olmayan «Apranti» talebeyi irşad için ve mektep memurlarının nazarlarından uzak olmak için bu odun yığınlarında toplaşıp hasbuhal eder, dertleşirdik. İşte bu toplantılara toptan «Hatab (odun) kıraathanesi» toplantıları ismini vermişlerdi. Asıl mühim toplantılar, mektep harici olurdu.)

Şehirden çıkar çıkmaz sağ koldaki bahçeli kahvede kararlaştırılan saatte buluşacaktık. Ben kahveye biraz evvel gittim. Birer, ikişer, on iki kişi geldi. Ben önde, onlar arkamda, bağın ortasında ve biraz da çukurca bir yerdeki incir ağacının altına serilen hasır ve çuvallar üzerine yerleştik. Bu, cemiyetin ilk toplantısıydı ve şu kişilerden mürekep idi: O zamanki adliye yüksek memurlarından Hersekli Ali Ruşdi, gazete muharrirlerinden İzmirli Ali Şefik, tıbbiyeli Asaf Derviş (Paşa) (müderris ve mamoş), Muharrem Girid (Şam Tıb Fakültesi muallimi), Dr. Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Şerafeddin Mağmumi, Çerkes Mehmed Reşid (intihar eden), ben ve isimlerini hatırlayamadığım daha üç kişi.

Ali Ruşdi Efendi hepimizden yaşlı ve sarıklı olduğu için reis, Şerafeddin zabıt kâtibi, Asaf Derviş

kasadar olarak ayrıldılar. Ben ise kullanılacak sıra numaralarının 1/1 serisi başı oldum.

Millî ve gizli cemiyetin bu ilk toplantısında bazı kararlar alınacağı ve özellikle milli gizli cemiyete kimlerin kabul edileceğine dair müzakere cereyan etti. Ben, güvenilir ve iyi durumu olan her Osmanlının din ve millet ayırımı yapmaksızın kabul edilmesinin taraftarıydım. Giritli Muharrem, islâm olmayan kişilerin kabul edilmemesi tezini ileri sürmüşse de bu fikir red olunarak, iş görebilecek ve itimat edilecek her Osmanlının, gayet ihtiyatkârane ve her türlü tecrübeden geçirilerek kabulü cihetine karar verildi.

Toplantılardaki müzakerelerin notalarını zabt ve kaydi işi Şerafeddin Mağmumî ve İshak Sükûti'ye havale olundu.

«İnciraltı» içtimaı ismini verdiğimiz bu çukurda güveç yiyerek müzakereye devam ederken, kemali sadakatle hizmet eden Aluş Ağa beni bir kenera çekerek: merak etmeyiniz, konuşmanıza devam ediniz, anladım, bu bir rakı muhabbeti değildir. Ben pek genç iken Sultan Azizin hal'i için toplanan Paşaların toplantısına benzer bir görüşme yapıyorsunuz. Allah muvaffak etsin dedi.

Ben — Yok be Aluş Ağa, bu öyle bir şey değil, aramızda hoca efendi olduğu için rakı âlemini saklamak fikriyle böyle gizli gizli konuşuyoruz, dedim.

O —Bırak be Edhem efendi, ben de eski bir kumitacıyım, bu gibi şeyleri anlarım cevabını verdi.

Koca kurt Arnavut hürriyet ilânından sonra İstanbul da «İttihad ve Terakki» adlı piyesi tıbbiyeliler oynadıkları gece sahneye o eski, pejmürde elbiseleriyle çıktığı saate kadar bu toplantının sırrını kimseye söylemediğini öğrendim ve bunun sadakatine hayret ettik.

Bu toplantıdan sonra, hamiyet efradı süratle çoğalmağa ve her tarafa dal budak salmağa başladı. Biraz sonra ikinci toplantıda yapıldı ve sıra numaraları daha muntazam bir hale kondu.

Birinci toplantıyı takip eden ikinci toplantıda, idarenin nazari dikkatini çekmemek düşüncesiyle benim ve İshak Sükûti'nin bulunmaması kararlaştırıldı. Bu toplantıda bulunanlardan başka Abdulkerim Sebati de vardı ve buna icraat teşkilâtı ismi verildi. Şubelerin taksim tarzı hakkında kararlar alındı. Bundan sonra ara sıra Cuma günleri muhtelif yerlerde itimat ettiğimiz partizanların davetiyle gizli toplantılar devam eder dururdu. Daha sonra cemiyet, harbiye talebesi ve subaylar arasına, mülkiye mektepleriyle medreselere yayıldı, hattâ tekkelere kadar dal budak saldı. Çoğalan partizanların vasıtasiyla mensup oldukları çeşitli vilayetlere uzanmağa başladı.

Benim, ilk defa medreselilerden Kosovalı ve «hürriyette» mebus olan İbrahim Efendiyi ve mülkiye mezunlarından Necip Bey Dragayı, Görice mebusu Şahtin Bey Kolunya'yı cemiyetimize soktum. Hafız İbrahim Efendi Edirne'de Ramazan hocalığı yaparken, serbestçe nasihatte bulunması neticesi mahpushanede posta memurlarından Talât Beyi de cemiyete aldı. Bu sebepten Talât da mürşidi, Hafız İbrahim Efendiyi çok severdi, bana karşı da muhabbeti vardı.

İLK TUTUKLANMAM

Bu senenin tatil müddetini memleketim olan Struga kasabasında geçirecektim. Struga, Ohriye bağlı olduğu için o cihetlerde bir şube teşkilini tıbbiyeli ar-

kadaşlar düşündü. Bu arkadaşlardan, Şükrü Kâmil Bey, babası Ohri Redif Taburu Kumandanı Kâmil Bey'di. Bu Kâmil Bey, Abdülâzizin hal'i münasebetiyle o zamanlar Ohriye sürülmüş ve orada kalmış ve gûya hamiyetli tanınmış bir zattı. Bu binbaşıyı cemiyete sokmak ve Ohri havalisinde bir şube vücude getirmek işi bana havale edildi; çünkü arkadaşlar mektepte her bir talebeye, tabiatına göre birer lâkap koydukları gibi, bana da ihtilâlci sıfatıyla «Pierre Lermit» lâkabını vermişlerdi ve her türlü işi başaribileceğime inanırlardı. Oğlunun mektep arkadaşı gibi, ara sıra Ohri'ye gidip binbaşı beyi görürdüm. Meseleyi nasıl açacağımı ve şayet ümit ettiğimiz gibi çıkmazsa kaçamak yollarını haylice düşündüm.

Strugada bazı uyanık gençleri cemiyete sokmuştum. Bu gençlerden ve maliye tahsildarlarından yazısı güzel Şahabeddin Strugaya uydurma bir mektup yazdırdım. Gûya İstanbul'dan bir arkadaş bu mektupta diyordu ki: vapurumuzun Kavala'ya uğraması üzerine orada size tavsiye ettiğimiz kişileri gördüğünüze çok sevindik. (Bu ibareyi koymaktan maksadım, oradan sorarlar, benim uğramadığım anlaşılır, bu bir iftira gibi telâkki olunarak mesele kapanır düşüncesi üzerine idi.) Bizim en büyük itimat ve itimadımız o zattadır.

Bir gün Kâmil Beyi redif dairesinde yalnız buldum. Tam bir fırsattı. Maiyetinde Göriceli Halil Çavuş namında biri vardı. Çavuş kahve getirerek dışarıya çıktı. Uydurma mektubu kendisine uzattım. Okudu ve: bundan bir şey anlıyamadım, biraz izahat veriniz dedi.

Vatanın hal ve hazırı, kendilerinin çalıştıkları gençlik zamanından pek çok vahim olduğunu, düzel-

menin ve kurtulmanın çaresini düşünmek üzere, millî bir teşebbüste bulunduğumuzu ve hamiyetli işler beklediğimizi anlatınca, herif hiddetli tavırla: vay! siz meğer Padişah düşmanı hainlerdenmişsiniz! diye bağırdı, zili çalarak Halil Çavuşu çağırdı. Ben derhal güler yüz göstererek: aman beyefendi, mektubun muhteviyatını anlamadınız, beyhude hiddet ediyorsunuz, veriniz okuyup size izahatta bulunayım dedim ve mektubu elime geçirir geçirmez, çavuş odaya girinceye kadar dişlerimle parçalayarak bir kısmını yuttum ve diğer kısmını da Ohri gölüne karşı açık olan pencereden fırlattım.

Binbaşı, benim tevkif edilip aşağıya alınmamı ve pencere altına atılan parçaların toplanmasını emretti. Bir şey olmamış gibi çavuşla aşağıya indim. Bu çavuşla evvelce tanışırdım. Bey neye kızdı ve seni niçin aşağıya almamı emretti, diye sordu. A canım, ben de anlamadım, konuşurken birdenbire hiddetlendi ve bana saldırmak istedi, ihtimal çıldırdı; ve Halilin elini sıkarak Allaha ısmarladıkla tevfikten kurtuldum. Çarşıdan bir at kiralayarak kendimi Struga'ya atabildim.

Hamiyetli zanettiğimiz ve kendisinden hizmet beklediğimiz Kâmil Bey, kendisini sürgünden kurtarmak için bunu vesile saymış, o saatta telgrafla mabeynden: Zatı akdesi Padişahımın şahsı mülûkânelerine mühim bir meseleyi arz etmek amacıyla acele olarak çağrılmamı istirham ederim ricasında bulunmuş. Ayni günde Padşiahın emriyle telgrafla çağrılmış.

Ben, Kâmil'in çağrılmasını işitir işitmez kaçmak ve mektepte cemiyeti yüzü üzerine bırakmaktan ise, bu eski menfi ve korkak herife nasıl olsa galebe çalacağımı düşünerek, işi aileme bile açmadım. Bir haf-

ta sonra benim ve Telgraf ve Posta Müdürünün ve Halil Çavuşun tutuklanarak ve biran önce İstanbul'a gönderilmemizi Manastır Valiliğine emir ve ferman buyurulmuş. O gün, Struga Bulgar Mektebi talebesi sene sonu imtihanlarının serbaresine, bazı münevverlerle ben de davet edilmiştim. Jandarma kumandanı Binbaşı Hüseyin Bey, kaza jandarma kumandanı Yüzbaşı maiyetlerindeki süvari jandarmalarıyla Struga nahiye müdürünü yanlarına alarak beni davet masası başından kaldırarak ve bir şeyden haberi olmayan babamın evini arayarak ne evrak buldularsa mühürleyip, beni tutuklayarak Ohri kaza merkezine getirdiler ve hapse tıktılar.

Ertesi gün, Posta Müdürü Akif Efendi ve Halil Çavuşla yola çıkardılar. Jandarma kumandanı binbaşı da bizimle beraberdi. O vakitler henüz Manastır-Selânik şimendifer hattı mevcud olmadığından, Selânik-Üsküp hattı üzerindeki Grasku istasyonuna indirdiler. Çok doğru bir zat olan jandarma kumandanı, iyiliğinden, sofuluğundan dolayı halk arasında «Meşin Baba» namını taşırdı.

Bu Binbaşı Hüseyin Bey, babamın dostu idi. Babam gibi yolda beş vakit namazını kılardı. Şimendiferin gelmesini beklerken, istasyona yakın, «Vardar» nehrinden abdest almak için, belinden kılıcını ve roverini çıkarıp bana teslim etti. Nehir sahilinde yalnızdık. Yere çömelip abdest alırken, şeytan, kendi silâhıyla kendisine bir kurşun sıkıp karşı yakadaki ormana kaçmaklığımı hatırıma getirdi. Kendimi topladım, bana karşı hiç bir kabahatı olmayan ve sarayın katî emri varken bana silâhını teslim edecek kadar itimatla dolu bu kalbi temiz sofu adamı haksız yere öldürmek cinayetiyle o devirlerde adam boğdur-

mak dehşet ve fecaatı arasında, bir kaç dakika tereddütten sonra Binbaşının yüzünü gözünü silen peşkirini verirken tevekkeltu alâllah diye mırıldanması üzerine, beni ebediyen vicdan azabıyla kavuracak o fena düşüncelerden vaz geçtim.

Trenle Selâniğe geldiğimizde vapura binerek iki gün sonra tam Kurban bayramının birinci günü erkenden sabahleyin İstanbula girdik.

Pek erken İstanbul ufuklarında patlayan bayram toplarıyla kalbimde garib ve melâli hüzünle karışık bir huzu uyandı. Herkes bu dakikalarda kurban kesiyor, ben ise istibdad kurbanı olmağa gidiyorum diye pek acı düşüncelere dalmışken Binbaşı Meşin Baba kılıncımı teslim ederek: al beline tak ve beni takip et emrini verdi.

Tutukluluğum münasebetiyle kendisine bir mesuliyet yüklememesi için kılıncımı takmak istemedim. O ısrar ederek: düşünmüyorsun? resmi elbisen, apoletin, numaran üzerinde! Biz şimdi Yıldız Sarayına gidiyoruz. Bayram selâmlığı münasebetiyle saray etrafında hafiyeler, kanun zabitleri (inzibat subayı) dolaşmaktadırlar. Seni kılınçsız görürlerse tevkif etmeğe kalkarlar, o vakit onlara açıklama yapmam gerekir. Bana verilen emir, kimseye sezdirmeden seni saraya teslim etmektir dedi.

Galata Caddesinde, yeni bir bayram mintanı giymiş olan bizim bağcı Aluş Ağaya tesadüf etmiyeyim mi? Adamcağız beni görünce sevinçle: Hoş geldiniz be Edhem Efendi, memlekette ne var ne yok, ne zaman geldiniz? diye sorması üzerine, ben binbaşının arkasından yavaşça: geri dön, Aksaray'da Necmeddin Arif Bey'in konağına git ve tutuklu olduğumu söyle dedim. Bundan maksadım, arkadaşlar duyarlar da,

mektepteki dolaplardan şüpheli evrakları temizlerler ve böylelikle başka bir arkadaşın yakalanmamasının temini idi. Önde giden, benden iki defa yüksek olan Koca Boşnak Binbaşı arkasına dönerek: uzatma !Beni belâya sokacaksın, ben on senedir Kosova ve Manastır vilâyetlerinde vazife görüyorum, söylediğinizi anladım. Aluş Ağaya da: haydi ağa yoluna git! diye kovdu.

Mektebe döndüğümde Necmeddin Bey ve Selânikli Ahmed Bahtiyar Efendi, Aluş'un bu mühim hizmetini anlattılar ve mektepte kimsenin burnunun kanamadığını söylediler.

Bir faytonla Yıldaz'a çıkarak. Saltanat kapısının önünde binbaşı bir silâhşorla görüştü ve öpüştü. Silâhşor onun damadı bir Boşnak'tı. Beni kapının iki tarafındaki bekleme kulübelerinden birine soktu ve beni bekle dedi. Bayram namazı vakti geçmiş. Selâmlık resmi tam bir sükûnet içinde devam etmesine rağmen ortada büyük bir telâş, acele gidip gelmeler nazarı dikkatimi çekti. Biraz sonra silâhşor Boşnak yanıma geldi. Kayınpederinin evlerinde olduğunu ve biraz sonra bayram yemeğine beni de alacağını söyledi. Silâhşordan bu telâşın sebebini sordum. Evde anlatırım dedi.

Meğer o sabah Ermeni komitacıları, Kumkapı'daki Ermeni kilisesinde kendi patriklerini yaralamışlar. Padişaha mesele arzolunca işin tahkiki için Gazi Osman ve Derviş paşaları patrikhaneye yollamış ve kendisi camii şerif mahfeli mahsusunda beklemekte imiş. Bunu haber alır almaz, korkum arttı. Böyle uğursuz bir gün ve saatta benim de siyasî bir mesele üzerine Saray'a gelişim hayırlı bir belirti değildi. Lâkin istifimi bozmayarak silâhşor beyin bayram kuşluğunda telg-

rafçı Akif Bey'le beraber baklavaları sızdırdım. Aynı gün akşam ezanını müteakip Jandarma Binbaşısı beni, Akif'i, Halil'i ikinci fırka kumandanlık dairesine götürdü. O sıralarda Kumandan, sonradan serasker olan Mahud Rıza Paşa idi. Rıza Paşa hepimizi gözden geçirdikten ve yazıyı okuyup kısaca bir iki soru sorduktan sonra kılıncımın belimden alınmasını emretti. Kılıncımı teslim alan fırka kumandanı yaveri Binbaşı Şefik Bey'in cemiyetimize dahil olduğunu bildiğim için, kılıncimı alırken yüzü sarardı. Ben aldırmıyarak bir göz işaretile müsterih olmasını temin ettim. Bu zat Miralay rütbesiyle beş sene sonra Romanya'ya firar etmiş ve tarafımdan elimden geldiği kadar yardım görmüştü. İkinci fırkanın Saray kapısına karşı koğuşlarında beni misafir ettiler. Saray mızıkası benim bulunduğum kışlanın penceresi altında çalıyordu. Ben bu ahengi bir cenaze merasimi gibi telakki ederek neticeyi beklemekteydim. Saraydan büyük tepsiler içinde yemekler gelmekte idi. İlk iki gün yemedim. Nöbetçi askerlerin hissemi yediklerini görünce, ötedenberi söylendiği gibi sarayda adam zehirlenmediğine kani olarak yemeğe başladım.

Sorgum için beş gün sonra çağırdılâr. Baş kâtip dairesinde Hersekli Kâmil Bey namında bir mabeynci, tahkikat ve sorgu için memur edilmişti. İki hafta mütemadiyen bir askerî kaymakam yaveri, beni kışladan alıp mabeyne teslim eder, sonra yine yerime getirirdi. İlk önce mabeynci, Efendimize sadık, uslu, akıllı bir efendi olduğumdan bahisle, her şeyi doğru söyliyeceğime emin olduklarını anlatarak beni kandırmağa ve doğruluğum sayesinde, sadakatime mükâfaten Avrupaya tahsile gönderileceğimi ve ihsanı şahaneye mazhar olacağım vaadleriyle beni avlama-

ğa çalıştıktan sonra, esas meseleye girerek, bu cemiyetin Padişahi Âlemi Pena Efendimizin ve hükümeti seniyenin faydaları için teşekkül olduğuna şüphe getirmediğinden bu hayırlı maksada teşebbüs edenlerin kimlerden ve programlarının nelerden ibaret olduğunu anlatacağımdan emin olarak beni okşamağa kalktılar. Ben böyle bir cemiyetin veya fikrin mevcudiyetinden haberim olmadığını ve şayet haberim olmuş olsaydı, bunu Ohri'de Redif Binbaşısına değil, sadakatim icabı, mektebimizin müdürüne veya doğruca Saray-ı Hümayûna haber verirdim. Zaten sayei Şahanede parasız olarak tahsilde bulunduğum için siyasî hiç bir şeyle meşgul olmadığımı ifade ettim.

Diğer bir gün, İstanbul'dan gönderilen ve Kâmil Bey'in iddia ettiği mektubun, okunabilecek derecede mevcud ve mazbut olduğundan, bunun inkârına mahal kalmadığını söyledikleri sırada, sorgu odasının bir köşesinde küçük bir masa başında oturan genç bir kâtip, tam karşımda olduğu için kaş ve gözleriyle bu mektubun mevcud olmadığını bana işaret eder etmez, ben: efendim, bunlar hep uydurma ve yalandır, binbaşıya ne bir mektup verip okuttum ve ne de öyle bir mektuptan haberim var, deyip reddettim. Saraydan çıktıktan sonra öğrendim ki, o genç kâtip, Namık Kemal Bey'in oğlu imiş ve hamiyeten bu işarette bulunmuş.

İhsanlar, iltifatlar, terfiler vaadleriyle bir şey elde edilemiyeceğini anlayan sorgu heyeti, yaprağı çevirdi, tehdide başladı. Her şey tahakkuk etmiştir, doğrusunu söylemezsem, istikbalim mahvolacağından, şöyle böyle yapılacağından dem vurmağa başladı.

Ben — Rica ederim, boşyere beni korkutmayınız, zorla yalancılığa sevk etmeyiniz, polis dairesinde de-

ğilim, Padişah huzurundayım. Neye böyle haksız olarak beni sıkıştırıyorsunuz, diyerek bağırdım.

Reis — Sus, yavaş söyle, seni korkutan yoktur, senden doğru cevaplar bekleriz, diyerek devam etti. Peki, sen binbaşı Kâmil Bey'i ve oğlu tıbbiyeli arkadaşınız Şükrü Kâmil Efendiyi nasıl tanırsın? Sana bu adam niçin iftirada bulunsun dedi.

Ben — Hayır, zannetmem ki Kâmil Bey bana iftira etsin. Onunla tanışıklığım, oğlunun, mektep arkadaşam olması dolayısıyladır. Yoksa başka hiç bir münasebetim yoktur ve düşmanım da değildir.

Ertesi gün Kâmil Bey'le yüzleştirdiler. Kâmil Bey budalalık etti, bütün heyet huzurunda bana: Ulan din ve devlet haini! Sen bana böyle bir gizli cemiyetten bahsetmedin mi? Şimdi neye inkâr ediyorsun? Sen kafası ezilecek bir mel'unsun! diye hiddetle, gazabla bağırmağa başladı.

Ben — Binbaşı bey, Allahtan kork, mektepte benim gibi senin de evlâdın var, utan da her hangi bir menfaat için bana bu gibi iftiralarda bulunma dedim.

Reis her iki tarafı susturdu ve Binbaşıya dışarda beklemesini emretti. O çıkınca bana dönerek: Gördün mü? Binbaşı yüzünüze karşı söyledi. Sen bu adamın namuslu, ciddî ve kimseye fenalık yapacak bir tabiatta olmadığını söylüyordun. Şimdi ne diyeceksin. Bu adamın sana iftira etmeğe ne ihtiyacı var? Diye bir sual sordu.

Ben — (Gûya biraz derin düşündükten sonra artık herifin foyasını meydana koymağa mecbur oldum) Efendim, belki binbaşı bey bundan dolayı böyle bir iftiraya kalkmıştır. Çünkü siyasî bir kabahat ve hatası üzerine Ohriye sürgün edilmiştir. Böyle bir

yalan uydurarak, beni lekelemek suretiyle sadakatını göstererek kendisini temize çıkarmak için iftirada bulunmuştur. Birgün yazıhanesinde duvarda asılı askerî talebesiyle beraber çıkardıkları bir tabloyu bana gösterdi. Bu tablo, onun harbiye mektebinde dahiliye subayı iken Abdülâziz merhumun tahtan indirilmesi için, subayı olduğu sınıf talebesiyle saraya gitmesini gösterir tarihî bir tablo olduğundan bahsetmişti. İsterseniz Ohri zabıtasından bu tablonun mevcud olup olmadığını ve benim yalan söylemediğimi sorar, öğrenirsiniz. İkinci bir nokta da şu olabilir: Belki benden korktu da, daha evvel davranayım, bu talebeyi çürüteyim, diye düşünerek beni Saraya jurnal etti. O mesele de şudur: Birgün Binbaşayı ziyarete gittiğimde Görüce Sancağı'ndan teftiş için Ohri'ye gelen bir Redif Livası paşa, dairede tıraş oluyordu. Yanlarında Istarova kazası'ndan bir Arnavut beyi vardı. Ben içeri girer girmez Binbaşı Kâmil Bey: Ha, işte bu talebe efendi İstanbul'dan yeni geldi, buna soralım, diye biraz evvel geçen konuşmalarını tekiden bana: Paşa hazretleri ve Arnavut beyi işitmişler ki, Padişahımızın baş bendesi İşkodralı Tahir Paşa nazarı âliden düşmüş ve Tiranlı Gani Bey sersilâhşor tayin edilmiş. Sen bu babta bir şeyler işittin mi? Cevaben böyle bir şey işitmedim dedim. Bunun üzerine bu Kâmil Bey, a canım, hangisi olursa olsun, ne ehemmiyeti var? Birisi kaldırımcı, öbürüsü de katil herifin biri. Bu lâkırdı üzerine ben bu, doğru bir muhakeme değildir, böyle bir telakki etmek de doğru olamaz, her ikisinin değerli bendegândan oldukları şüphesizdir. Hem de Padişahımız, Tahir Paşa'yı gözü gibi sever, dedim. Belki Binbaşı bey bu sözlerimden ürktü ve benim Tahir Paşa bendegânından olduğumu zanetti, giderde Tahir Paşa'ya söyler, bir belâya uğrarım diye korktu

ve, daha evvel davranayım, jurnal edeyim diye düşünerek aleyhimde böyle bir iftira uydurdu.

Sorgu heyeti, birbirinin yüzüne bakarak, reis bey bana, bu söylediklerin doğru mu diye sordu.

Ben — Efendim, söylediklerimin hakikat olduğunu anlamak için, heyeti aliyeniz. Ohri kaymakamlığından sorabilir, dedim.

Reis — (Yumuşayarak) A çocuğum, bunları daha evvelden niçin söylemedin de bunca soru suale, rahatsızlıklara meydan verdin?

Ben — Ne bileyim efendim, benim aklım böyle şeylere ermez, ona bir zararım olmasın diye sustum. Fakat şimdi anlıyorum ki beni, sizlere karşı lekeleyerek, kendisini eski suç ve hatalarından kurtarmağa ve kendi menfaati için iftira etmeğe kalkıştı. Tahkikata girişiniz, onun uydurduğu gizli cemiyet ve bilmem ne gibi yalanların aslı ve esası olmadığını meydana çıkarınız, acizlerini de bu fena iftira vaziyetinden kurtarınız.

Reis bey beni dışarıya çıkardı, mabeyni hümayun iç dairesine gitti. Biraz sonra dönerek beni içeri aldı, haydi hemen yerine git, bu gece iyi düşün, bu adam hakkında neler biliyorsan ve Ohri'de her ne işitmişsen seni tekrar çağırdığımızda söylersin, dedi.

İki gün sonra beni alıp getiren kaymakam beyle yolda giderken: İbrahim Efendi, tebrik ederim, mazlumiyetiniz tahakkuk etti. Hakikaten iftiraya uğramışsınız dedi.

Mabeyinde sorğu odasına girdiğimde reis bey bana: buyurun, oturunuz; arkadaşınız telgrafçı Akif Bey'de şimdi gelecek, dedi. Biraz sonra bir şeyden haberi olmayan telgrafçı sapsarı kesilmiş bir yüzle içe-

ri girdi ve Buyurun müdür bey, inşaallah rahatsız olmadınız iltifatına mazhar olunca, biçarenin yüzüne biraz kan geldi. Bu sırada gümüş bir tepsi içinde dört tabak dondurma getirdiler. Mabeyinci bey birisini önüne çekti, bize de buyurunuz dedi. Müdür Akif Bey omuzlarını ve dizlerini büzerek, tevazuyla bir tabağı alıp tekrar işkemlesine çekildi. Ben de sandalyemi masaya yaklaştırarak üçüncü tabağı aldım. Sarayın o leziz dondurmasını yerken kapı açıldı. Mektebi Tıbbiye-i Askeriye Nazırı Dr. Saip Paşa içeri girdi. Ben ayağa kalkarak şefime icabeden hürmeti yaptım. Mabeyinci Bey dördüncü dondurmayı önüne getirerek buyurmalarını teklif etti. Paşa: Baş kitabeti celilede biraz işim var dedi ve beni göstererek: Meslekdaşım benim hissemi de yesin. İltifatı hakkımda hayırlı olacağına hüküm ettim. Fakat yemedim. Bunu gören mabeyinci bey, öyledir, doktorlar midelerini soğuktan muhafaza ederler, sözü üzerine kurtuluş ümidim daha ziyade arttı. Mabeyinci, müdür Akif Bey'den rütbesi ve nişanı olup olmadığını ve bir dileğin var mı diye sordu.

Akif Bey — Allah sevgili Padişahımızın, halife-i muazzam efendimizin ömrü şahanelerini uzun etsin, kulunuz dördüncü Mecidi nişanı zişanına mazharım. Buraya getirildiğimde İbrahim Efendinin gördüğü gibi kerimem cariyenizi hasta yatağında bıraktım. Evime gidip kızımı görmeyi dilerim, dedi. (Zavallı başka yere sürülmesinden korkmuştu.) Bana da, henüz talebe olduğumu bildiği halde, doktor, senin arzun nedir? Efendimize arzedeyim diye sordu.

Ben — Efendim, Allah efendimize uzun ömürler ihsan buyursun, saye-i şahanede biz talebelerin her şeyi temin olunmuştur. Mektebe gidip tahsilimi tamamlamak isterim, cevabını verdim.

Mabeyinci içeri girdi. Döndüğünde içinde elli sarı lira bulunan bir keseciği, ihsan olarak Akif Bey'e verdi ve dördüncü (dereceden) Osmanî nişanının ihsaniyle ödüllendirildi ve benim avdetime irade buyurulduğunu müjdeledi.

Tam bu sırada mektep nazırı Saip Paşa odaya girdi. Mabeyinci beye hitaben, İbrahim Efendiyi alıp götürebilirmiyim dedi. Evet, cevabı üzerine bu korkunç komedya da nihayet buldu.

Nazır paşa ile, mabeyin dairesinden ve saray içinden inerken, Binbaşı Kâmil Bey de kuyruğu ayakları arasına sıkışan bir kedi gibi, ağalar dairesinden çıkıyordu. Ben, paşaya Kâmil'i göstererek, müfteri işte bu adamdır paşam dediğimde, eski bir tıbbiyeli tavrıyla; vay anasını, bu mudur? diye, büyük bir nefretle haykırdı. Daha sonra çağırdığı bir faytona beni alarak tıbbiyeye getirdi. Yolda bana; evlâd bana bak, ne ihtiyacın olursa doğrudan doğruya bana gel, hem sana çok rica ederim derslerine çalış ve katiyen siyasetle uğraşma, diye tenbih etti. Ben, kendisinden kitaptan başka hiç bir şey istemediğim halde, bu büyük yürekli adam, beni unutmaz, ara sıra çağırtır ve güya başımdan böyle bir olay geçmemiş gibi muamele ederdi.

Binbaşı Kâmil Bey'in oğlu Şükrü Bey, benim fikirdaşım olduğu halde, Millet ve hürriyet fikri namına istemiyerek Kâmil Bey'i kabahatli gibi eski yerine tekrar sürülmesine sebebiyet verdiğimden ve mesele doğrudan doğruya Saraya aksettiği için, umumiyetle cemiyetin ve mektep teşkilâtı faaliyetinin azalmasına ve bir müddet için vakanın kapanmasına sebebiyet verdiğimden dolayı vicdânen müteessir olma-

dım. Bu mesele ve vakadan dolayı hiç bir arkadaşın burnu bile kanamadı.

Tıbbiye-i Askeriye Fakültesi'nden çıkıncaya değin mektepte dahilî olarak o devirlerde talebeler, üç beş kişi bir yerde olmak üzere odalara taksim olunmuşlardı. Bu usul, son iki seneye mahsustu. Ben, merhum emrazı akliye müderrisi Raşid Tahsin ile mektebin camii üzerindeki daracık bir odaya yerleştirilmiştik. Raşid, çalışkan, ezberci olduğu münasebetle, gürültüsüz ve tenha olan bu odayı istemiş ve mektep idaresi ikimize vermişti. Beni görmek isteyen partizanlar, gizlice odaya gelip benimle görüşürlerdi. Raşid Bey politika ile uğraşmaktan sakınırdı. Biz konuşurken, o derslerine bakar, hiç te sesini çıkarmazdı. Ben karyolanın baş üzerine duvara Osmancıktan itibaren birkaç sultanın resimlerini, Barbarosun ve daha bir takım meşhur Türk gazanferlerinin, Midhat'ın, Suavi'nin, Namık Kemal'in ve sairenin fotoğraflarını tedarik ederek, bir ay şeklinde dizip asmıştım. Birgün Askeri Mektepler Nazırı Zeki Paşa teftiş için mektebe geldiğinde, bütün maiyetile camiye ve oradan da odama girdi. Biz Raşid Tahsin'le müzakerede idik. Duvarda resimleri görünce, bu resimleri kim koydu, diye sordu. Beni göstererek, bu efendinindir, dediler. Nazır Paşa, bu efendinin kim olduğunu bilirim, Kuleli İdadisinde iken bana gelip af dilemişti. Mektebin dahiliye subaylarından uzunluğundan dolayı Rakas adını alan Yüzbaşı Boşnak efendiye, al şu resimleri, diye emretti. Rakas, yatağın bir son sınıf talebesinin olduğunu düşünmeyerek oldukça çamurlu ayaklarıyla yatağa bindiğinde; beyefendi, bu yatakta bir talebe yatıyor, deyince, Paşa bana dönüp bir göz gezdirdi ve sonra subaya hitaben: basma, hizmet-

çiyi çağır indirsin; bana da, daireye geliniz dedi. Zeki Paşa, disiplin ve askeri kurallara riayet ettiği için talebenin pek çoğu onu müstebid gibi telakki ederlerdi. Lâkin talebeyi aşağılamaz, söz dinler bir amirdi.

Müdüriyet dairesinde bana resimlerden herbirini birer birer sordu. Ben de nasıl telâkki ettiğimi ve millet efradının bunlara hürmet ve takdire borçlu olduklarını söyledim. Niçin son padişahların resimlerinden de koymadın, diye sordu. Biz talebeler, cennetmekân sultan Mahmud'un tarihinden sonrakilerin tarihçesini okumadığımızı, hattâ onların resimlerini bile tedarik edemediğimizi söylediğimde, gözlerini bana dikerek: haydi odana git, böyle şeylerde iştigal etme, seni cezalandırırım, çalış, sayei şahanede adam ol ve subaya da bu resimleri bana yolla diye emretti. Ben zannettim ki, divan-ı harbe yollayıp kovdurtacak; lâkin bu fena düşüncem çıkmadı, yalnız sık sık müdürümüz Miralay Namık Bey ve diğer subaylar odamı teftişe geliyorlardı.

DİPLOMA ALIŞIM

Daha bazı ufak tefek olaylar başımızdan geçtikten sonra tıbbiye mektebinden 1308 (1892) senesi nihayetine doğru tahsilimi tamamlayarak ve kuduz hastalığı üzerine verdiğim tez imtihanını müteakıp 1240 numaralı diploma ile mezun oldum.

Mektepte bulunduğum müddetçe şu eserleri yazıp bastırdım.

1 — Üçyüz sayfadan çok tutan ve herkes için faydalı olan «Aile Tabibi» adındaki eserim, kitapçı Arakel Efendi kütüphanesi vasıtasıyla bin nüsha olarak

bastırdım. Bu eseri kendi paramla bastırmak için mali gücüm yetersiz kalıyordu. İlk önce kitap çok güzel ve kapağı yaldızlı olarak padişaha takdim ve Matbaa-i Amirede basılmasına irade istihsali zımnında sersilâhşor Tahir Paşa'nın tavassutuna müracaat etmişsem de bir netice çıkmadığından, kitapçı ile anlaşarak kendim bastırdım.

2 — «Tegaddi ve Devam-ı Hayat» isimli faydalı ve fennî bir risale.

3 —Kuduz hastalığı «Daülkelp» üzerine yazıp imtihan heyetine verdiğim tezdir.

Tez yazmak ve son imtihanda imtihan heyetine takdim etmek, Avrupa fakültelerinde mecburidir. Benim çıktığım tarihe kadar bizde bu usul yoktu. İlk defa bizde müderris General Dr. Besim Ömer vermişti. Bir usul ittihaz zımnında bir müddet sonra ikincisini ben verdim.

Daülkelp Enstitüsü müdürü ve kuduz hastalığı muallimi Zeoros Paşa idi ve tez imtihanıma başkanlık ediyordu. Bu paşa, daülkelp muayenehanesini son sınıf talebesine daima kapalı tutardı, ondan talebe istifade edemiyordu. İmtihan esnasında ben bazı yeni nazariyeleri söylerken, Zeoros cenapları: sen bunu nereden biliyorsun diye sorunca, ben de: talebeye daima kapalı tuttuğunuz kuduzlar barakasının pencerelerinden girip muayene ettiğim ve sizin bizden esirgediğiniz hastaların müşahedesinden dediğim vakit, imtihan heyeti arasındaki Türk muallimlerin karşısında bu hakikati Zeoros Paşa'nın yüzüne vurduğum için, tezimi kabul ve imza etmeğe mecbur oldu.

Ben diploma alıncaya kadar Gülhane Fakültesi 1239 tabib çıkarmıştı.

HAYDARPAŞA HASTAHANESİNE DEVAMIM VE İKİNCİ TUTUKLANMAM

1309 (1893) Malî senesi Martında mektebin uygulama kısmı olan Haydarpaşa hastahanesine devama başladım. Bu tarihî ve askerî hastahanede üç beş ay her kliniğe eşit olarak devam edip pratik yaptıktan sonra, o senenin Haziran sonlarında seraskerin emriyle göz hastalıkları mütehassısı Miralay Dikran Acemian Efendinin kliniğe diğer altı tabib arkadaşımla iki sene için Haydarpaşa'da göz hastalıklarına devam etmeğe başladık. Buraya devamımızın ikinci senesi, hastahanede kolera hastalığı çıktı. Kendi arzumla ve hekimliğe hizmet fikriyle bu hastahanede iki ay mahsur kaldım. Bununla birlikte benimle temasta bulunan arkadaşları, hattâ hastahaneye giren hastaları uyandırmaktan geri kalmadım.

Kolera kalktıktan sonra göz koğuşları açıldı, harice serbest gidip gelmeğe başladım. Gündüzleri hastahaneye ve bazan geceleri İstanbul'da toplandığımız yerlerde arkadaşlarla çalışır ve uyuşmuş zanolunan cemiyeti, hareket ve faaliyete getirerek, çevreye fikirleri açmak hakkında görüşmelerde bulunurduk.

Bu sırada İstanbul'un büyük zelzelesi oldu. İstanbul gibi, fikirler ve düşünceler de sarsıldı. Birgün muallimimiz Dikran Acemian Bey ile Haydarpaşa Hastahanesinden vapurla İstanbul'a dönerken hissiyatı şairanem uyandı, gûya şairliğim tuttu. Efkârı umumiyeyi işgal eden zelzele üzerine bazı beytiler yumurtladım ve denizin temiz havasıyla güvertede kurşun kalemle yazmağa başladım. Arkamda ayak üzerinde duran koğuşumuzun eczacısı Mustafa Efendi yazdıklarımı okumuş, bitirdiğimde kendisinin de bu parçaları kopya etmesini rica etti. Yakalanmıştım, ar-

kadaşlık hatırı için verdim, kendi kurşun kalemiyle kopya etmesine müsaade ettim.

Manzuma şu beyitlerle başlıyordu:

Zelzele hiddet, edip sarstı payitahtını,
Şeyh Ebülhüda'ya sormakta ne mana bahtını?

*
* *

Zulmü istibdada tövbe etmedikçe ey deni
Kurtuluş yok, desti kudretle yıkar hak tahtını.

Eczacı Mustafa Efendinin askerî tıbbiye üçüncü sınıfında, yani eski tabirle yedide, Kartallı Çingene Mustafa lâkabını alan Mustafa Ragıp adında bir akrabası varmış. Bu parçaları ona okumuş, o da kopyasını almış. O günlerde fikirleri zehirlenmiş olan mektebi tıbbiyede ortaya çıkan bir hareketi fikriye ve milliyet hadisesi üzerine birçok tabelerle birlikte Musrafa Ragıp Efendi'nin de odası, evrakı aranarak bizim mısralar ele geçmiş, Ragıp biraz pataklandıktan sonra, bunları eczacı Mustafa'dan aldığını ve Mustafa'nında benden kopya ettiğini söylemiş.

Bu iki Mustafalar, diğer birkaç talebe ve bir de ben tevkif edilerek hapse atıldık. Ükalâ dünbeleği tıbbiye dahilî zabitlerden biri, benim edebiyat ve şiirle meşgul olmadığımdan bahisle, olsa olsa bu beyitleri benimle pek sıkı temasta bulunan ve şiir ve felsefeye kabiliyeti olan Dr. Abdullah Cevdet'in şiirleri olduğu zannı üzerine Abdullah Cevdet'i de tevkif ettiler, sıkı bir nezaret altına alınarak temasımızı kestiler.

Divan-ı harp heyeti, askerî mekteplerin nazır muavini Ferik Rıza Paşa başkanlığında tıbbiye-i askeriyede teşekkül ederek hepimiz sorgu altına alındık. En kestirme yol olan inkâra saplandık. Bir çok baskılar, tehdidler, sorguya çekmeler, yüzleştirmeler oldu. Tah-

kikat günlerce sürdü. Eczacı Mustafa Efendinin iddiasını, mısraların, benim yazım olmadığını söyliyerek çürürttüm. Zaten kurşun kalemle kendisi kopya etmişti.

Abdullah Cevdet'i çok sıkıştırmışlar, beyitlerin kendisi tarafından yazılıp bana verdiğini ve gûya benim söylediğime dayanarak tahakkuk ettiğini söylemeleri üzerine, Abdullah benimle yüzleşmek istemiş. Bunun üzerine bizi yüzleştirdiler. Abdullah Cevdet heyetin huzurunda bana hitaben: meslekdaş, ben seni namuslu bir arkadaş bilirdim, ben öyle bir şey yazıp sana verdim mi? Bana niçin iftirada bulunuyorsun? diye bağırması üzerine ben: Cevdet kendi üzme, bana da çıkışma; sen galibâ tabiatı şiiriyenin derecesini, kuvvetini bilmiyorsun. Budalalık edip te beni tahkire kalkışma, sen böyle çocukcasına şiirler yazmağa tenezzül edermisin ki, bu gibi saçma sapan şiirleri sana isnad edeyim? Müsterih ol arkadaş dedim.

Heyet reisi, bu yüzleşme üzerine Cevdet'i dışarı çıkardı ve tekrar beni sıkıştırmağa başladı. Sağ olsun kat'î inkâr! Reis Rıza Paşa divan heyetini terk ile beni önüne katıp dairenin taş merdivenlerinden inerken, bana yavaşça: baksana doktor, sen neye bu muzır Doktor Abdullah Cevdet'i tutuyorsun ve kendini tehlikeye atıyorsun? Biz eminiz ki, o beyitleri Cevdet yazmıştır, diyerek mülâyimane bir sual ve hitapta bulundu.

Bu sırada bulunduğumuz basamakta biraz durarak: hayır paşa hazretleri, Cevdet'i boş yere suçluyorsunuz. Günahına giremem. O beyitleri yazan benim. Paşa bu ikrarım üzerine bir müddet dikkatli dikkatli yüzüme bakarak: haydi mahpusuna git emrini verdi.

Ertesi gün paşanın gelişini bildiren borazan, daha erkenden boruyu çaldı, beni de sorgu odasına aldılar.

Reis paşa — Eh, söyle bakalım doktor efendi, o beyitlerinizde zelzeleden bahsederken tabiî şevketmeâb efendimizi murad etmemişsinizdir. O halde bu şiirleri ne hissiyatla yazdın?

Ben — Nasıl beyitler, hissiyatlar efendim? Kaç gündenberidir söyliyorum ki, benim bundan katiyen haberim yoktur.

Paşa — Ya! Öyle ise dün merdivenleri inerken niye beyitleri sen yazdığını söyledin?

Ben — Bu nasıl lâkırdı paşam, yanlışlığınız olmalıdır. Ben zatınıza doktor Abdullah Cevdet yüksek bir şairdir, böyle münasebetsiz ve bayağı şeyler yazmaz, bahsettiğiniz parçalar, bir çocuk işi olsa gerek dedim.

Paşa — (Heyet azasını dışarı çıkardı ve bana) şimdi neye inkâr ediyorsun? dedi.

Ben — (Başkası işitmesin diye gayet alçak bir sesle) Tabiî değilmi paşa hazretleri? Ben sizin askerî namus ve rütbenize ve bana karşı gösterdiğiniz babalık muhabbetine itimat ederek hakikati söyledim. Sorgu heyeti karşısında itiraf etmiş olsam, büyük kalpli zati âliniz, istemiş olsanız da beni kurtaramazdınız. Ben ise kabahatsız olan Abdullah Cevdet'i ve kendimi kurtarmak, istikbalimizi ve devlete hizmetimizi düşünerek ve ulvî vicdanınıza güvenerek hakikati söyledim.

Paşa bana pek ziyade dikkatle bakıp süzdükten sonra: yarın seni görürüm dedi ve o akşam tevkif olunan arkadaşlarımızı serbest bıraktı. Ben hapishanede kaldığım için, bütün mektep arkadaşları ve subaylar, Doktor İbrahim güme gitti fikrine kapılmış oldular.

Ertesi sabah reis paşa tekrar mektebe gelerek beni çağırdı: Şevketmeâb efendimize sadakatinizi ilele-

bet muhafaza edeceğinizi bildiğim için tavassutta bulundum. Velinimetimiz halifei ruyi zemin efendimizin aflarına mazhar oldunuz. Ömrü padişahiye dua ederek hizmetinize gidiniz ve bir arzunuz olursa bana müracaat ediniz dedi ve subaylara bana yol vermeleri için emir verdi. Böylece ikinci tevkifimden de kurtuldum.

Bu meseleden sonra ehemmiyetli bir noktayı da yağmayı, vazifem cümlesinden buldum:

Mektep arkadaşlarımdan ve cemiyete bütün yürekle mensup olan gayet sırdaşım Selânikli Ahmed Bahtiyar Efendi, doktor çıkar çıkmaz veremden hasta olarak mektebin hastahanesinde yatıyordu. Kendisini görmeğe gittiğimde yalnızdık. Bu sorgulardan, mekteplileri idarenin tazyik ettiklerinden bezmiş olmalı ki: bana son anımda bir hizmette bulununuz, gizlice bir rover getiriniz, nasıl olsa Müşir Zeki Paşa mektebi teftişe geldikte hasta koğuşuna da uğrar. Ona bir iki kurşun sıkayım, hem mekteplileri kurtarayım ve hem de istibdaddan bir intikam alayım dedi. Ahmed'i okşayarak, bu son nefesinde dar ağacında görmememi ve ne kadar olsa Zeki Paşa'nın mekteplileri hakkında gösterdiği ve yaptığı iyilikleri hatırlatarak, bu feci kararından onu menettim ve silâh getirmedim.

Bu sıralarda yüksek okullar arasında, özellikle tıbbiye, mükliye, askeriye ve bahriyede hürriyet hareketi bütün kuvvetiyle başlamıştı ve Avrupaya firar edenler de çoğalıyordu. Ubeydullah Efendi, Beykozlu Zühdü, Arap Ahmed Verdanî, Tunalı Hilmi gibi kişiler vapurlara atlayıp her biri birer yolla İstanbul'u terk ettiler ve muhtelif Avrupa memleketlerine yayıldılar.

ÜÇÜNCÜ TUTUKLANMAM

Bu hadisenin üstünden çok geçmemişti. Hekimler, subaylar arasında öte beri tutuklamalar yapılarak sorguya alınıyordu. Birgün bir kanun zabiti (inzibat subayı) ile bir taharri memuru (hafiye) beni de Haydarpaşa hastahanesindeki odamdan alarak, Tophane kışlasına götürdüler. Subay olmaklığımla beraber, o gün bir odada iztırap içinde üzüntülü bir mahpus ömrü yaşadım. Ertesi gün bir neferin nezareti altında abdesthaneye giderken helânın bir gözünde Dr. Şükrü Kâmil Bey'i gördüm. Asker anlamasın diye fransızca, niçin tutuklandığını sordum. O da, cemiyet meselesi üzerine tutulduğunu ve benim kendisiyle münasebetim olmadığını söylemek ve meseleyi karıştırmamak daha münasip olacağını anlattı.

Bir sorgulama zamanında Şükrü Kâmil Beyle ne gibi bir münasebetim olduğunu sordular. Üç dört sene evvel babası Binbaşı Kâmil Beyin, aleyhimde bir iftirası üzerine tanıştığımı ve mektep arkadaşım olmasından başka bir münasebetim olmadığını söyledim.

O gün beni, Tophane'deki köşkünde Tophane Nazırı olan Müşir Zeki Paşa'nın huzuruna çıkardılar. Oraya arkadaşımız Giritli Dr. Şefik'in de getirildiğini gördüm. Zeki Paşa her ikimizi de yüzbaşı formasiyle gördüklerinde bana hitaben : Sen bu defa da kabahatsız çıktın. Sevgili padişahımızın ömür ve afiyeti şahanelerine dua ederek hastahanene git; Şefik'e de : sen kimsesiz ve padişahımızın nimetiyle perverde olduğuna rağmen, uslu durmayıp başkalarını da kendinle beraber sürüklüyorsun. Ben İbrahim Edhem'i eskiden tanırım. Hem uslu, çalışkan ve hem de padişahımıza sadıktır dedi.

İnadına ve izzeti nefsine dokunan Giritli Şefik: Nazır Paşa hazretleri, benim bir şeyden haberim yok, zati âlinize ne söylemişlerse yalandır ve iftiradır. Bunları kâmilen red ederim, cevabını verdi. Çok uzatma, İbrahim Efendi ile beraber hastahanenize gidiniz emrini verdi. İkimiz birden çıktık kurtulduk. Sonradan Şükrü Kâmil Bey'in de kurtulduğunu öğrendik.

Bu hadiseler cereyan etmekle beraber, hareketi milliye genişleyip fizik kanunu gereğince baskı arttıkça, hürriyet fikride kuvvetini artırıyordu. Bu sıralarda Ermenilerin Babıâliye baskını* yapmaları dola-

(*) Bu yürüyüş Hınçak cemiyeti tarafından hazırlandı. Cemiyet 28 Eylül 1895'de büyük elçilere gönderdiği bir yazı ile «Ermenilerin barışçı bir gösteri yapmaya karar verdiklerini, fakat bu gösteriye silâh kuvvetiyle mâni olunmıya kalkışıldığı takdirde doğması muhtemel vahim neticelerden, cemiyetin sorumluluk kabul etmiyeceği belirtiliyordu» Sadrazam Sait Paşa, Vekülâ heyetini topladı, gerekli tedbirler görüşüldü. Ermenilerin, kilisede toplanmalarına engel olunmamasına, fakat kilise dışında toplanıp Babıâli'ye yürüdükleri takdirde kuvvetle mâni olunmasına karar verildi.

30 Eylül 1895'de Ermeniler Kumkapı'da Patrikhane kilisesinde toplanarak Osmanlı idaresinden şikâyetlerini belirten nutuklar söylediler. Bundan sonra sözde Hınçık komitesince hazırlanan bir memorandumu Sadrazama vermek için büyük bir kalabalık halinde Babıâli üzerine yürüdüler.

Kendilerine, bir heyet seçerek Babıâli'ye göndermeleri ve dağılmaları Sadrazam tarafından ihtar edildi. Kabul etmediler. Bunun üzerine, yürüyüşe devam ettikleri takdirde kuvvete başvurulacağı bildirildi. Bu vazifeyi yapan subay Servet Beyi şehit ettiler. Ermeniler silâhlı ve kararlı idiler: Bıbıâli'yi basacaklar bu suretle büyük bir hâdise çıkarıp Avrupa'nın dikkatini Ermeni meselesi üzerine çekip müdahalesini davet edeceklerdi.

Sadrazam Sait Paşa, Babıâli'yi savunmak ve Ermenilerin yürüyüşünü durdurmak için askerî tedbirler almıya kalkışınca çok garip olaylarla karşılandı: Babıâliyi muha-

yısıyla vukua gelen isyan, İstanbul'u altüst etmişti. Ahali büyük bir heyecan içinde idi. Kürtler, Türkler, hammallar, işçiler, softalar ellerinde kalın sopalarla her tarafı dolaşıyor, rast geldikleri Ermenilerin kafalarını parçalayarak telef ediyorlardı.

Bu hallerin, hükûmetin vaziyet ve âkibeti için fena olacağını düşünerek bir Türk ve müslüman nümayişi yapmağa karar verdim.

Bizim şubemize mensup Fatih ile civarı teşkilâtına nezaret eden en faal arkadaşlarımızdan ve Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye hekimlerinden Dobrucalı Dr. İsmail İbrahim Efendiyi İshak Sükûtî ile beraber gidip gördük. Vaziyeti anlatarak, bir ufak beyanname neşri hususunda bir taş basması bulmasını söyledik.

Fikrimizi muvafık buldu. Galata'da yüksek kaldırımın nihayetinde bir litografyadan el tomarla basılır bir taş basması bulduk ve satın aldık. Dr. İsmail'in biraderi Eczacı Mehmed Efendi dahi bizlerdendi. Bir

---

faza etmekle görevli bölük komutanından askere mermî verilmemiş olduğunu öğrendi. Süngü ile mukavemet olunmasına karar verildi. Seraskerden de askerî birlikler göndermesi istendi. Fakat Serasker Rıza Paşa, Alman müşavirlerinin de fikrini aldıktan sonra askerî birlikler göndermedi. Sebep olarak da askerin müdahalesi ile bir içharb meydana geleceğini ve böyle bir halde halk, askere iltihak etmek suretiyle vahim olayların meydana çıkacağını ifade etti. Abdülhamit II., bu mütalâayı muvafık gördüğü için nümayişçilere karşı askerî birlikler kullanılmasına imkân olmadı. Bu büyük hata idi. Çünkü askerin kullanılmaması bir taraftan Ermenilere cesaret verdi öte yandan da Müslüman halkın, Ermenilere karşı harekete geçmesine sebep oldu. Bu suretle İstanbul üç gün kadar anarşi içinde kaldı ve iki taraftan da kan döküldü. İstanbul olaylarını Anadolu'da da tepkileri görüldü .Trabzon, Tekirdağ ve İzmit'te Ermenilerle çarpışmalar meydana geldi.

(Enver Ziya Karan, Osmanlı Tarihi cilt 8 s. 141 - 142) (Arba)

gece vakti Galata ya gitti, benim evvelce tedarik ettiğim Debreli Behcet Efendi namındaki tanıdıklarımdan birinin Fatih civarındaki evine alıp getirdi. Ben de kâğıt ve kimyevî mürekkep tedarik etmiş olduğumdan o gece sabaha kadar ben, İshak Sükûti, Dr. İsmail İbrahim, ev sahibi Behcet ile 1000 nüsha kadar bildiri bastık. Anlamı şu idi :

Müslümanlar ve ey sevgili vatandaşlarımız Türkler!

Ermeniler devletimizin en büyük makamı olan ve bütün Avrupalılarca tanılıp hürmet gören Babiâliyi basmağa kadar cür'et ettiler. Payitahtımızı sarstılar. Ermeni vatandaşlarımızın bu küstahane hareketleri mucibi teessüfümüzdür; lâkin hakikatte zulüm, istibdad ve idaresizlik, bu mucibi teessür ve teessüf hadiseleri doğurmaktadır. Biz Türkler de umum Osmanlılar gibi bu müstebid hükümetten ıslâhat ve hürriyet isteriz. Cemiyetimiz bu maksadla çalışıyor. Biz bugün, Ermenileri tedibe çalışacağımıza idaresizliğin, zulüm ve istibdadın merkezi olan Babıâliyi, Şeyhülislâm kapısını, Yıldızı basarak bu daireleri müstebidlerin başına yıkalım, elele verelim, toplanalım, çoğalalım. Bizim de hürriyete, serbestiye âşık ve müstahak olduğumuzu âlemi medeniyete gösterelim.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti

Sabahleyin erkenden bildirileri üçe taksim ederek muhetlif bölgelere dağıtmak üzere ayrıldık. Dr. İsmail, Aksaray, Fatih ve civarlarına; İshak Sükûti, tıbbiye tabeleri vasıtasıyla mekteplere, subaylara memurlara ve özellikle çok ehemmiyet verdiğimiz Harbiye Mektebine; ben de köprünün öbür tarafına, özellikle Yıldız tarafına mümkün mertebe yaklaşarak dağıtmayı taahhüt etmiştim.

Akşam üzeri Ortaköy'e çıktım. Bu semtte özellikle Yıldız kışlaları civarına dağıtmak için karaltıda bu semtin Yıldız'a çıkan yüksek duvarları arasındaki taş merdivenli yokuştan çıkarak iki taraf duvarlara elimden geldiği kadar bildiri yapıştırarak kalenınıda Fesli Zuhaf ve Sarıklı Arab Taburlarının kışla yolunun muhtelif yerlerine serptim ve dağıttım. Oradan ilerliyerek sadık dostlarımdan hemşehrim alay kâtibi Kâzım Hilmi Bey'in kışladaki dairesine gidip misafir oldum. Kâzım Bey, saray mensûplarından Kolağası Tiranlı Müslim Beyi yanımıza çağırdı. Biraz dem yuvarlayıp neşeleneceğimiz bir sırada, Müslim Bey, saray silâhşorlarından İşkodralı Tahir Bey tarafından saraya çağrıldı. Bir saat sonra büyük bir heyecan içinde döndü. Kendisinin, Tahir Bey tarafından vazifesinde dikkatsiz ve kayıtsızlık sebebiyle kusurlu olduğunu anlattı ve dedi ki : Padişahımız saray içindeki tiyatrosunda bir Fransız âilesiyle beraber güzel bir piyesi seyrederken hafiyelerden biri, bir nümayiş kâğıdını Padişaha arzetmiş. En eğlenceli bir zamanında Padişah buna pek fena halde hiddetlenerek Tahir'i çağırıp saray etrafına kadar sokularak bu gibi şeyler dağıldığı halde memurların malûmatı olmamasına ve meydan vermesine ve bu babta icab eden dikkati göstermemelerine pek çok kızdığını söyledi.

Bu nümayişin nasıl birşey olduğuna dair soruma karşı Müslim Bey : İyi bilmiyorum, fakat pek fena ve halkı isyana teşvik yollu bir şeymiş dedi. Adam sen de otur da keyfimize bakalım dedim. Müslim biraz kafayı tütsüledikten sonra; sanki yalan mı? Biz bu gidişle more Temo Bey, vallah padişahı değil vatanı bile kaybedeceğiz, diye içinde olanı, dostane ve korkusuz meydana attı. Bu bildiri, sarayı fena halde korkuttuğu gibi, etrafı ve ahaliyi de derin düşünmeğe ve kısmen uyandırmağa sevk etti.

Birkaç gün sonra tanıdık Ermenilerden biri bana: beyannemeyi görüp okudun mu? Çok güzel yazmışlar. Bizimkiler bu Türkleri arayıp bulsalar ve anlamış olsalar, belki hep beraber bir şeyler yaparlardı, demişti. Ben de ona cevaben: Osmanlı gibi hareket ederlerse bu sizin düşünceniz pek doğru ve çok kolay tahakkuk edebilirdi. Fakat maatteessüf ben bu babta her iki taraf için biraz pesimistim.

Bir hafta sonra arkadaşlardan biri bana, henüz şahsen tanımadığım Trabluslu Mülâzim Abdülhamid Efendiyi takdim etti. Bu genç mülâzim, saraya mensup Şeyh Zafir Efendinin biraderi Şeyh Hamza Efendinin oğlu idi. Bu zat evvelce bastığımız bildirinin saraydaki tesirini anlattıktan sonra, sarayı biraz daha tehdid edecek mahiyette yazılsaydı daha etkili olacağını ve kendisinin bu babta nakden dahi yardım edeceğini ve Valide Hanındaki matbaacılardan bir İranlıyı tanıdığını söyledi ve hazırladığı bildiri kopyasını gözden geçirdik.

Biraz geç olmakla beraber Valide Hanına giderek Acemi bulduk. Her ikimizin de üzerimizde asker kaputu olduğu için beni tanımadı. Acem Abdülhamid Bey'e büyük hürmet gösterdi. Meseleyi anlatarak Acemle konuşurken, bende bulunan kopyayı her ihtimale karşı oturduğum minderin altına sokarak bir vesile ile yerimi değiştirdim. Abdülhamid Beyle anlaşmaları ve beyannameyi istemeleri üzerine çıkarıp verdim. Acem okur okumaz: Oo! Bu pek büyük tehlikeli bir iş, bundan bin nüsha basmak için 500 lira isterim dedi. Her ikimiz bu fiat karşısında dona kaldık. Herif dışarıya çıkmakla ben kopyayı odanın başka bir yerine sokup sakladım. Dönüşünde, biraz daha bırakabilirim, fakat mürettiplerin hepsi Türkçe biliyorlar, korkarım dedi. Ben, bu akşam bir mürettiple

gelir kendim dizdirir ve bastırırım, siz yalnız matbaayı kaparken bir makineyi ve harfleri serbest bırakınız, siz karışmayınız, bu hizmete mukabil size 50 lira verebiliriz dedim. Mülâzımda biraz para vardı, fakat Acem razı olmadı. Kopyayı sakladığım yerden alıp çıkınca parçalayıp hanın abdesthanesine attım. Abdülhamid Bey pek umutsuzdu. Yolda giderken: benim büyük bir fotoğraf makinem var, bildiriyi biraz kısaltsak olmaz mı? dedi. Münasip görüldü, iki gün zarfında yüz kadar çıkardı, az olmaları münasebetile bunları daha mühim yerlere ve mülâzim beyin himmetiyle Yıldız'a kadar sokmağa muvaffak olduk.

Görülüyordu ki cemiyet hayli kuvvetlenmiş, bu faaliyet sarayı dehşetli surette telâşa ve rahatsız etmeğe başlamıştı. Paris'le de muhaberemiz vardı. Tam sırasıdır, taşradan da Abdülhamid'i korkutalım ve ecnebilerin dikkat gözünü bu harekete çevirelim dedik ve kaleme aldığımız Fransızca açık mektubu büyük devletlere ve saraya yolladık.

DÖRDÜNCÜ VE SON TUTUKLANMAM

Karadeniz sahillerindeki kalelerden birisinin muhafız müfrezesi tabibliğine tayin olunan ve benimle teklifsizce muhabere eden Dr. Tahir Efendi namında bir arkadaşımla mektuplaşırdık. Bu Tahir Efendi, birinci tutuklanmamda hikâye ettiğim ve ilk defa cemiyetin mevcudiyetini ifşa eden Binbaşı Kâmil Bey'in oğlu Dr. Şükrü Bey'le muhabere ederken, evrakı yakalanmış ve cemiyetin kokusu hissedilerek tekrar tutuklanmıştı. Şükrü'nün mektupları arasında benim de ismim geçmiş.

Ben, o sıralarda Haydarpaşa Hastahanesinde yatıp kalkıyordum. Bir polis hafiyesi, müdüriyete mü-

racaatla, hastalarımla meşgul olduğum bir zamanda yatak odam ve dolabım aranmış, beni de kitap ve evrakımla beraber hususî bir kayıkla Beşiktaşta Hasanpaşa Karakoluna götürüp bir odaya tıktılar. Evrakım arasında Dr. Tahir Efendinin bana yolladığı bir mektubu bulmuşlar. Bu tesadüf, bereket versin bu defa da bana yâr oldu.

Âdetimdi, siyasete temas eden mektupları yırtardım. Mektubun zarfı içinde yalnız bir yemek kitabı satın alıp yollamaklığım yazılı idi. Siyasî kısmı yırtılmıştı. Hasan Paşa'nın başkanlığında teşekkül eden sorgu heyeti, zarfı saklıyarak, benim Dr. Tahir'le muhaberem ve Dr. Şükrü Kâmil'le ne münasebetim olduğunu sordular. Dr. Şükrü'yü eski bir mektep arkadaşım gibi tanıdığımı ve fakat kendisiyle katiyen görüşmediğimi, Tahir ile de ancak mektep ortaklığı sıfatıyla muhabere ettiğimi, hattâ geçenlerde benden bir yemek kitabı istediğini söyledim. Heyet bunun üzerine zarfı uzaktan göstererek: ya bu zarfın içindeki mektupta yazılan meseleler nedir? dediler. Ben, katiyen Tahir Efendi ile birşeyler teati etmediğimi ve zarfın içindeki mektuptan da anlaşılacağı gibi kendilerine, bekâr olduğu için, yemek yapmayı öğretmek üzere ve hıfzıssıhhaya aid bir yemek kitabı talebinden ibaret olduğunu söylemem ile: peki, ya bundan dört sene evvel Dr. Şükrü'nün pederi Binbaşı Kâmil Bey seni siyasî bir cemiyetten dolayı saraya jurnal etmesi neye dayanıyordu? Şimdi o cemiyetin mevcudiyeti tahakkuk etti. Bu hususta bize biraz malûmat verir ve izahatta bulunursanız sizi mükâfatlandırırız dediler.

Ben — O mesele bir uydurma ve iftiradan ibaretti ve bu şekilde olduğu da tahakkuk ettiği için salıverildim. Bu babta malûmat almak istenilirse, o vaktin

tahkiki yapan heyeti âliyeden sorabilirsiniz. Aslı, esası olmayan birşey hakkında heyeti âliyenize bilgi verebilmem mümkün değildir.

Bu vadi üzerinde biraz daha baskı yapıldıktan sonra, cehaletinden dolayı 7—8 lâkabını alan Hasan Paşa, elinde kamçı ile pür hiddet ayağa kalktı: Bana baksana doktor, bu kamçı ile senin kemiklerini kırarım tehdidi üzerine istifimi bozmadan: Paşa hazretleri, ben hırsız değilim, üzerimde yüzbaşı forması var.

Hasan Paşa — Ben bir yüzbaşıyı değil, daha büyük rütbede senin gibi subayları terbiye etmişim.

Ben — Paşa hazretleri, ben terbiyesiz değilim. O gibi subaylar, şevketlu, inayetlu padişahı âlem penah efendimizin verdiği ve taktırdığı rütbelerin kıymetini bilememişler. Beni evvelâ, bir suçtan dolayı askerlik mesleğinden kovar, rütbemi alırsınız, o vakit âdî bir suçlu gibi istediğiniz muameleyi yapabilirsiniz, demekliğim üzerine geri çekildi ve: sen nerelisin, diye sordu.

Ben — Ohri Kazasındanım cevabım üzerine: Fraşeli Biraderleri tanırmısın? Saraya mensup zevatla münasebetin var mı? sualine karşı, evet dedim ve Osmanlılığa ve Türk lisan ve edebiyatına büyük hizmetleri dokunan Fraşeli Sami Beyi ve silâhşorlar arasında en ziyade sevdiğimiz Tahir Paşa hazretlerini tanırım dedim.

Hasan Paşa — Tahir Paşayı nereden tanıyorsun?

Ben — Tahsilimi ikmal edip doktor çıktığım sıralarda ufak tefek yazılarımla beraber bir de (Âile tabibi) namile resimli büyücek bir kitap yazmıştım. Yayınlanması mühim bir paraya bağlıydı. Sarayı hümayûn muhafızı Fesli Zuhaf Alayına mensup tanıdığım hemşehrilerim vasıtasıyla Tahir Paşa Hazretle-

rine kitabımın basılması hususunda şevketmeâb efendimize arzını rica etmek üzere takdim olundum ve o vakit tanıdım.

Hasan Paşa yumuşadı. Öteden beriden, sadakattan filân bahsettikten sonra beni tekrar karakolun üstündeki odaya yolladı.

Odada benden başka müslüman, lisan bilir polis komiseri ünvanlı bir Macar yatıyordu. Bir de Ohrili Karabacak adında cesur, ayağına çabuk, padişahın affına mazhar oluncaya kadar altı aydanberi karakolda yatmağa mahkûm ve bir nevi kahveler, meyhaneler hafiyeliği yapan ötedenberi tanıdığım bir zavallı da vardı. Her gün bir iki defa gelir, bize etraftan işittiklerini söylerdi.

Karakolun bodrumunda geceleri pat küt, çat çut, dayak sesleri, aman allah feryad ve iniltileri geliyordu. Yeter artık rica ve tezallümleri işitiliyordu. Bunu Macar müslümandan sordum. Bırak şu miskin, mutaassıb softayı, birkaç gün evvel getirmişlerdi, sorulan şeyleri inkâr ettiği için sopalanıyor dedi. Karabacak ise müteaddid katilliğine rağmen, bir gözü kör ve âlim bir ihtiyar olan bu hoca, Fatih camii şerifinde vaaz ederken, hilâfetin şartlarından bahseylediği için ders vekili tarafından jurnal edilerek tevkifen getirildiğini ve hürmete şayan bir hoca olduğunu bana anlattı. Bu hoca, ben çıkmazdan bir gün evvel geceleyin mechul bir semte gönderilmiş, gürültüler, feryad ve fiğanlar da kesilmişti.

Tutuklanmanın on dördüncü gecesi yatsıdan sonra Hasan Paşa beni karakolundaki odasına aldırdı. Gel bakalım doktor, kabahatlı olmaklığınla beraber şevketmeâb efendimizin affı şahanelerine mazhar oldunuz. Şu çuhaya sarılmış mübarek Kur'an-ı kerim üzerine el koyup padişahımıza sadakatta bulunacağı-

nıza yemin et diye, sehpa üzerindeki Kur'an-ı gösterdi.

Ben — Aman paşa hazretleri, nasıl olur, biz diplomalarımızı alıp ta ünvan ve rütbeye mazhar olduğumuz zaman bir heyet huzurunda yemin ettik. Ben bu mübarek kitabı şerife abdestsiz el koyup yemin edersem, hem günahtır ve hem de gûya bir kabahat işlemişim ve sadakatten ayrılmışım gibi geliyor. Allahtan korkup böyle sık sık yemin edemem dedim.

Hasan Paşa — Anlaşılıyor ki, sen sadık bir subay ve dindar bir müslümansın, Yukarıya çıkta ne eşyan varsa al, seni serbest bırakıyorum. Hastahaneye, vazifen başına git, padişaha dua et dedi.

Ben — Paşam, sizden bir ricam var, ben bu karanlık gecede kayıkla Haydarpaşa Hastahanesine gidemem. Beni bu akşam da burada misafir gibi kabul ediniz, sabah erkenden kalkar işime giderim dedim.

Hasan Paşa — Yok, bu olamaz, çıkmanıza iradei seniye var. Ya sen bu gece burada Allahın emriyle vefat edersen, ben şevketmeâbe ne cevap veririm? Haydi durma, çık ve tayin olunacağın hizmete giderken gel beni gör dedi.

Bu sözünden derhal sürüleceğimi anladım. Mecburen yürüyerek İstanbul tarafına geçerek, «Maritsa» otelinde kaldım. Orada tanıdıklarımdan öğreniyorum ki, beni denize atıp boğmuşlar, daha neler neler!

Ertesi gün Serasker Kapısı, sevkiyat odasından davet olundum. Beni, hiç te mevcut olmıyan Ergani Madeni Redif Taburu hekimliğine tayin etmişler. Beş gün zarfında evrakım hazır olacağını ve yola çıkacağımı bildirdiler. Ben kendi kendime : «hazır ol ey Temo, bezmi mükâfata» beytini söyliyerek ve bazı arkadaşlarla müzakerede bulunmak üzere hastahane-

ye gittim. Benim, Anadolu'nun tam göbeğine sürülmem, bütün faaliyetimi felce uğratmak ve emeklerimizi heba etmek olacağından, ben uzaklaşırsam ve gideceğim yerde tekrar yakalanırsam, pek çok fikirdaşların, özellikle yüksek okullardaki subay ve talebelerin yakalanmasına sebebiyet vermemek için Türkiye ile gününde temas ve irtibatta bulunan Balkan memleketlerinden birine firarım ve Avrupadaki fikirdaşlarla daha serbestçe muhabere etmek fikriyle vatanı terke karar verdim.

FİRARIM VE FİRARIMI KOLAYLAŞTIRANLAR

O vakitler Rumelideki Ulahlara mensup vatandaşlardan İstanbul'da yedi talebe vardı. Onlarla pek samimî görüşürdüm ve bir ikisini cemiyete iştirâk ettirmiştim. Hepsi Türk dostu ve vatanın selâmeti için çalışırlardı. Onlarla müzakere ettim, beni Romanya'ya kaçırmayı taahhüt ettiler. Bunların da bana yardımda bulunmalarında diğer bir sebep daha vardı. Çünkü o tarihte Rumelide Ulahlar ile Rum ve Bulgarlar arasında kiliseler ve mektepler meselesi çıkmıştı. Bu Ulahlar ve Arnavut hıristiyanlarının bir kısmı Patrikhaneye muarız olarak Osmanlılık fikriyle kilise ve mekteplerinin ayrılmasını istiyorlardı. Bunun için de Görice'nin baş papazı Haralambi Balamaçi ile Romen Mektepleri Müfettişi Filip Margarit Efendiler İstanbul'a gelmişlerdi. Her ikisi, Fenerin sahte idaresine karşı millî haklarını kazanmaları için çalışıyorlardı. Papaz Balamaçi'yi, Patrikhane afaroz etti, hattâ ele geçirselerdi sakalı kesilecekti. Biz birkaç Türk talebesi, Romen talebesi ile birleşerek, bu çirkin ola-

yın icrasına engel olduk. Bu yardıma karşılık onlar da bana yardımda bulunmağa borçlu idiler.

Rum komitacıları, bir müddet sonra maalesef papaz Karalambiyi Görice'de katlettiler. Bu papaz cidden Türk dostu ve benim de samimî dostumdu. Bu kişilerin her ikisi de Osmanlı idaresine sadıktılar ve Türk hareketi milliyesine, başlangıcında katılarak her hususta Türklere ve askerî harekâtına yardımda bulunmuşlardı. Hürriyetin ilânından sonra Türkiye'de nazır tayin olunan Batsarya Efendi de bunlardandı. Elân Türk dostu olarak Bükreş Gazetelerinde çalışmaktadır.

Firarıma karar verir vermez, askerî elbiselerimi değiştirdim. Mühim evrakımı, candan bir dosta bıraktım. O zamanlar Sirkeci önünden kalkan Romanya'nın «Meteor» vapurundaki yolcularını yolcu etmek üzere giden Romen talebelerinin kayığına atlıyarak, vapurun hareketinden biraz evvel vapura vardık. Liman polisi, beni her postada gidip gelen Romenlerden zanetti. Arkadaşlarım vapur kalkarken geri döndüler, ben de pasaportsuz vapurda kaldım. İkinci kamara bileti aldım. Karadenizde şiddetli bir fırtınaya tutulduktan sonra vapur birkaç saat gecikerek Köstence Rıhtımına gece yanaştı. Fesimi çıkararak başıma bir mateletun kasketini geçirip onun yardımıyla karaya çıktım. Böylece 1895 senesi Teşrinisaninin (Kasım) birinci günü Romanya'ya ayak bastım.

— İKİNCİ BÖLÜM —

VATANDAN UZAKLAŞTIKTAN SONRA

Romanya'nın Köstence Rıhtımına ayak bastığım gece müthiş bir kar fırtınası hüküm sürmekte idi. Şimendifer yolları kardan kapalı olduğu için üç gün Köstence'de kaldım. Daha sonra Bükreş'e gittim. Beni kaçıran arkadaşların verdikleri adresleri bularak Göriceli hemşehrilerden o vaktin Osmanlı Hükûmeti tarafdarı Nikola Naçu Efendinin daveti üzerine idare ettiği yatılı mektebe yerleştim. Param da pek azdı; lâkin Naçu Efendi çok hamiyetli ve kendisine baş vuran firarilere yardım ettiği gibi, bana da çok hürmette ve yardımda bulunmağa başladı. Bu, o zamanda onun için bir ideal meselesiydi; çünkü o sırada Romanya'daki hıristiyan Arnavutlar iki grupa ayrılmışlardı. Zenginleri Osmanlılık aleyhine propaganda yapan Grekofil Arnavutlar ve diğerleri Osmanlı dostu ve Işık «Drita» Partisi takımı idi ki, reisleri Naçu Efendi idi. Bu grup, taşradan gelen müslüman Arnavutları ve hattâ Jön Türkleri himaye ederdi.

Naçu'nun siyasî devizi: Rumelinin özellikle Arnavutluğun bekası, Osmanlı saltanatının yani Türkiye nin hayatıyla sürebilir. Bu adam ölünceye kadar bu fikri takip etti ve tam hürriyetin ilânında arzusunun meydana çıkmasını görmeden hasretle Bükreş hastahanelerinde vefat etti.

Naçu, o kadar Türk dostu idi ki, sırası geldikçe: ah bu İstanbul idaresi, Fener Patrikliğine emniyet edip te Romanya'ya, Fener propagandası fikriyle yetişen —Ulahya ve Moldovaya— gönderdiği beyler buraya ayak basalı, Romen milletini kendisinden bezdirdiği gibi, Türkiyenin siyasi menfaatlerinide baltalattı. O fesat ocağı Fener, hâlâ da hıristiyanları iğfal ile Türkiye aleyhinde alenen propaganda ediyor, deyip derd yanardı. Hattâ Naçu'nun Bükreş'e ilticası, gene bu fikrin üzerinedir. Önceleri Mısır'da ticaretle meşgul iken, Arnavut hıristiyanlarını grekomanlık ile zehirleyerek Türkiye aleyhine propaganda yapan Kahire Yunan Konsolosunu tepeleme neticesi idi ve bu işlerden dolayı yeğeni ile beraber hapishaneden firar etmişti.

Göz hastalıklarına aid bilgi ve ihtisasımı kuvvetlendirmek ve Romenceyi öğrenmek ve boş durmamak için bir sene Bükreş hastahanelerinde göz mütehassısı Profesör Manolesku'nun kurslarına devam ettikten sonra, serbestçe hekimlik yapabilmem için sıhhiye dairesinde diplomamın tasdiki lâzımdı. Dilekçemi bu Mosyö Naçu ile beraber Dahiliye Nezaretine takdim ettiğimde o sırada Sıhhiye Müdür-i Umumisi bulunan Felix, dilekçede adımı okur okumaz: bu doktor efendi Türk imiş, biz şimdiye kadar hiçbir Türk doktoru kabul etmedik, diye dilekçemi geri verdi. Direktör tamamen sağır bir adamdı. Mosyö Naçu onun kulağına yanaşarak: Direktör Efendi, zannederim ki

fende özellikle hekimlikte din ve milliyet farkı yoktur. Yüzlerce Yahudiyi kabul ettiğiniz halde, bir müslümanı neden red etmek istiyorsunuz anlıyamadım? dedi. O günlerde Ermeni Komitacılarının Osmanlı Bankasını basmak suretiyle beliren isyanını Bükreş gazeteleri biraz daha şişirerek yazıyorlardı.

Direktör — Mosyö Naçu, Türklerin Galata'daki banka baskını üzerine yüzlerce Ermeniyi katletmek gibi vukua gelen barbarlıklarını gazetelerde okumadınız mı? Ben bu Türk hekiminin vatanımızda serbest hekimlik etmesini kabul edemem! demesi üzerine :

Naçu — Kabul edersiniz direktör efendi! Ben de size teessüflerimi arz ederek söylüyorum ki : münevver, fadıl bir zattan böyle bir cevap beklemezdim. Romen tebaası Dobruca müslümanları hükûmete karşı isyan etseler biz ne yaparız? Bunları tedibe, tenkile başlar ve terbiye etmez miyiz? Geçen hafta hepsi muhafazakâr olan grupun kabineye karşı o büyük gösterisini çürütmek için hükûmet, yangın tulumbalarına gazlı sular doldurarak göstericilerin üzerine fıskırtmadı mı? Hem de her iki taraf hakkı kelâma mâlik Romendi! İyi veya fena bugünkü Türkiye politikasından kaçarak Romanya'ya iltica eden ve Dobruca müslümanlarına hizmet etmek iyi niyetiyle müracaat eyleyen uslu bir fen adamını, müslümanlığı sebebiyle reddetmek, anlıyamam ne kadar doğrudur? demesi üzerine müdür-i umumî yumuşadı ve dilekçemi imtihan heyetine havale etti. İki ay sonra imtihanı kazandım. Diplomam, Romanya dahilinde hekimlik etmek üzere tasdik olundu.

Diplomam tasdik olupta Romanya'da serbest kalınca, fikirdaşları araştırmağa ve siyasi faaliyetimi arttırmağa başladım. İstanbul'da Fransız ve İtalyan postahanesine ara sıra uğrayıp benden mektup sor-

masını, baytar mektebi talebesinden Ohrili Recep Lakteş Efendiye kaçarken tenbih etmiştim. Onun lâkabına yazdığım mektupları almış ve en itimat ettiğimiz arkadaşlara adres vermiş olduğundan, İstanbul'la muhaberem başlamıştı.

Arkadaşlar, fikirdaşlar bana mektup yazmağa, benim de onlara cevaplarım hemen her posta vapuru kalktıkça devam ediyordu. Pek zehirli ve can yakıcı haberler alıyordum. Firarımı müteakıp hükümet 1897 Ağustosunda tıbbiyeden, mülkiyeden, bahriye, erkâni harp, piyade, süvari, topçu subayı ve harbiyeden hattâ medrese ve meşahiden pek çok kişiyi elde etmiş. Taşkışlaya tıkmış, bir divan-ı harbi askeri teşkil ederek sorgu altına almış. Biraz sonra bu fedakâr arkadaşlardan yetmiş sekiz kişiyi Şeref Vapuruyla Ferik Mustafa Paşa nezareti altında Trablusgarba sürgün etmiş, Abdullah Cevdet, İshak Sükûtî ve onlar gibi en ateşli fikirdaşlarımızdan bazıları dahi adalara sürülmüş, zindanlara atılmış. Bunu haber alır almaz, elimden geldiği kadar Sükûtiye maddî ve manevî yardımlar yaparak sürgün olduğu adadan Mısır'a kaçırdık, 1898'de tavsiye ve arkadaşların arzusuyla Paris'e gitti. Mısır'da Paris'te, Londra'da, Cenevre'de, Brüksel'de, İtalya'da yayınlanan gazetelerde makaleler yazdı ve her cihetçe pek çok çalıştı.

Artık taşrada boş durmamak ve harekete geçmek icap ettiğini düşündüm, bize yardım edebilecek kimler varsa araştırmağa başladım.

Vaktiyle bağda yapılan birinci toplantıya katılan Türk yazarlarından İzmirli Ali Şefik Beyin Romanya da Tuna kenarındaki Curcuva kasabasında Osmanlı Konsolosu olduğunu öğrendim. Şiddetli bir kış vaktinde oraya gittim. Şefik Bey, resmî memur olmakla beraber beni büyük bir sevinçle kabul ve üç gün mi-

safir etti. İstanbul ile muhaberatım neticesi artık boş durmak zamanı olmadığını ve bir bildiri uçurmamızı söyledim. Derhal kabul etti ve «Hareket» adıyla bir broşür kaleme aldık. Türkçe hurufatla basılmak lâzımdı. Bükreş'te Türkçe harfleri yoktu. O sıralarda Bulgaristan'da Tuna sahilindeki Rusçuk şehrinde «Tuna» adıyla bir Türk gazetesi çıkıyordu. O şiddetli soğuk ve bora esnasında hususî bir kayıkla Curcuva ile Rusçuk arasında Tunayı bin güçlükle, hattâ boğulmak tehlikesine maruz kalarak geçtim. «Tuna» Gazetesi matbaasına vardım. Makina başında, tıbbiye mektebi talebesinden olup, bizim (zelzele) mısraları dolayısıyla yakalanıp Abdullah Cevdet'in başına belâ açan Mustafa Ragıb'ı gördüm. Ragıp beni görünce şaşırdı ve aman hocam diye hayret edince, parmağımı dudaklarıma götürerek, gûya onu tanımıyormuşum gibi davranıp susmasını işaret ettim.

Akşam üzeriydi. «Tuna» gazetesini çıkaranlardan ve zaten isimlerini evvelce öğrendiğim, İskender ve Ahmed Beyleri, basılacak gazeteyi kurije (tashih) ederek dem çeker buldum. Bulgarca bir (dobır-veçer) dedim. Karşıladılar ve biraz keyiflendikten sonra ziyaretimin sebebini sordular. Risalemizin kopyasını verdim ve bir Türk arkadaşımın ricası üzerine bunu size bastırmağa geldim dedim. O akşam incelemek için alıkoydular. Çıktım, Ragıb'a da arkam sıra gelmesini işaret ettim. Ragıp, firaren Bulgaristana gelmiş, Rusçukta boşyere ve serseri gezmemek fikriyle matbaaya makine çevirmek için girdiğini ve elân kendisini tanıttırmadığını, bu efendilerin her ne kadar Bulgaristan gibi serbest bir yerde gazete çıkarmakta iselerde, zülfüyâre dokunmaktan sakındıklarını söyledi.

Ertesi günü bu efendilere kim olduğumu ve İsken-

der Bey'le özel olarak konuşmak istediğimi söyledim. Ahmed Bey'in de bulunması teklifi üzerine kendilerine meseleyi açtım ve onları da böyle milli bir cemiyete girmeğe ikna ettim. Kabul ettiler, fakat Konsoloshane tarafından pek sıkı surette takip edildikleri için risalenin basımında acele edilmemesini söylediler.

Halbuki bu günlerde Türkiye'de pek mühim olaylar cereyan ediyordu. Adamlarım İstanbul'da mevcud iken bildirinin biran önce basılmasını ve gönderilmesini düşünüyordum. Mustafa Ragıp, beni al, sana her türlü yardımdan çekinmem demişti.

Curcuvaya dönüşümde Şefik Beye şimdilik Rusçukta basılamıyacağını anlattım ve bende para kalmadığından, şayet bana nakden ufak bir yardımda bulunacak olursa Mustafa Ragıb'ı Bükreş'e alıp taş basmasıyla bastıracağımı söyledim. Sevindi ve dedi ki: Bükreş Osmanlı Ellçiliğinde Başkâtip Alfred Rüstem Bey'i tanıyormusunuz? O bizdendir, git teklifsizçe ona söyle, milli menfaatler adına bana şu kadar para veriniz, şayet ben iade edemezsem Curcuva Konsolosu ödeyecek der alır ve istediğini nasıl nasıl yaparsın.

Alfred Rüstem Bey'le beni Romanya Hariciye Nezaretinde Osmanlı Hükûmetine aid evrakı tercüme ve tasdik eden ve çok güzel Türkçe bilen Jak Levi Efendi adında bir Musevi tanıştırmıştı. Taş basması için ödünç olarak bu hamiyetli zattan 300 ley yani 15 Napolyon kadar bir şey aldım. Ben dikte ettim, Mustafa Ragıp şimik kâğıda ve oradan da taşa geçirdi. Kırmızı mürekeple yazılan bu «Hareket»i 500 nüsha olarak bastık ve benim İstanbul, İzmir, Selânik, Trabzon iskelelerindeki ecnebi postalarından alan adamlarım vasıtasıyla Türkiye'ye dağıttım.

Bu günlerde Babilerden kitapçı Acem Riza, Acem Şahını öldürdü. Babi inanına mensup olan Acem Riza'yı, Küleli Mektebinde iken bana İshak Sükûti tanıtmıştı. O vakit Beyazid Camii Şerifinin millî kütüphaneye karşı duvarına yerleştirilmiş bir kitap dolabına dizdiği eski ve bazı nadir kitapları satar ve ara sıra eline geçirdiği ve idare-i şahiye aleyhinde Londra'da neşrolunan Acemce gazeteleri gizlice bize verirdi. Cuma tatili münasebetiyle mektepten çıktıkça bize, geliniz yeni bir şey var diye ceket veya kaputumuzun cebine gizlice bırakırdı. Bazan da Ali Şefkati'nin İtalya'da neşrettiği «Hal ve İstikbal» Gazetelerini bulurdu.

Bu fedainin bize hizmeti çoktu. Şahı tepeleyip te asılacağı vakit daracağının altında söylediği Acemce rubaisini, İstanbul'daki fikirdaşlar o vakit bana Bükreş'e göndermişlerdi. Tamamen ve aynen hatırımda kalmadıysada şu mealde idi:

«Ayaklarım topraktan kesilip, başım semalara yükseldikte, vatanımın teâlisini görürüm.»

Türkiye halkını heyecan ve harekete getirmek için Şahın bu katli meselesinden istifade ile olayı büyüttük ve Türk halkını tahrik ve teşvikimizi hür fikirlerle dolu bir beyanname bastırıp yolladık. Şu iki mısrayı da bildirinin başına ilâve ettik:

«Mintümen dekse seza işbu tarihi adem;
Deh! diye diye gitti .... cennetine Şahı acem.»

Bütün evrakımı destelerle Galata'da Fransız ve İtalyan postahanelerinden ecnebi kavasları vasıtasıyla aldırarak tanıdıklara, cemiyete mensup olanlara tevzi ettirdik. Uzun bir müddet muhaberat ve tevziatımı baytar mektebi talebesinden ve benim yetiştir-

melerimden Ohrili Recep Lakteş vasıtasıyla icra ederdim. Sonraları o da yakalandı, Erzurum'a sürüldü. Yakalanması, aşağıdaki mektuptan da anlaşılacağı üzere bir gücenme ve bir de şahsî menfaat üzerine oldu. Pek büyük hizmetlerde bulunan bu hamiyetli genci kurtarmak için sonradan buradan çok çalıştım. Yedi sekiz sene sürgün yerinde çok zahmetler çekti. Bu babta İstanbul'da sarayın fesli zuhaf Arnavut Alayı Kâtibi Kâzım Efendiden aldığım mektubu evrakım arasında buldum, yayınlıyorum:

İstanbul, 27 Temmuz 312

Kardeşim Temo,

25 Mayıs 312 tarihli mektubunuzu aldım. Sıhhat haberinizden memnun oldum. Hini müfarekatinizde görüşmediğimden dolayı canım sıkılmıştı. Şimdiye kadar cevap vermeyişim, iki sebepten ileri geldi: biri sağlam adresinizi bilmeyişim, diğeri de biradeniz Dr. Şerif Bey'in Dr. Nafiz Paşanın işi için Sereze kadar gidip eğlenmesi üzerine 21 temmuzda avdet eder etmez kendisile görüşüp bu mektubu yazıyoruz. Naçu ile aranız açıldığından vaziyetiniz için merak ediyoruz. Nasıl gidiyorsunuz? vaziyetiniz, maişetiniz ne haldedir? tafsilâtla bana yazınız. Sükûtî'nin ahvali elân kalbimden zail olmuyor. Harbiye Baytar Mektebinde Recep Efendiye yapılan iftira üzerine Divan-ı harpte muhakeme ediliyor, Kendisile tabiî görüşmek mümkün olamadı. Debreli Behçet sizin adresinizi Recep'ten istemiş, o da ademi malûmattan bahsetmiş, hattâ Behcet, Recebi, adresinizi vermediği için bana gelip şikâyet etti. Ben de yüz vermedim. Güya buna kızmış ta Receb'i haber vermiş. Böyle bi günah bir adam, sebepsiz yakılırsa, cenabıhak ta onu ca-

yır cayır yakar. Burada bir havadis yoktur. Makedonya işlerini siz orada bizden daha iyi öğrenirsiniz. Kardeşim, ben sana demiyormu idim. Genç Türklere emniyet etme; işte Behcetler onlar gibidir. Zanedersem siz de o divane Genç Türklerin yapmış oldukları fesad cemiyetine dahil olup ta böyle bir felâkete uğradınız. (Böyle yazması, bu mektupp ele düşerse o da bir felâkete uğramasın diyedir, yoksa bizdendi.) Sükûti'nin de felâketi böyle bir sebep üzerine olsa gerektir. Acırım; devlete her kim hiyanet ederse cezayi sezasını çeker. Zanedersem Recep öyle bir cemiyete dahil değildir, zira her görüştüğümüzde cemiyetin aleyhinde bulunurdu. Cenabıhak yardımcısı olsun. Sizbe her fedakârlıkta bulunacağımı bilirsiniz, yazmam abestir. Firar edeceğinizden haberdar olmuş olsaydım, sizi menederdim. Buraya gelmek arzu ederseniz bana etrafile yazınız. Padişahımız, sülâlei âli osmanın en büyük padişahlarından olduğu, ehli ukul nezdinde malûmdur. Merhameti âlidir, sizin Avrupaya firarinizden müteessir değildir, adaleti uluvvu merhameti daimidir. İnşaallah velinimeti bibahtımız padişahımız efendimiz hazretlerine arz ettirip zatı biraderimi bu felâketi uzamadan tahlis eder ümidindeyim. Benim işarımın ciddî olduğunu bilirsiniz. Hemşireniz refikam ellerinizden öper, sıhhatınıza dua eder.

Biraderiniz, Kâzım Hilmi

Hamiş — Şimdi haber aldım, Recep Efendi mektepten tardla yedi sene kürek cezasına mahkûm olmuş. Mektubunuzu Ortaköyde bakkal Aleksi vasıtasile yollayınız.

Huzuru biraderiye
Sarayburnu, 14 Mart Perşembe
saat 3,5

Vefaşiarım!

Birçok mektup yazdım, vahiesfa ki bir cevaba nail olamadım. Bilemem ki mektup yazmak o kadar müteassir bir şey midir, acaba bu muvaffakiyetsizliğe kesreti iştigal mi mani oluyor? Eğer böyle ise, biz bunu nazarı müsameha ile görebiliriz. Yok, mektup yazmayıp ta bizi intizarda bırakmak tabiatı sani ittihaz edilmişse, biz bunu (elintizarü eşeddü minennar) olduğundan ancak göz yaşlarımızı isar ile itfaya çalışıyoruz, İntizar zihnimi teşviş etti de yazdıklarımı bilemiyorum. Kusuruma bakmayın. «Inkılâb»ın bir nüshasından başkasını okuyamadık. Birkaç defa gönderilmesi için yazdık, nüshaları değil, yazdığımız mektupların cevabı bile çıkmadı. Eğer bu hal bu siyakta devam edecek olursa, hiçbir hizmet göremiyeceğiz. Şu işleri, rica ederim, tanzim edelim. Burada deveran eden havadisi mühimmeden biri, İshak hocanın tevkif olunmasıdır. Mevkuflar meyanında evvelce on on beş kişi bulunuyordu. Şimdi esaslı olarak müntehi sınıftan Rifat ile Safvet kaldı. Diğerleri salıverildi. Bu tevkif, müstebidlerin fikirlerini iyice sarsmış. Geçen gün Zeki Paşa mektebe geldi, bir nutuk irad ederek (hissiyatı ulviyeden!) mahrum olan alçakların içimizden (eger varsa) çıkmasını ihtar etti. Arka sırada oturuyordum, bu nutku mühimmin zaptı ile eyadii nasta tedavülünü arzu ettim. Lâkin bu fikir, meselenin ortalarında aklıma geldi ise de en mühimlerini kayıd ile bir tanesini sana gönderiyorum :

«Cenabıhak padişahımızı mesrur, düşmanlarını kahreylesin amin! Ömrü şahanesini cenabıhak ilâ ahirüddünya müzdad eylesin amin!

Bir asker ne kadar müteşenin olsa muvaffakiyeti için son dereceye kadar kalbinde muhabbeti padişahî olma-

sıdır. Eger böyle olmazsa muvaffakiyetten istifade edemez. Demek ki, askerlikte muvaffakiyet son dereceye kadar evamir seniyevi ifaya sebat ile olur. Muhabbeti padişahî (fevkalhad mikdarda!) yükselmesi lâzım gelir. Evamiri seniyeyi icrada sebat eden muvaffak olur. Muhabbeti padişahî, halifei ruyu zemin hazretlerine olduğundan bize farzdır. Asker olanlara bin kat farzdır. Siz düşmanın ileri gelenlerine mukabele eden (şehidlerin!) yaralarını saracaksınız. İşte bunun için askerlik sıfatını taşıyanlara muhabbet bir kat daha fazladır. Nan ve nimeti padişahî ile perverde olduğunuz için insaniyet noktai nazarından dahi farz olabilir. Muhabbeti padişahî âlidir. O tineti idrâk edemeyen ise alçaktır. Söyleyiniz, içinizde bu meşrepte bir adam varsa çıkaralım, nizamatı mülkiye ve askeriye ile şediden mücazat edilir. Etvar ve medarımız ubudiyete lâyık olmalı. Varsa şimdi çıksın, kusuru ulviyeti hisse malik olduğundan emin olabilir. Eğer çıkarsa şediden mücazat edilecektir. Eminim ki muhabbeti padişahî kalbinizde bakidir. O halde yüksek sada ile üç defa (Padişahım...)»

İşte azizim, devletin en mühim memuriyetinde bulunan, liyakatça, hamiyetçe cümlemize faik olması lâzım gelen erkânı devletin hali böyle olursa, terakki, hamiyeti vatan, sadakat mevhum hükmünde kalmaz mı? İstibdad o dereceye kadar asarını teksir etti ki, namussuzluk muteber tutulmağa başladı. Eğer arzu edersen, nutku «Meşveret»e gönder. Fennin, ubudiyetin, sadakatin ne demek olduğunu bilmeyenler varsa öğrensin.

Zeki Paşa nutku okurken, burada bulunupta o ubudiyete lâyık olan etvarını, meşvarını görmeliydin. Süt dökmüş kedi gibi her sözünde kekeliyor, dili dolaşıyor, yüzüne kan hücum ediyordu. Bazı erbabı habasetin mahalli cinayete giderek kendilerini yeddi adalete teslim

ettikleri gibi, Zeki Paşa da rekâketi lisanı, galeyanı efkârı ile vicdansızlığını meydana çıkarıyordu. Bu nutkun evvelce tertip edilmiş olduğu halde yine tamamile dürüst okuyamaması ise ne kadar büyük bir filosof, vukuf sahibi olduğunu ispata güzel bir bürhandır.

Murad Beyin idama mahkûm olduğunu elbette işitmişsindir. Ahmed Rıza Beyi de buna nazire yapmak hevesine düştüler. Fakat Ahmed Rıza bundan birkaç sene evvel Paris'e azimet etmiş olduğundan hangi emniyeti dahiliyeyi ihlâl ettiği anlaşılamadı. İstinaf mahkemesi, evamiri seniyenin kanunundan büyük olduğunu bildiğinden, hilâfında hareket gibi bir terbiyesizlikte bulunmayıp hemen arzusunu isaf ile emvali tahtı hacze kendisini müebbeden kalebendliğe mahkûm etmeğe karar verdi. Mehmed'in (çok gayyur bir talebe idi) buraya avdetini birkaç defa yazmıştım. Şimdi Mısıra müteveccihen hareket edecekti, ihtimal ki geçmiştir. Pek doğru olarak söyliyemem. Kendisine bir adres vermiştim. Bir mektup yazarsa ben de sana daha ciddî malûmat veririm. Her zaman hususî mektup yazıyorum. Ben de hususî mektuplarının bulunmasını arzu ediyorum. Bunlar bana uhuvvetin yadigârı olabilir, bunlarla kendimi tesellî edebiliyorum. Bunun için H. Kemal adresine mektup yaz.

Baki uhuvvet

Biraderiniz,
M. Galip

Mersinden :

Kardeşim efendim,

Bir seneyi tecavüz etti ki muhabere etmiyoruz ve biraderimin zıyaile uğradığım felâket ve mesaip beni pek sıktı. Bundan evvel de yolladığım a r i z a l a r a

cevap vermemiştiniz. Elbette sizçe mühim bir sebep olsa gerektir, çünkü yazı yazmakta o kadar tenbel olmadığınızı biliyorum. Mahza halimden haberdar etmek üzere şu mektubu yazdım.

Buralarda havadis pek çoktur. Adana Livası Yemen'e sevk olunmak üzere sekiz tabur silâh altına alındı. Galiba orada ihtilâl varmış. Yemen Valiliğine tayin buyurulan Hüseyin Hilmi Efendi, erbabı iktidar ve namustan olduğu için inşaallaürrahman ciddî bir islâhat icra edeceğini kaviyyen zannediyoruz. Fakat ordu müşirliğine, Beşinci Ordu Müşiri Abdullah Paşa tayin olunmuş. Abdullah Paşa iyi asker, cesur, sadık ise dè Çerkes olmasından başka kusuru yoktur. Malûmya, bunlar ne kadar terbiye görse, ne kadar islâh edilseler yine mağrur ve ukalâ dünbeleğidirler; korkarım Hüseyin Hilmi Efendi ile aralarında zıddiyet girer de bu nazik zamanda işi büsbütün berbad ederler.

Zavallı Giritli Şefik, bundan bir ay evvel Piyasta tifu illetinden vefat haberini işittim, ne kadar müteessir olduğumu tarif edemem. Onu irşad ettiğiniz için size yazmak istemezdim amma bilesiniz diye yazdım. Allah rahmet eylesin! Hattâ vefatı bir sureti garibede olduğunu söyliyorlar. Siz taşradakilerin harekâtı milliye ve fikriyeleri hakkında bana sadre şifa verecek ne oldu ise yazınız. Baki ellerinizden öperek mektubuma hatime veriyorum.

11 Haziran 314/23-98

İmzaya hacet varmıya!
İşte : Ben

Adresim : Monsieur Micado
Poste française restante
Mersin

İstanbuldan :

Aziz kardeşim,

Birkaç aydır hükümferma olan şu buhran bizleri son derecede mükedder etmiştir. Murad Beyin avdeti ve bunu takip eden hal ve kal, bilâhara birkaç kişinin daha avdeti, midemizi büsbütün bulandırmışken Reşid de dahil olmak üzere cemiyetimiz ihvanından yetmiş kadarının Fizana nefyi bizde her ümidi zirüzeber etmiştir.

O tatlı ümidler ki bize şu ana kadar her umurumuzu, belki varlığımızı bile unutturmuştu. Fakat hayf! O koca İstanbul'da yalnızlıktan patlıyorum. Reşid yok, o yok, bu yok. Yalnız Tiranlı var (Murad Bey Topdani). O da benden meyus. On iki kişi kadar maiyetim vardı, bunların bir kısmı büsbütün vazgeçtiler. Bir kısmı tereddüt içinde, bir kısmı da meyusana benim gibi hale muntazıran yek başına kalıncıya kadar. Bize bu darbe nereden geldi? Ne olduk? Ne olacağız? Allah aşkına bana bunları bildir. Emin ol ki ben bulunduğum mesleki muhabbette, vicdanım önünde mahcup olmıyacak kadar gayyurane ve namuskârane çalıştım. Öyle işlere teşebbüs ettim ki yakayı verseydim benim için mevt muhakkaktı. Teşebbüs ettiğim işlerde muvaffak ta olmuştum. «Mizan»ın son nüshalarında ilân olunan 35 Fransız Lirası ve bilâhara ikinci nüshasında tashih olunan 35 Osmanlı lirası yazılan akça, benim yedimle verilmişti.

Reşid'in tevkif olunduğu gün, yine o kadar bir meblağ teslim edecektik, halbuki ben o günü, ertesi ve daha ertesi günleri boşu boşuna Reşid'i beklediğim halde biçare Taşkışlanın muzlim odaları içinde vatan ve milleti hakkında bu kadar gayyurane sâyinin neticei mükâfatını kemali metanetle beklemekte idi. Şimdi bu ianede bulunan zatiâli kader de işten el çekti. Fakat bilâhara

işler eskisi gibi mihveri aslisine rucu ederse o da vatan için her fedakârlığa amade olduğunu söyledi. Kilükali teskin için son derece çalışıyorsam da kabil değil. Hattâ pek çokları Murad Bey'i tahkire kadar ilerliyorlar. Ben daima bunca asari hasenesi sebkat etmiş bir patriyotu ittiham etmekte acele etmem diyorum. Fakat eğer Murad Bey, sairlerinin dediği gibi mesleki hamiyette sebattan vaz geçmişse, İstanbul'a gelmemeli idi, evlâd ve ayalini alıp Kafkasya'ya gitmeliydi. Çünkü onun için burada tahkirden, tehlikeden başka birşey melhuz değildir. Fakat dün birisinden Murad Bey'in tekrar Avrupa'ya gittiğini işittik, inşaallah sahihtir ve hayırlı bir iş içindir. Çünkü uğursuzun, uğursuzluktan başka bir iş yapmıyacağını, bunların Paris'ten avdetinden sonra 70 kadar ihvanımızı sürmekle alenî ispat etmiştir.

Ya «İkdam» ve matbuatta bunların hakkında yazılan ve hiç şüphesiz Yıldız'ın emrile ve belki kalemile yazılan sözlere ne diyelim. Onun maksadı, askerin avdetini teshil etmek, bir de böyle bir darbe ile cemiyeti esasından sarsmak idi ve muvaffak ta oldu, hem maaziyade. Eğer eskiden cemiyetin mevcudiyeti on ise, şimdi bire indi ve badema da terakki edeceğine ümidim pek azdır.

Vallah, eskiden hasbıhal ettiğim bazı Ermenilerin yüzüne bakmağa sıkılıyorum. Onlar bahs açmak istedikçe ben bahsı kapamak istiyorum. Zannediyorum ki hem mahvolduk, hem de rezil olduk. Of! Vatanımızı zalimler, caniler elinden kurtarmak ümidi mahvoldu, herşey bitti. Şimdi bana her yerler aşiyanei bumü grab kadar hüzn aver geliyor. Gönlüm gülmiyor. Kalbimde akdemce mevcud hissi gurura bugün bir hissi zillet kaim oldu. Her kesin yüzüne bakmağa sıkılıyorum. Vaktile kendileri mücahedeye davet edip te cevabı red aldığım kimseler, beni nazarı istihfafla görüyorlar, kemali hicapla önüme bakmaktan başka birşey yapmıyorum. Artık

teessüratıma cereyan vermek istemem. Ben artık İstanbul'u terk ediyorum. İlk evvel size mahalli memuriyetimi yazmıştım, oraya gidiyorum, Emin ol ki ölünceye kadar vatanın buhranlı bir köşesinde saadeti vataniyeyi her daim düşüneceğim ve istihsaline her daim çalışacağım.

Sen bana cevap yazıncaya kadar belki ben azimet ederim. Fakat bilmem ki cevabı da ne vasıta ile yazacaksın? Senin burada elin varsa ona yaz, o da benim namdaşıma bıraksın, çünkü o İstanbul'a her vakit geliyor, o da bana yazar.

Şimdilik Allah ismarladık kardeşim. Cenabıhak sizin de, bizim de, bizimle beraber çalışan ihvani vatanın da yardımcısı olsun! Makalei şeriyeleri yazan hacei azizimin de ellerinden öperim, bizi de duadan unutmasınlar.
1 Teşrinievvel 313 Rumî *Malûm*

MEŞVERET
«Mechveret»
Organ du Comite Ottoman,
d' Union et de Progres
Redaction - Administration
48, Rue Monge, 48
PARIS

Paris, 6 Teşrinievvel

Arkadaşım efendim,

Yirmi iki Ağustos tarihli mektubunuzu aldım. Milleti hakime tabirine ve sair işlere, sözlere dair yazdığınız müahazeleri haklı buldum. Ben reis olmakla beraber, meclisi idarede ekseriyete tabiim. İcraat için tavsiye ettiğiniz tedbirleri, biz işitmek, bilmek istemiyoruz.

Hususî bir komite teşkiline muvaffak olursanız, bu suretle de say ve gayretinizi takdir ederiz. Kaymakam Şefik Bey Akkâ'dan kaçarak Paris'e geldi. Fikrinize tamamile iştirâk ediyor. Mektuplaşırsanız iyi olur.

İstanbul rezaletinden bahisle (aman bu fırsatı kaybetmemeli, Avrupa'da vaveylâyı koparacak zamandır) buyuruyorsunuz. Benim de en ziyade ehemmiyet verdiğim ve bütün kuvvetimi hasretmek istediğim cihet budur. «Meşveret»in Fransızcası, bu arzunun küçük bir nümunesidir. İki risale bastırdık. Başvekillere, hususî tahrirata gönderdik, gazetecilere yazdık. Meydana çıkmaktan atılmaktan çekinmiyoruz. Zaten meydanda değil miyiz? Lâkin dediğiniz gibi kabinelere gitmek veya bir heyeti meb'use göndermek paraya mütevekkiftir.

İşe yaramayan bir takım efradın Avrupaya firarine hiç razı değilim. Cemiyete bar oluyorlar. Amediyi (İshak Sükûtîyi) bekliyoruz. O gelirse bize burada çok muaveneti olur. Ben yetiştiremiyorum, işler geri kalıyor, bazı fırsatlar kaçırılıyor.

Bulgaristan'da himmetinizle teşekkül eden şubeleri yüzüstü bırakmamanızı rica ederim efendim.

Ahmed Rıza

Zeyl :

Bükreş'ten Mustafa Ragıp imzalı bir mektup aldım. «Oranın tezad âmiz verdiği cevapta hayret ağızlar açık kalıyor» diyor. Ne demek istediğini anlayamadım. Tezad etmez cevabı kim vermiş? Efradın muhaberesinden cemiyet mesul olamaz. Cemiyet namına başkası mektup yazıyorsa bildiriniz.

Mustafa Ragıp Efendi Cemiyetten midir? Hangi şubeye tabidir, cemiyete karşı yazdığı ağır sözleri kendi

tarafından mı yazıyor? Efradın, arkadaşlarımızın cemiyete hurmeti olmazsa, cemiyetin halka nasıl tesiri olur?

Ahmed Rıza

Paris Şubesi Reisi Ahmed Rıza Bey

Cenevre, 27 Haziran 96

Kardeşim;

27 Mayıs mektubunuzla 9 Haziran 96 tarihli kartınızı aldım. Sağ ol, var ol. Biraz başını ağrıtayım. Bak yahu, sen beni benden daha iyi bilirsin. Benim imanım zahirî değildir, mesleğim, mesleki Muhammed, yani hakikattir.. Hakikatę karşı canımı, malımı, her varımı terk ederim. Size yazdığım şeylerden eğer taassup manası çı-

karılıyorsa canım sıkılır. İnsan her şeyi aklı erdiği kadar muhakeme etmeli değil mi? İşte ben de bu esasa binaen muhakeme edeceğim. Fransızca «Meşveret»te dikkat edersek Sezar filân, filân isimlerin yanında 18 tarihi var. Evet fransızcada olsun hiç birşey söylemem. Zira o fıkranın hüsnü zannını kazanıp ta iş görmek icap eder. Ey, Türkçede olursa buna ne demeli? Benim korktuğum şey, İstanbul bunu zaten cahil olan ahaliye ilân ederse, bize karşı olan ufak bir teveccüh de mahvolur ve bundan sonra da hiç birşey yapamayız. Zira İstanbul'da kimsemiz kalmadı. Vakıa şimdiye kadar âlemi aldattık, ama kendimizi hiç bir zaman iğfal edemedik.

Hattâ bunu geçenlerde Fransız gazeteleri yazdılar. Güya bir gazeteci, sefirle görüşmüş, Ahmed Rıza hakkında şöyle yazmış: «Ahmed Rıza Paris'te tahsilede iken Ogüst Kontun mesleğini kabul eder, İstanbul'a gelir, o mesleği orada taammüme çalışır. Esasen o meslek bizim dinimize mugayir olduğundan birçok taraftan hakaret görür ve mesleğini intişar ettiremez. Tekrar sergi zamanı Paris'e gitmek için müsaade ister, hükûmet müsaade etmez, firaren Paris'e gelir. İşte o vakittenberi Paris'te'dir. Kendisine (Jön Türk) ü süsü vererek bir takım gençleri başına topladı, bunların maksadları, Ogüst Kont'un mesleğini ortaya sürmektir.» Diye sefir söylemiş, gazeteler de böyle yazmış.

Yahu, insaf edelim, bizim ahalimizin hali malûm, bunu hükûmet böylece bizim gazetelerde ilân ederse ve ispat olarak işte gazetelerindeki tarih diye ortaya koyarsa husule getireceği tesiri şimdiden düşünüyorum da aklım başımdan gidiyor. Yoksa her ne tarih olursa olsun, ahbabtan birisi sormuş, şöyle cevap almış: meçhulsuz, aslı faslı belli olmayan bir adamın tarihini istimalden ise böyle bir hekimin tarihini istimal elbette hayırlıdır diye cevap alır.

Canım zaten biz niçin bir kayıdla mukayyed olalım? Ahmed Rıza Bey, ben dinsizim dermiş. Haşa o adam dinsiz değildir. Çünkü din, iman demek, bir şeye inanmaktır. Zaten iman inanmaktır. O halde Ahmed Rıza da Ogüst Kont'un mesleğine inanmış demek ki imanı var. Pek âlâ mademki «Meşveret» bir heyetin gazetesidir ve o heyetin kısmı âzamı islâm namı altında geçiniyor. Bizde istibdad yok diyoruz, ey bu ne haldir?

Bir kişinin keyfine tabi olmuş gidiyoruz. Eğer bir kişinin keyfine tabi olmak bizce hoş birşey olmuş olsaydı, 600 senelik hânedanın keyfine tabi olurduk, Mademki onun keyfine tabi olamıyoruz, niçin Ahmed Rıza'nın keyfine tabi olalım? Biz müsavat istiyoruz, bir kayıdla mukayyed olmamak talebinde bulunuyoruz. Niçin Ahmed Rıza'nın kaydile mukayyed olalım? Ey İbrahim Murad, senin ilânını İstanbul'da fotoğrafla yapmadığımız zaman umumun reyini munzam idi değil mi? Bizce malûm olan İstanbul Merkezi, onun tab'ına karar vermişti değil mi? Ettik, yaptık. Paris niçin âleme cemiyetin tarafından olmadığını ilân etti? Eğer bunu inkâr ederlerse, ben ispata muktedirim.

Farz et ki, o ilân fena idi, bunu İstanbul efradı yaptı ve her kese bizimdir diye ilân ettik. Paris bunu resmen niçin tekzip etti? Paris İstanbul'a mı, İstanbul Paris emi o vakit merbuttu? Hilmi'yi «Mizan»da gördük, niçin makalesini «Meşveret»e gönderdi? Meşveret tabetmedi. Mizana gönderdi; Mizan yazdı. Paris'te niçin birçok kilükaller oldu? Bizim reddettiğimiz şeyleri Mizan yazıyor. Böyle olmaz gibi birçok kilükal, Hilmi lâyihanın ikinci tab'ında bir cümle için şurası şöyle olsa, olmaz mı diye sual, ortalık alt üst olur, her taraftan, İstanbul'dan birçok tekdirler yağar.

Ey canım, bu niçin böyle olmalı? Velhasıl maksa-

dım bu hallerin hepsi tefrikaya sebep hallerdir. Bahusus bizde ahali cahil.

Aman Ohra (Ohrili demek istiyor) bana çabuk mektup yaz. İstanbul ve Makedonya havadisi ziyade olsun. Mustafa Efendiye selam. Yeni adresimi yazmayı unutmuştum. Hilmi hatırıma getirdi:

6 Rue Vignier

Arif Bey Oğlu

Vidin, 22 Şubat 97

Hocacığım,

Dün akşam üzeri hediyelerinizi aldım, çok sevindim, içersinden bazılarını lâzım gelen mahallere göndereceğim. Burada bir keşkül açıldı; oldukça dolacak. Buradan öyle büyük ümidler etme. Burası pek tuhaf, herkes birbirinin düşmanı. Zaten hep islâmlar böyle değil mi? Dün akşama kadar vizite kabul ettim, şimdi de kabul ediyorum, onun için Loma gidebileceğimde şüpheliyim. Eğer gidemezsem lâzım gelen zata bir mektupla işi anlatacağım. Şumnu'ya da böyle. İleride yüzüm olabilmek için bayram tebrikini havi bir kartvizit uçurdum.

Ahmed Zeki'den hiç bir haberim yok. Maraz Mehmed'den bir mektup daha aldım, cevap vermek için zamanım yoktu, mamafih ihtimal bugün yazarım. Tüccarın göndereceği eşyayı, (Cenevre'den istediğimiz bombaları) buraca kabul pek müşkül. İyi bilirsin ki bunu ben yalnız beceremem, bir kişiye daha açmalıyım. Bu bir kişi bulunsa bile olamıyor, çünkü bu herifler benim gibi rakıdan kalkmıyorlar, iş görmeyi hatırına bile getirmiyorlar. Beni kabullerinden dolayı pişman bile olanlar var.

Ben meselâ biraz işret ettim mi, adam bırak, filân kişi ile yine gitmişsin, yok şöyle imiş, yok böyle imiş gibi kaleme gelmez şeylerle en iyisi diğerini çekiştiriyor. Nabza göre şerbet veriyorsam da canım boğazıma çıkıyor. İtibarım yerinde ise de köhneler aleyhimde şöyle imiş, böyle imiş, yok gâvurmuş gibi saçmaları söylemekten çekinmiyorlar. Bakalım, himmeti piranla insaniyete borçlu olduğumuz vergiyi biz ödeyelim de öyle insaniyet kokusundan anlamıyanlar varsınlar söylesinler. Senin de oradakilerden şikâyetin doğrudur.

Necmeddin'le görüştüm, kendimi anlatmadım. Yahu bu çocuk iş görecek. Hattâ, «elân fikrinizde sabitmisiniz? Politika rollerinde yalnız temaşacı değil, aktörlük etmek istiyor ve yapabilecek misin?» diye sorduğum suale, emniyeti vicdan ve sedakatkârane bir cevap aldım. Biçareye acıyorum. Bakayım, birkaç yere yazacağım; eğer olursa bir yere atarız. Eğer biz adam olsak, işte bununla iş yaparız. Seni görmek, görüşmek istiyor. Adresinizi vermedim, yalnız «dur bakayım, kendisile görüşeyim de size haber ederim» dedim.

İstersen şunu bir alet edinelim. Ben pek cesur ve sebatlı görüyorum. Şimdi şileple Tına'dan yukarıya gitti, bir aya kadar gelecek, bana nasihat yaz, kendim anlatayım ve iş görmeğe başlıyalım mı? Bu çocuğu beslemek lâzım. Eğer iş istersek. Vakıa ben şimdiki meslegimde bulundukça bir iş göremiyeceğim; göremiyeceğim demekten maksadım fi'lîdir. Yoksa lüzumu vecihle nutuk perdazlık oluyor. Şimdi biz kâmilen ilânı iflâs etmiş bulunuyoruz, kimseye yüzümüz yok. Allah bilir, ramazanda bir halt yiyeceğiz zan etmiştim, demek biz dervişler gibi hay huy çekerek Allahtan istianede mi bulunacağız? Bu fırsatı kaçırmıyalım, hele şu çocuk avd etsin, yanımıza alıkoymak istiyorsan da idareden âcizim. Bunu Büyük Bey'e yaz. Biraz muavenet edelim de

malları teslim alalım, sonra da satmak için olacak çareye bakalım. Bu işi böylece sen beye aç, istersen adresini bana yaz da telgraflaşalım. Mademki teslim alacak tüccar Bulgaristan'dadır; niçin onunla ben görüşmiyeyim?

Bu gibi işler tek başa olmaz. Bir de şurasını anlamadım, bu malları gümrüğe mi göndermek istiyorsunuz? Gümrüğe gönderdiğiniz halde ben nasıl alabilirim? Saklıyacak mahallim ise mefkud. Ben burada damgalı eşek gibiyim.

Hele hocacığım, şu Necmi'yi ben güzel ve sebatlı buluyorum, bana izir ver de şununla ariz ve amik (enine boyuna) görüşeyim, işi açayım ve yalnız bir teklifte bulunayım. Eğer kabul ederse herifi besliyelim. Böyle yaparsak yine gemicilikle birkaç hafta devam ettirir ve tüccarın mallarını gemiyle mahalline göndeririz. Bir de yahu bunlar büsbütün havyar çıktılar. Mademki kuvvetlerinden bahsediyorlar; niçin Şerid'li Bey (Kaymakam Şefik) mahallinde teslim alıcı bir adam bulamıyor da bizim gibi dökümtülere müracaat ediyorlar? Vakıa bu hususta çekinilmesin diyelim. Bizim muvaffak olacağımız, onun bulacağı adamdan daha az kuvvetlidir.

Ne ise sen şu Necmi işine dair bana yaz. Adresini söyliyeyim ve birkaç para tedarik edip sana göndereyim mi? Seninle mutlak görüşmeyi arzu ediyor. Biçareye muaveneti maddiyede bulunamadım. Borç gırtlağımda, tam 220, 230 frank. Ne ise, Necmi için Şumnu'ya iş'aratta bulunacağım, bir yer bulurlarsa güzel olur.

İstanbul'dan haberin var mı? Ben fena sıkılıyorum. Bu çocuklara sakın birşey olmasın, eğer bir bildikle muhabere ediyorsan şunları tahkik et. Ali Rıza'dan bana bir kâğıt filân gelmiyor. Ali Kadir Bey'le görüşüyor musun? Bizim Derviş Hima'nın buraya gelmesi için bir takım daleveralar çeviriyorum; dediğim gibi olursa güzel.

Şimdi makâtibi islâmiye müdiri olduğumdan (gülme ha!) bir şey olma ihtimali var. Sen bana ara sıra gazete gönder. Hele «Mizan»ı her hafta göndermeğe bak. Paris'e yaz, benim adresime 20, 30 tane kadar «Kilyom tel» göndersinler. Sattıktan sonra göndereyim.

Yahu! İşte böyle kitapların satılması mümkün iken, niçin göndermiyorlar? Yoksa paralar lop olur diye mi vicdanlarına şüphe giriyor. Namus için ölmek isteyenlerde böyle âdilik olur mu? Sen yaz, işte dediğin tarzda birşey yazdım amma kafam yerinde olmadığından belki fena olmuştur. Eğer fena ise tekrar iş'ar ediniz yazarım.

Murîi Hicranî

Ceneva, 28 Eylûl 96 Pazartesi
16 Eylûl 312

Muradım kardeşim (Babamın adıdır);

Senin bir mektubunla bir kartını aldım. Cevap yazamadım. Sebep sorarsan hiç birşey. Ancak bu günlerde bana ariz olan tenbelliktir. Hele hamdolsun şu miskin hal bertaraf oldu. Sen benim halimi, ahlâkımı pek iyi bildiğin için bana gücenmezsin zanederim. İşte ara sıra böyle bir hal geliyor. Ne haldesin, işler nasıl gidiyor, imtihana bir netice verebildin mi, ne ile idare olunuyorsun? Bunlara dair biraz malûmat verirsen hoşuma gider.

Rodos'tan daha iki mektup aldım, cevap yazmadım. Yazmadığımın sebebi, Paris'te bulunan Nazım'ın yazdığı bir mektuptu. O adam mektubunda bana diyordu ki: (Sakın Rodos'a mektup yazma, belki ele geçer. Biz Amidinin —İshak Sükûtînin— tahlisi çaresine teşebbüs ettik. Yakında muvaffak olacağız. Bu suretle sizin yazacağınız mektup ele geçerse bu mukaddes işe mani olursunuz.) Ben de bu sebepten yazmadım.

O biçare ihtiyar benden para istiyor, —zira ona 40 lira borcum vardır— maatteessüf birçok yerlere müracaat ettim, hiç bir yerden almak mümkün olamadı. Pederim bu gün bir akçaya malik değildir ki ondan istiyeyim. Benim burada taayyüşümü teminde pek zahmetlere giriyor. Cenabı hak cümlemize sabır ihsan etsin, yoksa tahammül olunur hal değildir

Sen Rodos'a mektup yazarsan, buralarını rica ederim iyice yaz, izah et. Hele Yusuf'un o biçarenin hali hatırıma geldikçe canım yanıyor. Bana sadre şifa verecek havadis yaz. Ha, yahu Hocanın bir memuaşının bizim evde kaldığını yazıyorsun, benim hatırıma öyle birşey gelmiyor. İstanbul'a yazmak muhal. Ben ancak ayda bir kere sıhhat, selâmet haberimi yazıyorum. Mektuplar hep açık gidiyor. Eğer evde ise kaybolmaz, varsın kalsın, ben kardeşimle muhabere etmiyorum, bilvasıta selâmlaşıyoruz.

Burada Ermeniler cayır cayır konferanslar veriyorlar. Yarın akşam yine bir konferans var, bakalım ne halt edecekler. Konferanslar neticesi komiteler teşekkül ediyor. Bilmem iş neye varacak? Bu defa yine boş yere kan döktüler, günahı komite reislerine.

Benim bir fikrim var, o da Avrupa'ya bizim fıkramızın halini iyice anlatmaktır. Zira Ermeniler her istediğini söyliyorlar. Avrupalıları kandırmağa çalışıyorlar. Bence, Murad Bey her tarafta tanınmıştır, her yeri dolaşsın, konferanslar versin, kabahatın ahalide olmayıp, heyeti hükûmette olduğunu âleme bildirmeğe çalışsın. Bundan istifade yoksa da tesellidir. Zira Avrupalılar bizim Türklerden daha müteassıp adamlar. Ehli salip hâlâ devam ediyor. Şimdiki ehli salibin silâhları demir kalemdir ki, bunların yarası hiç bir zaman iltiyam bulmıyacaktır. Hele o müteassıp prutistan (protestan) pastörleri, aman allah artık sorma. On dokuzuncu asırda oldu-

ğumuz halde insaniyet sözünden eser yok. Hep hıristiyanlık deyip gidiyorlar da, hâlâ biçare müslümanlara taassup isnad ediyorlar. Müslümanlardan da bir sahibi hayır yok ki ortaya kendini atsın, iş öyle değil, böyledir desin.

İstanbul havadislerinden isterim. Hem sadre şifa verecek şeyler varsa her halde yaz. Bu babda canım pek sıkılıyor, derdime derman isterim Muradım. Paris uykuda mı, nedir? Vaktinde gazetesini çıkarıyor, başka bir işle meşgul değil zannederim. Yahud işler hep kâğıd üstünde kalıyor.

Aman Allahım, sen Muhammed ümmetine selâmet ihsan buyur. Ne iştir aklım ermiyor. Yahu erenler, bir milletin içinde canından, malından vaz geçecek on kişi olsun bulunmazsa, hakikaten o millet mahvolmalıdır. Zira canı, malı tatlı olanlardan istifade edilemediği gibi, millet te sayılamaz.

Bunları yazmaktan maksadım, derdimi teskine çalışmaktır. Yoksa başka bir şey değil, zira anladım ki biz birşey edemiyeceğiz. Hafız hakikî birşey yaparda bizi muhafaza ederse ne âlâ. Zira bizim ömrümüz leyleğin ömrü gibi laklak ile geçiyor, çok söz söylemekte maharetimiz var, işde maatteessüf yok. Eğer Avrupadan birşey memul ediyorsak onlar hiç birşey yapmazlar. Zira bizim bu halimizden onlar istifade ederler.

Biz kendi kendimize birşey yapabilirsek ne âlâ, yoksa iş fena. Ne ise çok söyledim, bari biraz sükût edeyim. Lâkin sükût etmeden evvel senin avucunun içinden öperim. Mustafa Efendiye selâm. Ernebud komitesinin halinden biraz malûmat isterim. Baki sıhhat, uhuvvet, ittihad. Beni unutma, sen benim hatırımdan hiç bir zaman çıkmazsın Muradım, varol kardeşim.

17 Avenue Lancy *Şişman Hasan Arif*

No. 17

Ceneva, 11 Mayıs 313 Pazar
23 Mayıs 1987

Ey aziz eaz!

10 Mayıs 97 tarihli lütüfnameni yedi gün evvel aldım. Cevabının tehiri bazı teşebbüsatı dünyeviyenin araya girmesinden ileri gelmiştir. Ne güç mesele bu belâyı dünya!!..

Muri'nin —Şikâyet değil ha!— çok kabahatı var. Bir gün evvel yazdığını, iki gün sonra cerh ediyor. Bu çocuk, Vidin dilberlerile meşgul hava ve heves olmasın. Zira ben yirmi sene evvel Vidin'de bulundum. Vakıa harama, hamdolsun, meyletmemişsem de, akça pakça kızları olduğunu öğrenmiştim. Her ne ise! Muri birinci mektubunda: malın dersaadete sevkini ve icabında ihzarını; ikinci mektubunda: malın hem sevkini, para olursa! tedarikini ve nihayet üçüncü mektubunda: Mısır ve Osmanlı pasaportu verilir ve mal da en emniyetli!!. bir mahalde teslim olunursa, Dervişin sevk edebileceğini ve hele mal tedariki!.. gayri mümkün olduğunu yazmaz mı? Bir ay zarfında çok büyük, pek çok büyük tahavvül!..

Ciniler mal vermekten vazgeçtiler. Zaten müracaat ettiğim yok a. Tedarikine biz uğraştık, malûmun vechile ecza olarak bulduk. Reçetelerini hem sana ve hem de Muri'ye gönderdim, ikinizin de verdiğiniz cevapta, tedariki adîmül ihtimal denildi. Bizce bunun tedricen Paris'çe tedariki mümkün ise de, Muri'nin adamına kadar irsali muhaldir. Bunu Muri'den sordum, onbeş günden beri cevap yok. Bu. büyük kabahattır. Hele pasaport istemesi en büyük kabahattır.

Bu mal Paris'ten pir evine (İstanbul) sevkolunacak. Muri'nin adamı bunu, bulunduğu mahalde teslim

alıp sevke muktedir midir, değil midir? Anlamak isterim. Zira şimdi pir evinde talip zuhur etti! Vakıa «beyaz» silâhlarla oyun oynayacak adam taaddüd ettise de, bu patlangıç ile de oynamak hevesinde bulunanlar eksik değilmiş! Ne yapmalı? İki gün evvel Muri'ye 40 frank daha gönderdim. Para sarfı bir şey değil! Arada cemiyetin İstanbul'daki erkânı uzamına karşı rezil olmak korkusu var. Halbuki mal bulunursa, sevki pek kolay idiği tarafınızdan vaad olunmuştu. Muri bu vaadi boşa çıkardı, hattâ Tunalı'ya yazdığı bir kartta: böyle şeyden «açıkça» bahsolunmamasını, vikayei mevkii için rica ediyordu. Halbuki «mal» Paris'te hazır bulunmak üzeredir. Nereye sevk olunacağı sıkı sıkı soruluyor. Muri' de haklı, biz de haklıyız. Şaşırdım.

Köstence'den gönderdiğin mektup gelmedi. Seninki ile beraber, bir ay zarfında alamadığım mektup altıya baliğ oluyor. Bu neden acaba?

Reçeteyi hem sana, hem de Muri'ye gönderdiğime sebep, muhteviyatının oraca tedariki kabil olup olmadığını öğrenmek içindi. Oraca tedarik ve sevki kabilse, tertibi de derhal gönderirim. Senden saklanacak değil a!.. Fakat Muri, tedarikinde izharı aczetti ki haklıdır. Sen de mi öyle diyeceksin? Orada tedarik edemezsen bibile, Paris'ten doğruca namına veya münasip bir adama gönderilmesi tehlikeli midir? İrsal parça parça olamaz mı? Zira bu reçete mücevveptir. Ermenilerin habasetine benzemez. Serian cevap isterim.

Muri ile muhaberemin neticesini yukarda söyledim. Badema sıkı sıkıya muhaberem de yine öyle olacak değil mi?!.

Muharebe tam kızışmışken, Rusya Çarının emrine itaatla!! Abdülhamid'in terki muhasamat emri vermesi, İstanbul'daki ahali ve askeri fevkalâde heyecana düşürdüğünü dünkü telgraflarda okudum. Allah vere de sa-

hih olsa... Biçare Milleti Osmaniye! Alçak Abdülhamid' in edepsizliğini şimdi mi öğreniyor? İstanbul'daki bizim «uşaklar» —laz ağzıdır—, korkma, pek uyanıktırlar. Gazetelerle değil, işaâtla Abdülhamide darbe vurmaktan bir vakit hali kalmıyorlar. Doğrusunu ister misin, bu «uşaklar» bana, sana, Sükûtî ve Oğuz'a aiddir. Başkasının elì varsa, elimi keserim. Halâ ne duruyoruz? Sen de bu hususta büsbütün muamma kesildin, gittin!

Sükûtî'nin hatası çoksa da, tavsiyen affına kâfidir. O heriflere uymamalı, altı aylık zamanı boş geçirmemeli idi!! Seni, Oğuz'un mevkii, nazarı âcizanemde başkadır, aldanan biçare Sükûtî'nin başka! Mamafih hamiyette, gayrette şüphe olmadığı için, böyle mazur görülür! Bunları söylemek iyi değilse de, aziz, Pirevî çok hiddetli, hepimizi takbih ediyor, bir şey yapamadınız, yazık size diyor. Bu zehir yutulur mu?

Eğer o hastahanede daha çok kalacak isen, Allah sabır versin duasından başka bir diyemem. Ne ise, nişan talimi ile vakit geçirmekliğin, inşaallah müstakbelen işe yarar.

İstanbul'ca muhaberen kesildi mi? Galiba bu şikâyetini Allah kabul etti. Ziza : 63 25 75 71 32 16 92 84 69 43 63 2k 72 36 13 95 94 64 36 32 84 16 61 39 43 24 72 36 64 61 32 namında bir zat, sana mektup yazmak üzere, ihvandan birisinden adresini istemiş, hattâ bu talebini o kadar sıklaştırmış ki, o zatı âlî bana yazarak, vasıtanla, bu adresi isteyenin şayanı emniyet olup olmadığını soruyor. Nasıl emniyetli midir? Adresini versinler mi? Yoksa «tos» desinler mi? Serian cevap isterim. Acele bir işse, mektup yaz da, adresini isteyene göndereyim. Diğer mektuplarıma verdiğin cevap gibi, sakın bunu uzatma!

Cidden muhabere eden adam, postaya iyi yanaşır, fakat ihtiyata riayet etmek şartile. Bizimkilerin ekseri-

sinde bahusus talebeler güruhunda bu kaideye riayet yok. İşte böylelikle çabuk ele geçiyorlar, cemiyetin işini geri bırakıyorlar. Birisi ele geçti mi, arkası çorap söküğü gibi gidiyor. Ne kadar fena aziz, ne kadar! Bayramda da «beyanname» tevziinden dolayı, beş on tıbbiyelinin ele geçtiği haber fecaat eseri geldi. Bizden dökülüyor. Yıldızdan, o menhustan hiç!

Ne ise; bakalım, İstanbul'a biz de bir şey yapabilir miyiz?!

Kara bayram mübarek olsun diyeyim mi? İnşaallah gelecek bayramda mesud ve bahtiyar oluruz. Kendi kendimize teselli! Baki sabır bizden, muvaffakiyet Allahtandır azizim.

Tunalı arzı meveddet eder.

Berkî

Kahire, 27 Janvye 97

Huzuru biradiye

Kardeşim İbrahim Temo;

Henüz hastalıktan kalktım. Terki elemle şu mektubu yazıyorum. Birkaç mektup göndermiştim, cevaplarını alamadık, vardı mı, varmadı mı bilmem. Vakıa adresinizi iyi bilmiyordum. Sizin ahvalinizden hiç haberdar değilim. Ne yapıyorsunuz, ne ediyorsunuz bilmem. Sekiz aydan ziyadedir, azletneşin Mısır'ın bir köşesinde oturuyorum. Son bir iki hizmetim daha var, onları bevermek için fırsat gözediyorum.

Fırka ile alâkayı çoktan kestim. Niçin, neden dersiniz. Cevaba bu mektup değil, senin «Hareket»in kadar bir kitap kâfi değildir. Lâkin muhtasaran beyan edeyim:

Henüz daha Hidivin yanında idim. Vatana ciddî kestirme ve fedakârane bir iş görmeyi kurdum. Her iş

paraya tevakkuf ettiğinden Hidivden külliyetli para çekmeyi, ilk evvel yapılacak iş sırasına koyduk. O vakitler Hidiv bendenizi pek ziyade seviyordu. Her gece yanına çağrıyor, cemiyet hakkında mükâleme ediyorduk. Murad ve Reşid beyler o zaman Mısır'da idi. «Mizan»ı kapatmak için, Mısır Hükûmeti Murad'ı icbara başladı. Bunun üzerine Murad'a ve Reşid'e her taraftan îane kesildi. Bu iki müsrif beyler yine anlamıyarak birisi bir liralık, diğeri yarım liralık otelde oturuyordular. Ne ise Hidiv bunların işlerine bizi memur etti ve Murad Bey burada oturabilir, yalnız gazetesini çıkarmasın, zira Hükümeti Osmaniyeden başkaİngilizler de beni tazyik ediyorlar, dedi.

Sahihan hakikati halde böyle idi. Neyse Hidiv'in elini ayağını öperek Murad'a 20 ve Reşid'e 10 lira aylık bağlattırarak işlerini bitirdik ve her ikisini de gizlice Hidiv ile Resüttin Sarayında görütürdükten sonra muazzezen Fransa'daki ihvana gönderdik.

Diğer taraftan Hidiv'in Avrupaya gitmesi yakınlaşmış olduğundan beni de beraber götürmek istedi. Evvelâ bendeniz kabul etmedimse de kendisinin nihayet derece ısrarı ve bahusus bizim fırkaya son derecede düşman olan maiyeti Hidiv'inin politikasını esassız bırakmak üzere biz de kabul eyledik.

Hidivin beni Avrupaya götürmesi, birinci, Jön Türkler şayed istikbale gelirler de Hükümeti Osmaniye haber alır korkusu; ikincisi Jön Türklerle beni vasıtai muhabere etmek veya tabiri aharla Jön Türklere karşı beni merci ittihaz etmekti.

Sahihun da öyle olduğu anlaşıldı. Bendeniz esnai rahda Hidiv'i o derece güzel kullandım ki, hattâ benden başka kimse ile vapurda sofraya oturmadı. O kadar paşalar, prensler varken Hidiv'in yalnız benimle sofraya oturması, her kesin nazari dikkatini celb eylemiş-

ti. Ben de bu fırsattan hiç bir istifadeyi kaçırmadım; fırkaya karşı Hidiv'in pek ziyade merhamet ve muhabbetini celbeyledim.

Vaktaki Triyeste'den şimendifere rakiben Zürih'e doğru açıldık. Esnai rahta aynı usulle celbi muhabbete çalıştım. Zürih'teki beş gün ikametimizde maksad aslı meydana koydum. Cemiyete mühim bir ianenin toplanmasına reyi Hidivaneyi hemen verdirdim. O suretle kalem hokka getirderek ikimiz bir odaya çekildik. Mısır'daki mühim teşrifatçılardan birisine kendi ağzından, hemen mahiyeti Hidivanem memurlarından iane cemine başlayınız mealinde bir mektup yazdırdı ve yalnız kendi familyasından 8 bin lira kadar çemedeceğini söyledi.

Badehu bu tebrişatı irsal için de fakiri hemen dedik.Paris'e irsal ile Murad, Rıza beylere işi anlattık ve akabinde bir teşekkür yazılması muktezayi insaniyettir dedik. Hepsi razı oldu, Rıza'ya bir türlü anlatamadık. Hidiv ne teşekkür istiyor, ne de selâm ve bu işi de anlayarak yapmıyordu. Bize düşen onu puflamak değil miydi? Bir türlü anlatamadık.

Ben çekildim, Cenova'ya geldim. Oradan da Mısır'a avdet ettim. Bari Hidiv Avrupa'dan avdet etsin de ben kendi kendime ianeyi toplar ve namusuna, vicdanına güvenebildiğim birkaç ihvanı vatanımla lâzım gelen hizmetleri yaparım dedim, hattâ avdetle Romanya'ya uğrayıp sizinle görüşecektim. Bu iş üzerine vaz geçtim. Derken Hidiv avdet etti, hemen beni yanına çağırarak dedi ki, bir daha bu cemiyet lâkırdısını benim yanımda ağzına alma. Bak senin Murad ve Rıza beylerin ne..... yediler diyerek öyle şeyler anlattı ki, hiddetimden ağlamağa başladım.

Meğerse biz avdetten sonra Hidiv Paris'e gider, bir otele konar. Murad bunun hangi otelde olduğunu öğre-

nir, hemen görüşmek için otele koşar. Halbuki Hidiv kimse ile görüşmiyeceğine benimle şiddetli emirler göndermişti. Kim dinler. Hidiv de Murad'ı kabul etmez. Murad pürhiddet döner. Çok geçmez Hidiv Mısır zevatından ve ehli ilimden Lâtif Bey Selim dedikleri zatı Murad Bey'e gönderir, ne istediğini söylemesini rica eyler ve Hidivin kendisini kabul edememekte mazur olduğunu söylerse de Murad kendisine mahsus bir tavrı azametkârane ile birkaç deli saçması yuvarlar ve Hidiv'i tahkir eyledikten sonra bir de şedîdülmeal mektup yazar, verdiğiniz parayı da istemem der.

Bu mektup Hidive o kadar dokunur ki, o gece hastalanır ve mektubu parça parça ederek ateşe atar. Hidiv' in maiyeti de bu münasebetsizlikten fırsat bularak, o günlerde Muradın «Figaro»ya yazdığı ve muhteviyatı Türkiyeyi ecnebi mürakabası tahtına vazetmek gibi denaeti âmiz bir makalesini arzettikten maada, Ahmed Rıza Bey'in de her nasılsa «Meşveret»te, ben müslüman değilim, doğru bir adamım diye yazmış olduğu bendleri Hidiv'e arzederler. Hidiv bundan daha ziyade gadebnâk olur. Bana bunları söyledikten sonra dedi ki: Ben bu cemiyete mahza islâm oldukları için muavenet ediyorum, bunların en büyükleri, birisi islâm değilim, diğeri devleti ecnebilerin himayesi altına sokmak istiyor, lânet olsun bunlara. Senin bu gibi adamlara aldandığına teessüf ederim. Nafile yere kendini harap ediyorsun dedi.

Ben de buna mukabil bu cemiyetin Murad ve Rıza, sahihan büyükleri olmadığı gibi, iki düşmanıdır, merak buyurmayınız, işler anlaşılır, bunları tard ederiz dedimse de artık sahihan iş işten geçti, her taraftan fitne baş kaldırdı, her kafadan bir ses çıkmağa başladı. Ben de lânet olsun böyle kâfirlere diyerek elimi çektim.

Lakin cemiyete darılmakla vatandan el çekmek ol-

maz. Şu cemiyeti başka kalıba ifrag etmeyi düşünerek, en güzel usul olmak üzere bu cemiyetin en fedakâr efradından ibaret mahdud bir cemiyet teşkil eylemeyi bazı arkadaşlara da fikrimi kabul ettirdimdi. Hattâ size de bu mealde bir mektup yazmıştım, cevap alamadım. Biraz zaman geçti, artık şahsî hizmetten başka benim için yapılacak birşey kalmadı. Zaten evveldenberi Yunanistan'da beslemekte olduğum (Baytar Maraz Mehmed)i fedailik için İstanbul'a sevk etmeyi kurdum.

Sahihan o çocuk gibi bu cemiyette sizden sonra bir merdi kâmil görmedim. O sözü doğru, vicdanı temiz, cesur bir çocuktu. Kendisine bir mektup yazdım. Süratle bir (bomba) elde etmesini beyan ettim. Bir hafta sonra Yunan vapurlarından bir bomba elde ettiğini ve hemen masarifi rahiyesinin gönderilerek İstanbul'a gideceğini bildirdi. O vakitler pederin ağır hastalığı, elimde bulunan 7-8 lirayı tamamile İstanbul'a göndermiş ve ötede beride bulunan birkaç yüz kuruş alacağımı da alamamıştım. Hemen Mısır'da ihvana bir mektup yazdım. Bu mektup gayet süznâk idi. Süratle para gönderilmesini ve benim de Hidiv'in yanından istifa vereceğimi beyan ettim. Rauf Efendi ile 28 lira kadar gönderdiler.

Ben o günü istifamı verdim. Doğruca bankaya giderek paraları banknota tebdil ettirdim, bir mektupla mahalline gönderdim. Mehmed İstanbul'a gider, biçare elinde bomba ile yakalanır. Şimdi Mehterhanede imiş.

Bu paralar için de neler söylemediler. Bazısı Mehmed paraları almadı, bazısı gönderilmedi dedi, bazısı tutulacağını bilseydim vermezdim dedi. Allah belâlarını versin. Bereket versin, Mehmedin tutulduğuna, İstanbul'dan bir mektup geldi de dillerini biraz kıstılar. Sonra Muhtar Paşa'nın başkâtibi meşhur hafiye Muhsin tarafından bizim evrak ve kitaplar çalınarak İstanbul'a izam olunur. Cemiyetin defterleri de bunlar meyanında

idi, Reşid Bey dedikleri birahane vatanperveri, sen cemiyetin parasını yedin dedi. Yüzüne bir tükürük bastım, Allah belânı versin dedim.

Velhasıl dedikodu çok. Nihayetki meseleden bahsedeyim : Mahmud Celâleddin Paşa Mısır Şubesini de belâya sokmak için bir Hırvat hafiye ile bizim İshak Efendi ve Reşid Bey'i Avrupa'dan buraya gönderdiler. Gelişleri pek mutantan surette idi. Vapurun birinci mevkii ile seyahattan başka İtalyada kârhane âlemleri, müteaddid tenezzühler icra edilerek nihayet buraya geldiler. «Vindzor havz» dedikleri İngiliz apartmanında müzeyyen birer oda isticar edildi, yine mezkûr hanede taam edildi. Velhasıl prenslere mahsus surette yaşanıldı. Mısır'da efradı birer birer ziyarete başladılar. Arkadaşlar, Sultan Hamidden şu kadar para alınacak, şöyle yapılack, böyle edilecek diyerek bol keseden savurmağa başladılar.

Buradaki efradın çoğu para kabulüne itiraz etti. Bahusus doktorlar 600, talebeler 300 frank ile tahsile gönderilecekmiş, yazdılar çizdiler, birşey çıkmadı. Nihayet ben bir gün İshak'a sordum : cemiyeti sektei tatile uğrattınız, ne aldınız; bin sekiz yüz lira dedi. Bu 1800 lira ile kaç ay iş görülecek? Lâkin cemiyetin namusunu nasıl temizliyeceksiniz? dedim. Saçma sapan cevaplar verdi. Zarar yok, birkaç ay daha devam olunsun imiş! Ondan sonrası kolaymış!..

Bana kalırsa ondan sonrası daha güçtür. Sultan Hamid gibi, Ahmed Celâleddin gibi özü sözüne uymaz adamlara nasıl inandınız? Bu kadar mazlumların ahını ne yapacaksınız? dedik. Ahmed Celâleddin Paşa'nın vatanperveliğinden bahsettiler.

İbrahim Efendi, artık ben böyle çalışmaları dinlemem. Bu cemiyeti perişan ettiler, namusuna ..... Kim ne derse desin, lâkin bir kere bunlar söz verdiler, biz

de sükût ettik. Hattâ eğlence nevinden Ahmed Paşa'ya buradan ben de bir mektup yazdım. Meali: güya ben burada bir doktorun yanında iken iki bin frank mukavele ile hizmette imişim. Bu para ile harcırahı gönderirlerse ben de İstanbul'a gideceğim dedim. Ufak bır tezkere ve marakı âmiz birşeydi. Tabiî cevap gelmedi. Bunu İshak Efendiye de söylemiştim. İshak Efendi evvelâ iyi yaptın dedi, sonra arkamdan, bunun için bana canı sıkılmış!..

Ne ise, burada bizim beyler tamam dört beş ay kadar hafiye koltuklarında yaşadılar. Ne para geldi, ne pul. Nihayet Hidiv'e İstanbul'dan bir emir gelir. Bu da, buradaki efrad İstanbul'a giderlerse harcirahlarının tesviye olunması babında imiş. Birgün Hidiv'in başkâtibi beni çağırdı, şöylece ifadei kelâmda bulundu:

Doktor bey, burada cemiyetten kaç kişi var ve reisleri kimlerdir? dedi. Ben de: altı yedi kişi kadar olup, eskiden reisleri bendim fakat şimdi istifamı verdim, reişlerinin kim olduğunu bilmem, dedim. Peki, onlara İstanbul'a gitmeleri ve harcirahlarının tarafımızdan tesviye olunmalarına dair zanedersem yakında bir emir gelecektir, tebliğ eder misiniz? Ben: bilvasıta işi anlatırım, fakat gidip gitmiyeceklerini bilmem dedim. Lâkin şahsıma gelince, ben Mısır'dan hükûmet çıkartmadıkça bir yere gidemem dedim. Yok, size karşı hükûmet cebir istimal edemez dedi. Öyle ise emir geldiği vakit ben sizi çağırırım dedi ve ayrıldık. Sonra İshak Efendiyi çağırır. Gûya ben mühürü teslim için başkâtipten yüz lira istemişim. Bilmem bu lâkırdı İshak'ın uydurması mı? Yoksa başkâtibin mi? henüz tahkik edemedim.

Vakia mühür bende ama, bunu başkâtip bilmez. Her ne ise, bunu tahkik edeceğim, kabahat İshak'ta ise vay

haline Mahmud Paşa uydurdu ise, onun da burada işini beceririm. Derken İshak Efendi bizim için söylemedik hiç birşey bırakmadığı gibi, aldığı bin lirayı da arkadaşlar ile taksim ederler ve bizim, cemiyete hiyanetlik ettiğimizden bahsolunur ve resmen bütün ihvana yazarlar. Görüyorsunuz, İshak Efendinin yaptığını. Benim kardeş zannettiğim bu adam, kendisinin iyi bir adam olduğunu bütün âleme ilân ederken, arkamızdan ne... yiyor.

Bu hal o kadar gücüme gitti ve şu paradan da almadığım o kadar zevkime gitti ki tarif edemem. İshak Efendinin hakkı âcizanemde icra ettiği düşman rolü, beni kederimden onbeş gün kadar hasta etti. Lânet olsun insaniyete dedim ve böylece tab'an âdî meşreb adamlarla bu gibi nazik işlerde bulunduğuma hâlâ teessüf etmekteyim. Ama ben vicdanımdan müsterihim. Onlar ne halt ederlerse etsinler. Benim yaptığım ve yapacağım iş, gözümün önünde oldukça her vakit müsterihim.

İnşallah yakında mehdud bir cemiyetin esasını kuracağım. Zira Avrupa da bu halde imiş. Bu adamlarla biz bir hafiyenin vücudunu kaldıramayız, değil Sultanın... Fikrinizi, reyinizi isterim. Hâlâ teessüf etmekteyim ki vaktile Romanya'ya gitmedim.

Baki gözlerinden öperim kardeşim.

Kardeşin,
Dr. İsmail İbrahim

Adresim :

Eddoktör İsmail İbrahim indi muhittetül kubbe

Bimısrî — Kahire

Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti
Paris Müdüriyeti

Comite Ottoman
D'UNION DE PROGRES
Direction de Paris
14, Rue des Ecoles — Paris

Hamiyetşiar efendim!

29 Mart 1313 [1897] tarihli mektubunuz vasıl oldu. Sizden pek çok zamandanberi mektup alamıyorduk. İstanbul'dan aldığımız mektuplarda her kesin filiyat tarafdarı olduğunu yazıyorsunuz.

Evet, bize de öyle yazıyorlar. Fakat iş başına davet edilince kimse icabet etmiyor. Esbabı istifsar olundukta (bomba) yok, evvelâ bomba bulmak lâzım diyorlar. Halbuki bombanın katiyen ehemmiyeti olmadığı gibi, bilâkis mazarratı da çok. Mazarratından birinin cezasını Ermeni Cemiyeti çekiyor.

Romanya gazetelerinin yazdığı Baron Hirşi meselesi katiyen yalandır. Ya Sultan Hamid'in bir edepsizliği, yahud cemiyetimizi lekelemek isteyen sair edepsizlerin yalanıdır. Mümkünse bunu tezkip edebilirsiniz.

Biz kararımızı şubelere bildirdik. Daha şubelerden muvafık bir cevap alamadık. Fedailerin roververle hareket etmesini ve daha çabuk kurtulabileceğini ve bombadan ziyade Avrupa'ya tesir bahşedeceğini buradaki erbabı siyaset söyliyorlar. Çünkü: bombayı herkes menfur görüyor.

Bugün umum Avrupa, Jön Türklerin lehinde iken, birdenbire aleyhine dönmek ihtimali var. Herhalde gayet tedbirli hareket edip yalnız tabanca, roverver ticaretile meşgul olsak daha iyi olur zannederim.

Ermenilerin de işi bitti. Onlar meyusiyetten itiraz ediyorlar. Biz de böyle delicesine bir hareket yaparsak kökümüzü kaldıracağına hiç şüphe etmeyiniz. Hususî yapmak daha iyidir.

Şimdilik size mühürlü kâğıd üzerinde makbuz gönderdik. Başka türlü göndermek heyeti teftişiyenin nizamına mugayirdir. Mektubunuzu eksik etmeyiniz, baki muvaffakiyet.

19 Nisan 97 *Amidi*

Trablusgarp, 28 Kânunuevvel 1313/97

Huzuru âliye
Vatanperver efendim;

Üç seneye yakın bir zamandanberi Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyetinin harekât ve neşriyatını takip ediyorum. Sultan Hamid'in nasıl bir hükümdar olduğu, yalancılığın mertebesi, etrafını alanların denaeti bilinemeyerek, hakkile takdir olunamayarak son zamanda «uyuşmak» işinin pamuk ipliğile bağlanması ona, kaşınacak kadar değilse de pek te ehemmiyetsiz görülmeyecek kadar tırnak verdi.

Alemin şu tokluğu sırasında kimi aldatmak istediği bilinemez, fakat her halde o kasdla İstanbul gazetelerinde nim resmî surette ilân ettirdiği affı umumî, onun hakkında bizlere «mukaddimei ric'at» ümidi vermekten ziyade «tarzı diğerde iğfal» hükmünü verdirdi.

Bunun, netice itibarile de ne kadar âdî, rezilâne olduğunu tarife hacet yok. Herkes gördü, bildi, anladı. Bu rezaleti irtikâbe tenezzül için Sultan Hamid olmak lâzımdır. Neyse, şimdi bize lâzım olan bu değildir. Bir takım bilinen şeylerle baş ağırtmaktan ise daha yakından gördüğüm, devasını aramakla yorulduğum mesaip ve

belâyayi Hamidiyeyi yazayım. Bundan evvel de mehma emken höviyetimi bildirmeliyim:

Pek te Trablusgarplıyım, diyemezsem de on beş senedenberi muktezayi hale teb'an Trablusgarp'te ikamet ediyorum. Burası anlaşıldıktan sonra Sultan Hamid magdurlerinin menfası Fizanın iskelesi olan bu memlekette çeşmani hamiyet, cansûz, aramşiken yaşlar dökecek kadar müessir zulüm ve istibdad görmüş olacakları bilinir. Şimdiye kadar buradan bu yolda geçen kafileler, harabiye, metrukiyete, madumiyete sürüklenen gençler çok oldu. Daha geçende, o menhus affın ilânından beş on gün sonra henüz kesret itibarile bir misli daha görülmemiş bir takım evlâdı vatan, ahrarı ümmet buraya getirildi. Bunlar 78 canpare idiler. Fizana gideceklerdi. Merhameti seniyenin mebzuliyetinden (?) burada alıkodular. İçlerinden bir kaçı serbest bırakıldı. Bakisi kasır dahilinde bir koğuşta mahpus edildiler.

Rivayete nazaran: arkadaşlarından, biraderlerinden Edhem Efendi isminde bir çocuğun üzerinde evrakı muzırra taşımak suçile namus şikenane bir surette çırçıplak edilerek süngülüler tehdidi altında taharri edilmesi, taharri edenlerden birisinin de ne derecelere kadar iffet ve namusu fakiri bulunduğunun bu meftunu mehasin olan kalplerce bilinmesi, çoğunun galeyanını mucib oldu. Bağırdılar, çağırdılar, derdlerini döktüler. Fakat neye yarar! Mezalimi Hamidiye yorulur mu? Eksilir mi? Gûya akıllarınca önayak olanları, Edhem Efendinin iğfalâtına kapılanları ayırdılar.

Evet, bu kadar kişi, bu kadar eshabı fikir ve nazar, henüz on dört yaşında bulunan Edhemin iğfalâtına kapılmış imiş. Edhem daima bunları «bak ben şu çocukluğumla şöyleyim, böyleyim, maksadımdan, emelimden geçmedim, elbette siz de geçmezsiniz, geçmeyiniz, geçerseniz ayıp olur, yazık olur ilâh...» diye teşci edermiş.

Onlar da Edhem Efendinin bu telkinatına kapılmışlarmış. Benim bunlara, böyle zanlara, yok zan değil inanmalara inanmıyacağım geliyor. Fakat ne yapayım ki inananın kendi lisanından işidiyorum. Ne çare hal ve mevki müsaid değil. Hazım ve ihtiyatla dinlemek belâsına katlanıyorum. Neyse geçelim.

Bu önayak olmak töhmetile ayırdıkları 28 efendiyi pis, ratıp hasılı yaşanmak kabil olmayacak derecede fena bir yere tıkmışlar. Zavallıların, ötekilerin de daha doğrusu hepimizin de Allah muini olsun. Çünkü: hal böyle gittikçe memaliki Osmaniye, ümmeti necibe zulümden, gadirden, elev ve ıztırabtan, harabiden reha bulacağı yok. Ele geçenler çürüyor, bir taraftan da ele geçiyor. İstanbul sikânı, iffet ve namusundan başka kusuru olmıyan âileler mütemadi bir yangın içindeler. İstanbul bir matemhanei belâya döndü, burası da öyle oldu. Artık kendimizi, kendi derdimizi unuttuk. Bu, gelenlerle, geçenlere acımaktan, vatana ağlamaktan kurtulduğumuz yok.

Hoş her taraf öyleya, bütün vatan bir hoşnudsuzluk, bir azap ile müteezzi. Buna bir nihayet vermeli, bir iş yapmalı, fiiliyata geçmeli.

Bunu ahaliden beklemek olamaz, abestir. Onlar muntazırlar.

Ahalinin nazarını, dimağını alıştırınız, pişru olunuz, çağırınız, «böyle yapınız!» diye bir misal, bir numune gösteriniz. Bakalım ne oluyor? Fakat bu numuneyi geçiktirmemeli, çabuk göstermeli, çünkü: vakit dardır, kıymetlidir.

Şimdiye kadar ne oldu ise oldu. Bundan sonra olmamalı. Kaçırılan fırsatlara acındığını, sonrası için müteyakkizane hareketle ispat etmeli. Yazıktır, mezalimi mel'unenin söndürdüğü, hedrettiği, söndürmeğe, hedretmeğe çalıştığı zekâları asırlar yetiştiriyor. Bunların böy-

le aleddevam gitmesi, bitmesi vatana dehhaş rahneler açar.

«Yaşamak için ölmeli!» Bunun tatbikatını, hiç olmazsa bir numunesini sizden, Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyetinden istiyoruz, isteriz.

O mahkûm muannidin cezasını icra imkânsız bulunuyor, denirse bu, haydi şimdilik kabul olunabilsin. Fakat faili müşterekleri var:

Daha dün, şu geçen Yunan Muharebesi iptidalarında bunca denaeti, entrikası görülen, bu alçaklıklar burada bile hattâ kahvehanelerde işidilen, bu halde de hâlâ akıl hocalığında devam eden Şamlı İzzeti, mezara girdikten sonra da, meşhedi muhteşem ve mukaddeste âramgüzin rahat olan ervahi âliye ve galibeyi de iz'aç kasdile olmalı, zahirde eshabı zühdü takvanın eserine iktizaen Eyüp Mezarlığından merkadini yaptıran, tezhib ettiren fakat hakikatte milletin damarlarında bir azim ve sür'atle cevelânı terakkîperveraneye istidad kesbetmiş olan hunu hayatı maddiye ve maneviyeyi emen çaresizlerin mal ve can, iffet ve namusunu garat ve hetkten utanmıyan Bahriye Nazırını öldürüvermek, o merkadi müstahzarına yollamak, ertesi gün de «ey zalim hükümdar! Sırana razı ol! Nöbetini unutma! Biz seni unutmadık, intikamımızı pek yakında alacağız!...» diye öteye beriye yafta saçmak işleri yahud bunlara benzer icraat yapılmalıdır.

Bunlar lâzım değil, elzemdir. Bu hizmetlere iki fedai kâfidir. Bütün kuvvet ve iktidarı, tekmil tedabir ve endişeyi, olanca serveti bu cihete sarf etmelidir.

Artık neşriyatın bildireceği meçhul, göreceği iş hemen hemen kalmamıştır denecek kadar azdır. Fakat yalnız bir resmî gazetenin lüzumu neşri inkâr olunamamasına mukabil fazlasının fazla, lüzumsuz olduğunu kabul, tasdik etmelidir.

Hasılı ihtiramatı fevkalâdei vicdaniyemi, mücahedatı gayyuranenizden dolayı takdiratı malânihayei fuadiyemi takdim ile kabulünü ricaya, iptida ve hatimei tasdiat olunarak ta daima noktai nazarın icraata, fiiliyata matuf, maksur olmasını niyaza müsareat ederim efendim.

A. F.

Pek çok hamiyetli vatandaşın tutuklanması ve cezalandırılması üzerine bir müddet İstanbul ve sair limanlarla olan irtibatımız sekteye uğramıştı; lâkin Cenevre, Paris, Berlin ve Mısır'la olan haberleşmem devam ediyordu. Gönderdikleri gazete, risale ve evrakı, verdikleri malûmatı toplayıp vasıta buldukça Köstence Limanı veya Bulgaristan'dan Filibe yoluyla gönderiyordum.

Firarımın ikinci senesi Tuna sahilindeki Bulgaristan kasabalarından Türk'ü çok olan Vidin, Lom, Tutrakan, Rusçuk ve dahilindeki şehirlerden Şumnu, Varna, Filibe, Sofya, Hacıoğlu Pazarcığı ve saireyi ziyaret ederek, kasabanın ehemmiyetine ve oradaki Türklerin istidadlarına göre şube açmağa muvaffak oldum.

Açılan bu şubeler, teşvikimle ve kendi azasının gayretiyle mükemmelen taazzu ederek çoğaldı ve fiiliyata geçti. İçlerinde pek ziyade hamiyetli zevat vardı.

İleride, «Tuna sahilinde ve dahilî Bulgaristanda harekâtı milliye» başlığı altında yazacağım hatıratta bunlardan ayrıca bahsedeceğim. Şimdilik yalnız Vidin ve Rusçuk mektuplarını ve Vidin'de faaliyete geçen Hasan Molla Azizov, Bulgaristan ile Tuna yalısına kaçan fedakâr firariler, bende aylarca oturdukları gibi, pek çokları da benim gibi evinin kapısı daima açık

olan bu hamiyetli zata gider ve kendisinden pek çok yardımlar görürlerdi. Lom Şubesine de fikren ve kalemen yardım ederdi. Lomlu ve damadı Ömer Lütfi Bey yani Almanya'da tahsil gören ve Berlin Başkonsolosu iken vefat eden zat ta bunun eseri idi.

Vidinli merhum Hasan Molla Azizov

Bükreş'te imtihan verip te diplomamı onaylattıktan sonra bir yere yerleşmem lâzımdı. Hem fikren ve hem de tıbben müslüman ahaliye hizmet etmek maksadiyle o sıralarda Türk'ü çok olan Mecidiye kasabasına geçmeyi düşündüm. Mecidiyede Belediye Reisi Kemal Hacı Ahmed Efendi idi. Ona yazdım. Zaten kasabanın doktoru da yokmuş. Bükreş'e geldi, Dahi-

liye Nezaretine müracaat ettik, kabul olundum ve 1896 yılı Aralık ayında yani yıl sonuna doğru Mecidiye'ye naklettim.

Kemal Efendi, gelecek yıl Nisanından itibaren belediye bütçesine aylık on beş Napolyon tahsisatla beni belediye hekimliğine tayin edeceğini temin etti.

Mecidiye Belediye Reisi Kemal Hacı Ahmed

Nisan gelinceye kadar birkaç göz ameliyatı yaptım. Birçok muhtacı ücretsiz tedavi ettim ve kendimi pek az bir zamanda halka tanıttırdım ve sevdirdim.

Zaten firarımı müteakıp Bükreş'e varır varmaz, göz profesörü Okulist Domnul Manoleşkunun kliniğine devam etmiş ve göz hastalıkları üzerine İstanbul'

da Miralay Acemian Dikran Bey'den gördüğüm dersleri Bükreş'te tamamlamıştım.

Artık geçimim temin olunmuştu. Lâkin benim tabiati saniye hükmüne girmiş olan politika hastalığım gittikçe şiddetleniyordu. Dobruca'da da fikrimizin yayılmasına çalışıyordum.

Solda : Krimî Ali Rıza, sağda : Ben

O sıralarda Bahriye Mektebi mezunlarından Haddehane Mektebinde muallim muavini Kırımizade Ali Rıza Efendi, kaçak olarak buraya iltica etti. Bu Ali Rıza Efendi, faal bir genç ve ateşli bir ihtilâlci oldu-

ğundan onunla işbirliği ederek Dobruca kasaba ve pek çok köylerinde birer şube açmağa muvaffak olduk.

En kuvvetli merkezimiz Köstence kasabasıyla Tatlıcak köyündeydi. Hattâ Köstence'de ileri gelenlerden Bay Ali Kadir ve Çelebi Veliullah gibi dindar ve eski kafalılar bile çalışmalarımıza girmişlerdi. Bay Veliullah Çelebi yaşlı olduğu halde bir Genç Türk'ten daha çok cemiyetimize yardım etmiş ve hurufat tedarik ederek bir gazete yayınına başlamıştık. Hükûmeti Hamidiye elçi ve konsoloslarının etekleri tutuşmuştu. Romen prefektile yayınımıza engel olarak Bay Çelebiye baskı yaptılar ve propagandamıza açıkça devamımıza engel oldular.

Köstence Merkezinde en ateşli ve faal azamızdan, sabık Meclisi meb'usan azasından ve daha sonra Dobruca müslümanlarının meclisi âlî-i millete reprezentantı Salim Efendinin merhum pederi Abdülhakim Efendi; gençlerden Şair Mehmed Niyazi, Mahmud Çelebi, Hacıoğlu Salih gibi kişiler vardı.

Hacıoğlu Salih Efendi, etrafında toplanan esnaf ve komisyoncu takımlarından her biri bizden aldıkları yönde çalışırlardı. Tatlıcakta reis, ulemadan ve birinci çiftçilerden Hüseyin Efendi; Mühendis Nazımın pederi hocalardan Seyid Hilmi Efendi ve Tatlıcaklı Ömer Efendi idi. Bunların misafir odaları Genç Türklere daimî surette açıktı. Her taraftan kopup gelen Türk firarilerinden, kasabalarda dolaşmaları caiz olmayanların sığınağıydı. Mahmud Çelebinin eniştesi Seyid Efendi de cemiyetin faal azasındandı.

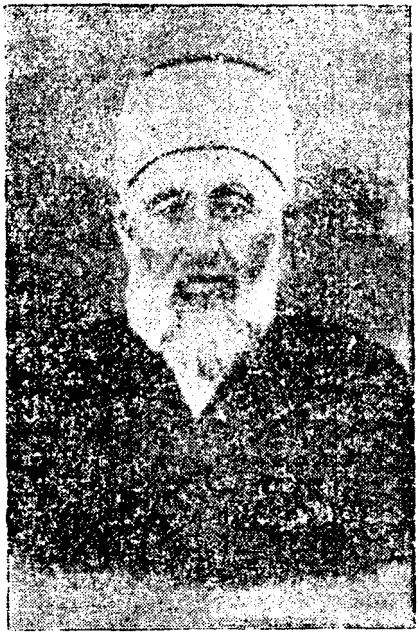

Hoca Seyid Hilmi Efendi

Bu ateşli şubenin azasından olanları yazmağa hatıratımın sahifeleri müsaid ve kâfi değildir. İdare etmekte olduğumuz Dobruca Merkez Şubesi, kaçan ve bize sığınan gençleri köy şubelerine yollar, bir süre için geçimlerini temin eder, kafasından, elinden iş gelenleri çiftliklere yollar, köy mekteplerine öğretmen tayin ettirip, meşgale ve iş bulmakla himaye ederdik.

Ohrili İbrahim Naci (Derviş Hima)

Dobruca ve Bulgaristan'da en çok iş gören ve millete cidden hizmette bulunan firarilerden İbrahim Naci, Ahmed Vehbi (şimdi Bergamada doktordur), Ali Şakir (asıl ismi Arif'tir ve şimdi Bursa'da emeklidir), Behzad, Tarsusizade Şair Münif gibi efendilerdi ki, bunlar o vakitler Bulgaristan'da bulunan Tutrakan kasabasına ve köylerine yayılmış ve iptidai

(ilk) mekteplere öğretmen olmuşlardı. Adeta Allah rızası için millet için çalışırlardı.

İbrahim Naci ise, Bükreş ve Dobruca'da gayet faal bir vaziyet almıştı. Bu efendiler cidden cemiyetimizin yüzünü ağartmışlardı. Şimdi de elân Bulgaristan olan Rusçuk Sancağına tabi «Balpınar» kasabacığında da bir süre öğretmenlik eden bu gençler, o kasabacıkta dahi Tutrakana tabi mühim bir şube açmışlar ve etrafında sırf Türk olan köylere de dağılarak propagandanlarını genişletmişlerdi.

Varna'da Hacı Bekir, Rusçuk'ta Kunduracı Mehmed... Şeyh Galip, Hamamcızade Mehmed Bey gibi kişiler, özellikle Hacıoğlu Pazarcığın'da çok faal olan Feridun Necati, Makinist Turhan ve Hasan Apti beyler ateşli azamızdandı. Ben de ara sıra o cihetlere uğrar ve Bulgaristan Türk köylerinden gelen göz hastalıklarını ücretsiz tedavi ederek icap eden telkinatta bulunurdum.

Çok sürmedi, Serasker Rıza Paşanın yaveri Kaymakam Şefik Bey İstanbul'dan Mısır'a ve sonra Romanya'ya firar ederek gelip beni buldu. Zaten Şefik Bey, ilk tutuklanmam sırasında Rıza Paşanın Yıldız İkinci Fırka kumandanı iken kılıcımı nasıl kabul ettiğini ve o vakittenberi beni tanıdığını yazmıştım.

Taşkışla Divan-ı harbinden sonra sürülen 88 sürgünden pek çoğu Trablusta bulunan Müşir Matlı Recep Paşa, o büyük hamiyetli ve temiz yürekli askerin yardım ve göz yumması neticesi etrafa serbest olarak dağılmışlar ve bir kısmı da Avrupanın muhtelif yerlerine iltica etmişlerdi.

Pazarcıklı Feridun Necati

1891'de tahsilini tamamlamak için o vaktin idaresi tarafından Berlin'e gönderilen doktor arkadaşlardan Asaf Derviş, Kerim Sebati ve Raşid Tahsin beyler gibi eskiden cemiyetimize mensup kişilerin ve muvaharan benim Romanya'dan gönderdiğim Mustafa Ragıp'la Bulgaristan'dan giden Lomlu Ömer Lütfi Beyin de faaliyete girmeleri ve Berlin'de bir şube teşkil etmeleri üzerine Avrupa'daki hürriyet harekâtı pek

çok kuvvetlenmişti. Paris'e kaçanlar ve Ahmed Rıza Bey'le siyasi ve fikri ilişkide bulunanlar benimle de haberleşerek birbirimize yol gösterir ve bağlantımızı kuvvetlendirirdik.

Mustafa Ragıp

Biraz sonra eski konsoloslardan ve Dobruca'da büyük çiftlikler sahibi Mırza Said Paşa'nın oğlu Kadri Bey de Köstenceye geldi ve bir telgrafla Köstence'de otel «Regina»ya gelmemi bildirmişti. Otel «Regina»da bir kış gecesi terakotlu bir odada başbaşa konuşurken evvelâ bana Hilâfete karşı hareketin fenalığından, müslümanlıktan, sadakattan filândan bahisle, bu fena yoldan beni kurtarmak için vatana dön-

meme aracılık edeceğini ve benim iyi kalpli bir vatandaş olduğum için bu iyiliği yapacağını anlatıp durdu. Ne vakit ki ben ona vatanın gözönündeki durumundan ve cemiyetimizin soyulmuş vatanı kurtarmak için her türlü fedakârlıkları göze alarak kişisel menfaatleri umumi menfaatlere feda ederek, bu babta hepimiz and içtiğimizden ve istipdad yıkılmadıkça boyun eğmiyeceğimizi anlattığımda ve beni aldatmağa çalışacağına, bize katılması, onun soyluluğuna ve Şimal Türklerinin yani Tatarlarının daima gösterdikleri fedakârlıklara daha uygun olacağından bahsettim.

Yavaş yavaş fikri değişti, biraz düşündü ve ceketinin iç cebinden ufak bir paket çıkarıp: işte görüyorsun ya, üzerinde ölü insan kafası olan bu pakette şiddetli bir zehir var, seni usluca kandırıp İstanbul'a götüremezsem, Hilâfete isyan eden bir kâfir gibi bu zehirle öldürmek için buraya gönderilmiştim. Şimdi anladım ki, cemiyetiniz vatanın, Hilâfetin yok olması için değil, saadeti için çalışıyormuş. Ben de size katılıyorum, lütfen programınızı bana da anlatınız dedi ve sobanın kapağını açıp zehir paketini ateşe attı ve gözleri yaşardı. Ben, taşrada gizleyecek programımız yoktur, burada kalırsanız her şeyi öğrenirsiniz dedim.

Kadri Bey, muvahharan İstanbul'dan aldığı emirlere rağmen dönmedi.

Bir süre sonra, taşrada çalışmalarımıza zarar vermek ve mahallî gazetelerle Avrupa ve Mısır'da çıkan gazetelerimizi tenkiden Saraya hizmet etmek maksadıyla Ebulmukbil Kemal Bey namında, Saraya ve özellikle Dahiliye Nezaretine mensup bir muharrir geldi. Yanında Rıza namında bir de mürettip getirmişti. Önce Bükreş'e gidip birkaç gün kaldı ve Bükreş'te Elçi bulunan Kâzım Beyle temasta ve İstanbul'la

uzun uzadıya muhaberede bulundu. Sonra, anlaşılan bize yanaşarak bir dalâvera çevirmeyi düşündü. Bir gün bana Mecidiye'ye gelerek: vatandaş, şimdi anladım ki, bütün bu mücadeleniz haklı imiş. Ben de size katılıyorum. Hurufatta getirdim, mürettibimiz de var. Şefik ve Kadri beyler benim bu fikrimi yerinde buldular. Burada hep beraber bir gazete çıkaralım, istibdadla boğuşalım dedi.

Bizce bu zat o kadar itimada şayan değil, hattâ şüpheliydi. Lâkin serbest bir yerde bize ve fikrimize yardımdan başka ne fenalık edebilirdi? Katılmasını kabul ederek «Sadayi Millet» isiminde bir gazete çıkarmağa başladık. Bu gazete hakkında anonim şirketin aramızdaki sözleşmesi şöyle idi:

Kaymakam Şefik, Dr. İbrahim Temo, Kadri ve Ebulmukbil beylerden meydana gelmek üzere aşağıdaki şartlar dahilinde bir tür şirket kurmuşlardır.

Birinci madde — İşbu anonim şirket, mevcut azaya vekâleten başyazar Ebulmukbil Kemal imzası ve «Sadayi Millet» ünvanıyla bir gazete yayınlamak hususunda anlaşmışlardır.

Anlaşmanın 11 maddesi vardı. Uzun olduğundan yayınlanmadı. İmza edenler: Dr. Temo, Şefik, Kadri ve Ebulmukbil. Tarih: 15 Aralık 1898.

Ebulmukbil Kemal Bey bana ayrıca hikâyeler, peri pekiler anlatarak kendisini övüp duruyordu. Meselâ: Doktor! beni buraya yollayan Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, seni çok seviyor. Ben doktoru bilirim, hamiyetli ve çok ciddi ve sadık bir zattır, nasılsa kandırılmış ve korkup kaçmış. Git kendilerine anlat, al gel, ona uygun parlak bir vazife ve memuriyet vereceğime emin olsunlar, diyordu.

Bizimle arkadaş ve hemfikir olmak isteyen Kemal Bey, Saraydan istediğini koparamadı, ümidi kesildi,

İstanbul'a karşı tehdid yolunu tuttu; mamafih bizim için ehemmiyeti yoktu, yeter ki bir hareket uyandıracağız, bu da bir işti.

Gazetenin Romanya'da yayınında bir kesintiye sebep olmamak için yerli bir sorumlu müdür bulmak lazımdı. Romanya'nın ilk Krallığı devirlerinde Başvekil olan Kogalniçeanu'nun oğlu Vasile Kogalniçeanu'yu tanıyordum. Onun mağdur bir millete hizmetle büyük bir insanlık görevinde bulunacağını söyleyip ve kandırarak gazetenin sorumlu müdürlüğünü kabul ettirdim ve buna dayanarak istibdad idaresinin sefiri Kâzım'ın, mahalli hükümet nezdinde resmî ve gayri resmî müracatlarına rağmen gazete kapatılamadı, düzenli olarak çıktı.

Gazete yayıncıları Kadri, Şefik ve Ebulmukbil beylerle ben, İbrahim Naci hep beraber Bükreş'e gittik. O sıralarda Vidin'den Selânikli Midhat Şükrü (Bleda) Bey de gelmişti. Bükreş Genç Türklerinin komitesi adıyla bir şube kuruldu.

Bunlara benim teorim, milli hareketimize fena gözle bakmaz, hattâ bazı hususta yardımda bulunan yerli Romenlerle Rumeli Ulahları millî komitelerine dokunacak yayınlarda ve harekâtta bulunmayarak asıl iş görebilecek Paris, Cenevre, Mısır ve sair yerlerde teşekkül eden komiteler şubelerle düzenli olarak temasta bulunmak ve gazeteyi vatan dahiline sokmak yönlerini gösterdim. Bir süre cidden çalışıldı. Elimden geldiği kadar da yardımda bulundum.

Romanya Payitahtında kemali germi ile çalışan ve etrafla muhaberatını çoğaltan şubelerimiz, Bükreş Elçisi Kâzım'ı ve Saray mensublarını küplere bindirdi. Köstence Limanının İstanbul ile deniz irtibatından istifade ederek gönderme ve haberleşmemiz önem kazandı. Saray, Elçi Kâzım'ı sıkıştırdı, hattâ kı-

Oturanlar sağdan : Kadri, Kaymakam Şefik, Ebulmukbil
Ayakta soldan : Mahmud Çelebi, İbrahim Naci, Kırımi Ali Rıza,
Dr. Temo, Midhat Şükrü ve mürettip Rıza

sa bir müddet için Kâzım'ın memuriyetini terk etmesine bile sebebiyet verdi. Kâzım bütün kuvvetiyle bizi dağıtmağa çalışıyordu. Şefik ve Kadri beylerle Ebulmukbil Kemal Beyin arasına kara kedi soktu. Her iki taraf birbirine sinirlenmeğe başladı. Merhum kaymakam Şefik Bey, sık sık Kemal'e saldırmağa başladı. Elçi her ne yaptı ise yaptı. Ebulmukbil'in İstanbul'a dönmesini, mürettip Rıza'nın da para vaadleriyle aradan çekilmesine muvaffak oldu. Gazete heyeti de dağıldı.

Gidenler hakkında bana ufak bir malûmat vermek üzere şu mektubu yazıyorlar:

Bükreş, 2 Mayıs 312/98, Perşembe

Azizim doktor,

Bu kartpostalı sana yazmağa mecburum. Mürettip Rıza'da galiba gidiyor. Dün bu haberi aldım, doğruca bizim Kırımîye gittim. Onunla konuşurken, öteki koltuğunda bir şeyler olduğu halde odasına girdi. Takibe mecbur oldum, Mahmud Çelebi'yi içeri gönderdim, birşey hissetmemiş. Sonra kendisi dışarıya çıktı, ayağında yeni bir kundura olduğunu görünce, elbise ile beraber mi aldınız dedim, evet dedi. Elbisesini görmeğe gittim, âlâ redingot filân 45 frank dedi, ben yutmadım. Her ne ise, bana ihbar edilen şey sahih çıkıyor gibi. Hattâ evvelce de gideceğine dair bana bir lâkırdı söylemişti. Bakalım şu fırkai hamıyetperverana...

Kadri'de gidecekmiş, bunu da bana söyleyen aynı adamdır. İsmini zikre hacet yok. Bizimki fena halde sıkıntı içindedir, benden yine para istiyor. Ne yapacağımı şaşırdım. Boğaza kadar borca girdim. Ne yapalım, bana yaz. İstanbul'dan hiç bir mektup yok, hattâ hanesinden bile. Bizim maaşın bağlandığına dair birşey duy-

dum, lâkin ben artık sefire gitmem. Çünkü beni bir fi'li şerle ittiham etmek istemiş. Hem de bu lakırdıyı Kadri'ye söylemiş. Binaenaleyh benim Hamidist olamıyacağımı çoktan anlamıştır.

Şimdi oralarını geçelim, sizin Belediye Reisi Kemal Bey kardeşimiz, Şefik Bey'i asıl şimdi düşünmelidir. Kimin söylediğini anlarsınız. Hiç olmazsa kendisine yüz frank göndersin, vatan uğurunda fedayi hayata çıkmış bir hamiyetliyi unutmamalıdırlar. Kemal Efendiye sorunuz, o hamiyetliler nerede? Ebulmukbil Kemal İstanbul'a vasıl olmuş, bunu da Kadri söylemiş, demek ki muhabereleri var, veya başka bir yerden işitmiş.

Acaba Cenevre bir parça hurufat almaz mı? Zira sana tekrar söyliyor mu? Elli frankdan aşağıya inmiyor musun diyor? O da bizim gibi dervişane yaşamak istemiyor. Ben şaşırdım.

Ara sıra bir kart yaz. Peder efendinin ellerinden öperim ve cümleye selâm. Familyanız hemşiremize de arzı ihtiram ederim. İstersen Pandeliye yaz da ondan beş on frank alayım.

İbrahim Naci

Ebulmukbil Romanya'dan İstanbul'a döndükten sonra beni de kandırmaktan vaz geçmedi. Sık sık mektuplar yazardı. Zaten beni çok sevmişti, bu sevgisini göstererek beni İstanbul'a çekmeğe çalışıyordu. Fakat bana yutturamadı. Buradan giderken Erzurum'a sürülmüş olan Baytar Recep Efendinin affı için çalışmasını, bu gayretli çocuğun kurtulması hususunda Dahiliye Nazırı paşaya söylemesini ve paşa hazretleri beni mademki seviyormuş, bu sevgisini kabahatsız olan Recep Efendinin İstanbul'a getirilmesi ile gösterilmesini de ilâve ettim.

Haberleşmenize bir örnek olmak üzere Ebulmukbil'in şu mektubunu yayınlıyorum.

Dersaadet 19 Teşrinievvel 1314 Rumî

Azizim doktor!

Recep Efendi biraderimiz hakkındaki muameleyi bundan evvelki mektubumda tafsilâtı lâzimesile yazmıştım. Erzurum'dan cevap geldi. Esbabı tevkifi malûmunuzdur. Yani bundan evvel bir defa daha cereyan eden muhabere üzerine vilâyeti müsarünileyhadan ne yolda cevap verildiğini zatı âlinize bildirmiştim. Bu kerreki cevap dahi onun aynıdır. Yani diğer bir mektepli efendi ve zabitanı askeriyeden birkaç zat bir mahalde bulunurlarken bir takım tefevvühatta bulunulmuş, ihbar edilmiş, kâffesi hapsolunmuş. Ciheti askeriyeden cülûsu hümayuna musadif günde arz olunmuş. Zabitanın mazharı affı âlî olarak tahliyelerine iradei seniyei cenabı hilâfetpenahî şerefsudur buyurularak onlar salıverilmişler. Berikilerini arzeden olmadığı ve iradesiz salıvermek kimsenin haddi bulunmadığı hasebile kalmışlar.

Erzurum valisi, Recep Efendinin hüsnühalini ve hastalığını ve şayanı af ve merhamet olduğunu telgrafname cevabında tebriç etmiştir. İşte bu tafsilât, lâzımı vechile ve bu muhibbi sadıkınızın kaleminden çıkan müsveddenin tebyizile bir arz tezkeresile dün hazreti hilâfetpenahîye takdim kılınmıştır.

Doktor kardeşim! Bu kerre dilhahımız vechile iradei mürahim âdei cenabı padişahînin efzayi sünüh ve sudur buyurulacağına pek kuvvetli olarak itikadım vardır. Hemen hazreti Allah çok uzattırmasın da tebşire muvaffak buyursun iki gözüm. İşte ferah ve şadımı bu teşkil ediyor. Bunun için de diyebilirim ki emin ol doktor: İnşaallah bu hususta mahcub kalmıyacağım. Yalnız

acul olma kardeşim! Allah bilir amma, zanederim ki sen artık ümidini kesmiştin değil mi? Fakat kesme azizim. Azıcık ta serzenişte bulunayım:

Haniya mektup? Haniya ihbari mühimme? (Recep Efendiyi kurtarmak için ona bazı mühim evrak yollayacağımı vaad etmiştim) Haniya evrakı mahude? Niçin yazmıyorsun? Niçin göndermiyorsun? Bunun sebebini bana yaz. Bir de sen ne istiyorsun? Bunu da bildir. Bakalım onu da arzettirelim. İnşaallah muvaffak oluruz. Fakat devam etmek şart. Kendimizi unutturmayalım, daima göz önünde bulunalım, ismimizi, hizmetimizi aleddevam yad ettirelim. Hüsnü hizmet edelim. Emellerimize ancak bu vechile nail olabileceğiz. (Beni hafiyeliğe davet ediyor.) Padişahımızın lütfuna, inayetine payan yoktur. Fakat uzun müddet tecrübe eder, anlar, dinler sonra lütfünü dirig buyurmaz.

Namına «Tercümanı Hakikat» gönderiyorum. Muntazaman alıyor musun? Kaç defadır sordum, cevap vermiyorsun. Bu mektubumun mufassalan cevabını ilk posta ile beklerim. Unutma ha! Lâyihai mütekaddemeden hiç bir ses çıkmadı. Gazeteye koymak için Dobruca ve Romanya havadisli mektuplarını da beklerim.

Azizim doktor!

Bundan iki gün evvel devletlû nazır paşa efendimiz hazretleri tarafından zatı valâlarına hitaben yazılıp gönderilen tahriratı aliyeyi şimdiye kadar elbette almış ve evvelce haiz olduğunuz rütbenin iadesile beraber mazharı affı âlî hazreti hilâfetpenahî buyurulduğunuzu anlamışsınızdır. Evvel emirde büyüklüğüne payan tasavvur edemediğim şu nimete mazhariyetinizi ansamimülkalp tebrik ettikten sonra size insaniyet, islâmiyet, uhuvvet namlarına olarak yazmak istediğim mutalaat ve mülâhazatımı bervech-i zir beyana müsareat eylerim.

Doktor! Pek güzel bilirsiniz ki, sizin şimdi bulunduğunuz âlem içinde bir aralık ben de yuvarlandım ve o alemin serdü germini gördüm. Demek isterim ki o âlemi ve içinde yaşayanları ve besledikleri emelleri ben de sizin kadar tanırım. Bence değil, hak ve hakikatçe o âlem, âlemi zillet ve içinde yaşayanlar sefih; ve hubbu vatan ve ilâı şanı millet ve ihrazı hürriyet perdeleri aralarında gizledikleri emellere de denaetteh başka daha münasip, daha lâyık bir isim verilemez. Siz, hakikati görecek kadardan çok ziyade açık gözlü olduğunuz için görmüş ve üç senelik tecrübelerinizle pek güzel anlamışsınızdır ki, Ebulmukbil'in yukarıdaki sözleri hakikat ve hakikati mahzadır. Ne hacet! milletini, vatanını, dinini, devletini pek ziyade sevdiğine, o uğurda fedayi candan hiç bir vakit yüzü dönmiyeceğine en ziyade emniyet ettiğimiz zatına, şahsına hürmet ve riayetten geri durmadığımız bir zat (miralay Şefik'i murad ediyor) bulvarın orta yerinde ve bilcümle ihvan muvacehesinde (haşa sümme haşa) bizim milletin hepsi de alçaktır, namussuzdurlar, eşektir, Allah kahretsin, vatan yere batsın, ben mahvoluyorum... diye bağırmadımı idi? Asıl tefrika andan sonra başlamadı mı idi?

Doktor! ben bunları ömrümün son dakikasına kadar unutamıyacağım; o adamın bu denaetkârane sözleri üzerine ne kıyametler koptuğunu ve kendisine o milletin etradından biri de sen değil misin? Umum millete alçaklık, namussuzluk isnad edince, sen kendini nasıl pake çıkaracaksın, denilip üzerine hücum edildiği vakit, ben de namussuzum, ben de alçağım, demesile; öyle ise vatan ve millet paktır, o sıfatlar yalnız senin mevsufundur, deyip ayrılmamış mı idik?

İşte azizim doktor! o dakikadan itibaren gözlerimin önüde duran perde kalktı .Bütün hakikat gözlerimin önünde olanca envarile parlamağa başladı. Halâs etmek-

te olduğum nedamette kalbime, fikrime ne kadar derin, ne kadar acı azaplar vermekte olduğunu bir türlü tarif edemem. İşte tahatturu bile beni lerzenak eden bu geçmiş şeyleri burada tekrar edişimden maksadım, millet ve vatan ve hürriyet aşıkı sıfatile ortaya çıkıp ta kalemlerile, dillerile idare aleyhinde dünyada söylemedik sözler bırakmayanlar, millet ve vatanın faidesine değil, dinimizin de hasmı canı bulunan Avrupalılar indindeki kader ve şerefi millîmizi kırmağa, düşmanlarımızı arttırmağa, Türkleri yer yüzünden kaldırmak hususundaki arzularını bir kat daha ileri götürmeğe, nüfuzumuzu kesretmeğe hizmet ettiler.

Bu babta ispat isterseniz, Tesalya'nın tahliyesini ve Girid'in şimdi kesbettiği hali gösterebilirim. Zanedermisiniz ki Paris, Cenova'da bulunan vatanperveranın (!) neşriyatı vakıalarının bu babta dahli yoktur. Eğer öyle ise —cüreti lisaniyeme gücenme amma— sana vukufsuz derim. Fakat böyle diye bilmekte kendimde bir hak göremiyorum. Çünkü Avrupa'da yaşayanları vukufsuz diye bilmek için onların ecnebi lisanına vakıf olmamaları şarttır. Siz ise ,birkaç lisan bildiğiniz ve Avrupa'da çıkan gazetelerin bir çoğunu daima nazarı mutalaadan geçirdiğiniz için Avrupa mahafili siyasiyenin naşiri efkârı olan gazetelerin: «Salibin girdiği yere hilâl giremez» serlevhalarile yazdıkları o bitmez tükenmez makalâtın: «Türkler, nasıl Tesalyada kalabilirler ki, kendi memleketlerini bile doğruca ve lâyıkı vechile idare edemedikleri ve tebaayı zulüm altında inlettikleri bugünkü günde idarenin zulmundan kaçıp Avrupa'ya gelen ve bizim memleketimizdeki hürriyetten bilistifade çıkardıkları gazetelerle Türkiye'deki mezalimi yazmakla bir türlü bitiremeyen Osmanlı (progrisist)lerinin şahedetlerile bile müsbettir. İmdi idaresi bu derecelere kadar bozuk olduğunu yine kendilerinin andan şikâyet etmelerile mu-

hakkak bulunan Türklere Tesalya'yı vermek insaniyet ve medeniyetin mahvolmasına rıza göstermek demek olmaz mı? Tesalya'yı Türklere vermek değil, belki Türkiye'yi Türklerin ellerinden almak insaniyete muvafık bir muameledir, yolundaki sözleri nakarat makamında yazmıyorlar mı idi? diye soracağım.

Ve şu halde devlet, millet ve vatanın muhibbi, fedaisi olmak üzere kendilerine, kendilerinde zerre kadar vücudu olmayan bir hasleti isnad edenler, devlet ve millete hüsnü hizmet mi ettiler, yoksa tazmini gayri mümkün zararlar mı tevlid eylediler? sualini irad edeceğim... O devlet ki, Tesalya'yı zapt edinciye değin hazineler dolusu altınlar döktü; o millet ki Tesalya'yı zapt edinciye değin evlâdından nice koç yiğitleri haki şehadete serdi. Hayfaki bu kadar azim fedakârlığın hiç bir semeresini iktitaf edemedi ve buna da en ziyade o Avrupa'daki şarlatanların neşriyatı vakıalarının Avrupa efkârı umumiyesinde uyandırdığı sûifikir sebebiyet verdi...

Doktor, doktor!. Ben onlardan nefret ederim nefret!. Hem yalnız ben değil, dinini, vatanını, milletini, devletini sevenler de nefret ederler ve etmelidirler.

İşte azizim doktor, muhlisiniz sizi dini bütün müslümanlardan padişahımız nimeti biminnetimiz efendimiz hazretlerile devleti aliyelerinin ve milletimizle vatanımızın hakikî muhibbanından tanıdığım, namus ve vicdanınızdan emin bulunduğum için sizi kudretiniz yettiği kadar dinimize, padişahımıza, devletimize, milletimize hüsnü hizmet edebilmek için vatana avdete davet ediyorum ve bu maksadla uzun mektubumu yolluyorum.

Bilirsiniz ki bizim meslekte bulunanlar, vatanlarına vatanları içinde hizmet edebilirler. Vatan haricinde sadık olanlar hiç bir şeye muvaffak olamazlar. Muktezayi diyanet dahi bunu icap ettirir. Siz ise dindar bir müslümansınız kardeşim.

Şimdi azıcık ta sizden bahsedelim. Bundan evvel aldığım müfassalca bir mektubunuzu devletlû nazır paşa hazretlerine takdim etmiştim. O kadar meşgalei mühimmeleri arasında kâmilen mutalaa buyurdular. Evet, mazharı affı âlî olmaklığınız için muhlisınız müşarünileyh hazretlerine istirhamatta bulunmakla size bir kardeşlik ettisem, müşarünileyh hazretleri de keyfiyeti atebei aliyeye arz ile size tebliğ olunduğu vechile taltifkârane iradei seniye istihsal buyurmalarile kendilerine yaraşan bir büyüklük gösterdiler, daha doğrusu size pederlik ettiler. Bundan dolayı bendeniz müşarünileyhin hayranı oldum. Tabiî siz de ebedi minnetdarısınız.

Bundan evvel gönderdiğim mektupların birinde nazır paşa hazretlerinin gayet hayrıhah, lütüfkâr, edip, halûk, mültefit, kadirşinas bir zat olduklarını bildirmiştim. Bu mektubumda da müşarünileyhin evsafı memduhai mebsutadan başka gayet arif ve nüktedan olduklarını da bildirmek istiyorum. Hatırındadır ya! Son mektubumun bir fıkrasında: «Beni Köstence Şehbender vekili batelgraf Köstence'ye çağırdı, gittim. Hariciye Nezaretinin işarına atfen Bükreş Şefaretinden aldığı Fransızca bir telgrafname gösterdi. Bu telgrafnamede (Mecidiye'de bulunan Dr. Liyotinan Mayor İbrahim Edhem Efendi Dersaadete avdete mezundur.) Sözleri yazılı idi» diye beyanı vaki etmiştiniz.

Hiç şüphe etmem ki, nazır paşa hazretleri mebhus telgrafnamede «mazharı affı âlî hazreti padişahî oldu» cümlesinin muharrir bulunması sizi tereddüdlere düşürmüş olmalıdır, fikrinde bulunmuşlardır ki, Dobruca'daki müslümanların doktorluğu ünvanile orada kalmanıza müsaade buyurulması hakkındaki istirhamınızı arz ettiği vakit, velinimeti biminnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin mübarek lisanı merahim efşanı hilâfetpenahîlerinden «affı âliye mazhar ettim ve rütbesini iade-

ten ihsan buyurdum. Dersaadetime gelsin, burada veyahud istediği diğer bir mahalde kendisine kifayet edecek mikdar maaşla istihdam olunsun. Bu irademi seraskere teblig ediniz, kendisine de yazsın» cümleleri şerefsudur buyurulmuştur.

Doktor! Bu mazhariyet pek büyüktür. Düşününüz ki, bu sözler peygamberimizin halifesi bulunan padişahımızın ağzından çıkmıştır. Padişah bu!... Şaka mı? Biz kimiz? Ne ehemmiyetimiz var? Ne yapabilmeğe muktediriz? Sermayemiz, bildiğimiz ne? Ceman yekûn sıfır değil mi?

Öyle ise kardeşim, dünyalar kadar büyük olan bu lütfun kadr ve kıymetini bilmemek kadar âlemde kadirnâşinaslık olamaz. Buralarını siz bendenizden daha âlâ takdir edenlerden olduğunuzu bildiğim halde teşrihine girişmekliğim, hissettiğim fartı sürur ve şükrandandır.

Fetaneti müsellemenizden şurasını da kaviyyen ümid ederim ki, bu lütfun büyüklüğüne karşı Şefik Bey gibi kendinizde bir ehemmiyet tevehhüm ederek hükmü iradei seniyei hazreti padişahîye mutaveata şitap etmemek fikri sizde hiç bir vakit uyanamaz. Çünkü elbette düşünürsünüz ki, Şefik Bey o inayeti celileyi takdir edemediği ve vücuduna ehemiyet vermediği için sefaletin en müdhiş derekesinde sürünüp gidiyor. Evet, sefaletin en son derekesinde yuvarlanıyor. Haremi, kızı burada, kendisi dini ayrı yabancı bir memlekette ömürgüzar oluyorlar. Amma ne ömür, artık orasını siz de bilirsiniz, ben de bilirim. Haremi, kızı gece gündüz ona beddua etmekten ağız kapamıyorlar. Hakları da varya! Zira ayağına kadar giden nimetin kadrini bilemedi .

Azizim doktor, eğer siz de onun gibi neticesi çıkmaz bir fikre sahip olursanız, emin olunuz ki mahvolursunuz. Yalnız kendinize değil, çoluk çocuğunuza da telâ-

fisi gayri mümkün zararlar getirirsiniz. Avrupa'dakilere hiç te ehemmiyet vermedikleri şu sırada hakkınızda şerefyabı sudur buyurulan bu iradeden istifadeye şitaban olunuz.

Amma siz orada şehrî 40 liraya yakın maddî bir istifade temin etmişsiniz. Bu faydanın devam edip gideceğine hangi senedle eminsiniz? ve burada ondan büyük maddî bir fayda bulamıyacağınızı ne ile kestiriyorsunuz? Hem siz maddiyatperest sıfatını kendinize konduracak kadar bir tenezzülde bulunur musunuz? Hayır bunu hiç bir vakit zanetmem. Velhasıl azizim, saadeti hakikiyeyi kucaklamak isterseniz, vatanınıza koşarsınız. O size burada muntazırdır.

Tekrar eder ve namusuma kasemle sizi temin eylerim ki, şimdi burada Avrupa'dakilere zerre kadar ehemmiyet vermiyorlar, artık o moda geçti. Binaenaleyh sizi güzelce düşünmeğe davet etmekle dindaşlığa, kardeşliğe tahattüm eden vazifemi ifa ve borcumu eda ediyorum. İlerisi sizin takdiratınıza mahuldur.

«Ben gidersem ileride bana şu muameleyi ifa ederler» gibi vehmiyata lüzum yok. Zira «affettim, rütbesini ihsan eyledim» sözleri bir padişahın, bir halifenin lisanından sadir olmuştur. Bakkal Hasan Ağanın değil... O padişah kemal derece merhamet ve şefkatinden böyle büyük bir lütfunu erzan buyuruyor. Yoksa bizim tevehhüm ettiğimiz ehemmiyetten değil... Çünkü o padişah eğer kendisine ve devletine karşı olanları mahvetmek isterse, acaba icabını icra için ne mani vardır? Dobruca'da, Bükreş'te değil, dünyanın hangi köşesinde olursa olsun bir kolayını bulmak hiç bir vakit müşkil değildir. (Bu da bir nevi tehdid)

Bu babta azıcık tamikı muhakeme ve nazar edecek olursanız hakikate vasıl olacağınızdan o yoldaki vehme kapılmak pek gülünç idüğünü elbette tasdik edersiniz.

Velhasıl ele bu kadar büyük bir nimet geçmişken, ondan yüz çevirmek cebri gayri kabil mafattan sayılacağından «ben gelecek nisana kadar buranın belediyesine bir konturatla angajayım, burada hastalarım var, onları nasıl bırakayım?» gibi hep buraya gelmekteki vehimden, daha açık tabirle korkudan zihnini tahliye etmeyi ve doğruca nazır paşa efendimiz hazretlerine gelmeyi yine sizin menfeatınız namına olarak size son defa halisane ihtar ederim.

Sözlerime hitam vermeden evvel burasını da size anlatayım ki, nazır paşa hazretleri gayet ehliperver bir zatı âlikadirdirler. Tuttuklarını ilelebed tutarlar. Padişahımızın kendilerine olan emnü itimadı azimi sayesinde lâyık olanları terfi buyururlar.

Bu sözlerimi ispat için icap etse bin delil irad edebilir ve ezcümle kendimi gösterebilirim. Madameki müşarünileyh hazretleri istirhamı âcizanemi lütfen infaz buyurup hakkınızda delâlette bulundular ve affı âliye mazhariyet gibi azim bir nimeti size istihsal eylediler, eğer ondan istifade etmez ve daha büyük, daha parlak teveccühler kazanmağa liyakat göstermezseniz size kıymetnâşinas, nankör demekte yerden göğe kadar hak kazanırım değil mi doktor?

Kaldı ki, sizin buraya gelip gelmemeniz bence müsavidir. Yani gelseniz de, gelmeseniz de maddeten ben hiç birşey kazanmam. Fakat orada bulunduğum sırada hasıl olan hukuku ülfet ve muhabbet benim boynuma sizi kurtarmak ve benim nail olduğum saadeti hakikiyenin bir aynını size de tevcih ettirmek borcunu tahmil etti.

İşte şimdi fırsat elverdi, ben insaniyete, uhuvvete düşen vazifeyi ifa ile o borcu yakamdan sıyırdım. Nöbet size geldi, bakalım yine: «Ben burada bakonturat merbutum, hastalarım var, burada daha güzel hizmet ede-

rim» vadisindeki özür ve bahaneleri serd ve ityanda devam edecek misiniz? Ümid etmem, çünkü o manialar, eğer nezdi âlîde takdir buyurulsaydı: «Hayır buraya gelsin, ben onu vatanı içinde istihdam etmek isterim» fermanı şerefsünuh etmezdi. Düşün ki buna muhalefet, doğrudan doğruya padişahın emrine muhalefettir ki, derecesi pek büyüktür!..

Bu kadar uzun bir mektup tabiî müsvedde ile yazılamıyacağından siyâkusabakı de bulunamaz. Onun için kusura bakma, her neye ki karar vereceksen, bendenize ve nazır paşa efendimiz hazretlerine bir iki güne kadar behemehal bildirmelisiniz. Burasını zinhar ve zinhar unutmayınız ki şiddetle cevabınızı bekliyorum.

Baki Cenabıhak bu hayırhahane ve biraderane sözlerim sizce hüsnü tesir göstersin ki, mesud ve bahtiyar olasınız duasındayım kardeşim.

Tesrii muamelât ve islâhat komisyonu âlîlerile matbuatı dahiliyeye memur biraderin, Ebulmukbil Kemal.

Böyle mektuplarla, vaatlerle beni İstanbul'a getiremiyeceklerini anlayan Dahiliye Nazareti yani İstanbul, Bükrev Elçisi vasıtasıyle Köstence Başkonsolosu o tarihte Köstence Sancağı Polis Müdürü Mösyö Cimbruya müracaatla baskı yapmağa başladı ve Mecidiye Kasabası Belediye Reisi dostum Kemal Hacı Ahmed Efendiyi de araya koyarak İstanbula dönmiyecek olursam beni Romanya haricine atacaklarını ve hiç olmazsa halifei ruyi zemine kendi elimle bir sadakatname yazmamı ve resmen polis müdüriyeti vasıtasıyla yollamamı, biraz da yalvarıcı bir tarzda anlatarak elime bir de Romence yazılmış ve tarafımdan Türkçe'ye çevrilmek üzere bir dilekçe de sıkıştır-

dılar. İşin farkına vardım. İstanbul'u memnun etmek ve bunun neticesi yani hizmete karşılık nişanlarla göğüslerini ziynetlendirmek maksadıyla bu entrikalar yapılıyordu.

Bu gibi sahtekârlıklı bol bol nişanlar kimlere verilerek ayağa düşmüyor mu? Varsın sayemde bu da alsın, ben de bir süre için baskı altından kurtulur ve hizmete devam ederim dedim ve yazdım.

Bununla Kemal Efendi ve aziz bir dostumun damadı olan polis müdürü Cimbrunun keyfini yaptım. İki ay sürmedi, dostumuz d. Cimbru, göğsünde ikinci Osmanlı nişanı zişanı parlayarak Köstence'nin şair «Ovidiu» Meydanında kol sallayarak, göğsünü gererek dolaştığını gördüm ve bu ufak günahımdan dolayı tövbe ederek gönül azabımı savuşturdum.

Bu olay üzerine çok sürmedi, arkamdan gizli ajanlar dolaşmağa başladı. Bunu hissederek ben de sakınmağa başladım. Gözlerini tedavi ettiğim bir polis komiseri, birgün yine muayenehaneme geldi ve dedi ki: «doktor bey, pek sıkı bir baskı altındasınız, tetik davranınız.» Sebebini sordum, Gûya politikacı şüpheli ve kibar bir Bulgar Bükreş'ten trenle Galas'a giderken hafiyenin biri trende asılı olan paltosunun cebinden bir mektup aşırmış ve anlamı bu imiş:

«Galas'taki işi gördükten sonra Köstence'ye uğra ve orada bizimkileri gör ve anlat ki, Mecidiye Kasabasında Türk hekimi Dr. Temo namında biri var, doktora yakında mazul Osmanlı valilerinden birisi gelecek, Temo'nun Abdülhamid'i öldürmek maksadında olduğunu biliriz, o büyük memur gelip te doktorla beraber bizden bir icra memuru ve bomba filân isterlerse göndereceğiz. Şu müstebidin vücudunu kaldıracağız.»

İmza : Sarafov

O sıralarda Romanya'nın polis takibat memurlarından Makedonyalı bir Ulah ile pek teklifsizce görüşür ve Rumeli'deki mektep ve kiliselerinin Osmanlı hükümetince açtırılması hususunda konuşur dururduk.

Bu adamcağız, hakikaten Türkleri severdi. Ben o sıralarda haftada iki gün trenle Köstence'ye gidip hastalarıma bakardım. Bu adamın benim peşime taktırıldığını, her trende tekerrüründen hissettim. Dost olduğum için doğrudan doğruya ona birşey söyliyemezdim. Birgün kendisi bana Romanya polis idaresinin intizamından bahsedip dururken dedim ki :

Aziz dostum, ben de bizim Romanya polisinin işten anlar, muhakeme eder, tedbirli davranan bir kuruluş olduğunu sanırdım; meğerse tahminim yanlış imiş; çünkü pek budalaca zanlara ve harekâta, sahte işlere inanıyor. Sana eski bir ahbap ve hemşehri gibi anlatayım. Yukarıdaki uydurma mektubun içeriğini anlattıktan sonra dedim ki : bak sen beni iyi tanırsın ve ihtilâlci ruhu taşıdığımı bilirsin; lâkın beni zehirlemeğe kalkışan Bulgar komitacılarıyla işbirliği edip hatta kendisini hiç sevmesem de bir Türk Padişahını nasıl öldürebilirim? Ve hem de Bulgar ihtilâlcilerinin ruhu olan ve feleğin binbir çemberinden geçen Sarafof'un Abdülhamidi öldürmeğe kalkışmasına nasıl ihtimal veriyorlar?

Sarafof, Abdülhamid'in vücudunun kalkmasını değil, tersine daha çok yaşamasını ister ve zalimce idaresi sonucu Türkiye'nin paylaşılmasını kolaylaştıracağını ve Makedonya'nın istiklâle kavuşacağını ümid eder. O halde böyle bir mektup sırf uydurma değil midir? Buna inanmak ta budalalıktır.

Bu konuşmamızdan sonra artık beni bu hususta takip eden olmadı. Anlaşılan dostum gizli ajan, bunu

üstlerine hikâye etmişi, benim Romanya'da bir siyasi cinayet takip etmediğime kanaat getirmiş oldular.

Beni zehirlemek meselesine gelince: Makedonya Bulgar komitasının, Türkiye aleyhindeki siyasetine karşı koyacak ve Makedonya'da yalnız Bulgar ve Grek unsuru değil, Türk, Ulah, Arnavut gibi milletler çoğunluğu teşkil edip bu üç unsurun da ıslâhat taraftarı olmakla beraber, öyle Bulgarların iddia ettikleri gibi Osmanlı imparatorluğunun yok olmasına ve tükenmesine kapı açacak olan Bulgar propagandistleri aleyhine Bükreşte Stefan Mihaileanu'nun yayınlamakta olduğu Romence gazetenin etrafına toplanan Makedonyalı Ulahlar, Bükreş'e sıkışan Türkler ve o sıralarda iki grupa ayrılan Arnavutların Naçu - Temu grupu olmak üzere Osmanlı dostları heyeti teşekkül etmişti.

Bu teşekkül sırasında Naçu Efendi benden «İttihad ve Terakki» tabirini sormuştu ve mademki bu ittihad ilerliyor, bunu bütün Arnavutluğa yayarak —ittihadın Arnavutçası «Başkım»dır— bu isim altında propaganda yapalım ve tüm Arnavutlukta şubeler teşkil edelim demişti. Bu tarzda «İttihad ve Terakki» programına uygun propaganda başladı.

İşte sonraları bazı İttihadçılar, kendi menfaatleri için Arnavutluğa yayılan bu fikri Türklük aleyhinde bir milli hareket gibi yorumlayarak araya ikilik soktular ve bilinen fena neticelere sebebiyet verdiler.

Bu teşekkül ve gazete, komitacı Bulgarlardan, Romenlerin özellikle hükûmetin uzak durmasını ve böyle propagandalara meydan vermemesi ve Bulgarlara göz açtırmamasını tavsiye eder dururdu. Bu grup arasında o sıralar Bükreş'te tahsilde bulunan merhum İbrahim Naci ve şu anda (1939) Arnavutlukta Debre Mebusu olan Yaşar Bey Arebara, bir de talebeden

Kartallı Mustafa Ragıp vardı. Bulgar komitacılarının fikirlerini tamamen söndürmeğe çalışan Stefan Mihaileanu'yu Bulgar komitesinin emriyle Nikolof adında bir genç Bulgar öldürdü ve tutuldu.

Bu cinayet üzerine Romanya Hükûmeti uyandı, halk heyecan içinde idi. Pek çok şüpheli Bulgarlar tutuklandı ve sınır dışı edildi.

Sonradan komite intikamını bizden de çıkarmak istedi. Bükreşte'ki taraftarlarımız sakınmağa başladı. Ben birgün Mecidiye'de hastahanedeki görevimden evime dönerken, çarşıda bir lokantanın penceresine, Köstenceli Arnavut Kozme Duşi adında bir mimar parmakla vurdu, beni içeriye davet etti. Bir köy kilisesinin planlarını yapmak üzere, köye gidip dönerken bir kaç bıldırcın avlamış lokantada kızartmış, gel sana bir bıldırcın mezesi vereyim dedi. Bir bardak soğuk maden suyu ile şarap da ısmarladı. Kadehin yarısını içerken tabiî bir şey olmadığını hissettim, derhal bardak elimde eczahaneye koştum. Eczacıyla sıvının içindekileri araştırdık, oldukça kuvvetli bir «siyanur de potas» eriyiği olduğunu anlar anlamaz kusturucu ilâçlar aldım, kustum. Fakat eriyiğin kuvvetinden midemden kan dahi kustum ve çabuk hisettiğim için kurtuldum.

Biz mimarla bıldırcın mezesi yaparken salonda tezgâh başında, üstü başı temiz ve düzgün bir herif dolaşıyordu. Bu adam seyyar fotoğrafçı imiş, bir iki günden beri kasabada dolaşıyormuş. Olay üzerine polis tahkikata girerken bu da öğle treniyle Çernavoda'ya, oradan Tuna vapuruyla Rusçuğa kapağı atmış. Ondan anladık ki bu herif Bulgarmış. Olay üzerine de gerek Köstence Sancağında ve gerek Bükreş'teki Ulah, Türk, Arnavut fikirdaşlar gerekli tedbirleri almağa kalkıştılar.

Mihaileanu'yu öldüren terzi Nikolof, Romanya'nın I. Dünya Savaşına katılması ve Bükreş'in işgalinde mahpustan kurtulmuş imiş. Mihaileanu, Romenler indinde büyük bir milliyetci sayıldığından Bükreş, Köstence gibi şehirlerde büyük sokaklara ismini vermişlerdir.

ABDÜLHAMİD İLE CEMİYETİN MÜTAREKESİ

Cenevre cemiyet şubesinden gelmiştir:

1 Temmuz 313 (1897)

Romanya'da Dobruca kıtası «İttihad ve Terakkî» fırkası riyaseti aliyesine

Hamiyetşiar Efendim,

Serhafiye Ahmed Celâleddin Paşa, suretâ tebdili hava, esasen cemiyetimizle müzakerata girişmek üzere hünkar tarafından Avrupa'ya gönderildiğini haber aldık. Tahkikatımıza hacet kalınaksızın Ahmed Paşa, kâtibi hususisini Ceneve'ye gönderdi. Kâtiple edilen sathi müzakereden sonra Cenova heyeti içtima ederek verilen karar neticesinde Murad Beyefendiye vekâlet hakkı tevdi edilerek Ahmed Paşa nezdine gönderildi.

Paris'te bulunan ihvan ile Fuad Paşa hafidi Hikmet Bey'i tayin ile göndermişlerdir. Her iki vekilin teklifi: «Mademki zat-ı şahaneye şart koşmak izzeti nefislerine dokunuyormuş, biz de ıslâhata dair verecekleri şahane söze itimad eyler ve affı umumî iradesinin sudurile de mukaddemei ıslâhat nazarı ile bakarız. O zaman tatili neşriyat eyleriz. Fakat cemiyetimizin tatili neşriyat etmesi fesh demek olmadığından ve neşriyat haricinde kalacak sarfiyat kapıları yine açık bulunacağından buna karşılık irade edilmesi elzemdir» denildi.

İki gün sonra Murad Bey avdet ederek Sultan Hamid'in cemiyete olan teklifini söyledi. O da: «Eğer onlar hakikî vatanperver iseler, beni kendi halime bırakırlar, istediklerinin hepsini tedricen yaparım. Aksi takdirde azameti şahaneme dokunacağından teannüd ederim, onlar da hiç bir vakit ihrazı muvaffakiyet edemezler. Arada millet mahvolur. Mesuliyet te cemiyetin üzerine yükletilir» demiş.

Binaenaleyh hariçtekiler için affı umumî sadir olmuş. Tabiidir ki af olunanlar içinde gidenler de bulunacak ve gitmeyenler de. Murad Bey avdet ettikten birkaç hafta sonra cemiyet yüzünden hapis ve nefiy olunanlar azad edilecekmiş.

Mesele mühim olduğu için heyetimiz akd-ı içtima etti. Hünkârın hiç bir sözüne inananlardan değiliz. Lâkin halkın selâmeti namına bir tecrübe olmak üzere söz verdik ve vukuu hali bilcümle şuabata arz ve her birinden alacağımız âraye göre hareket etmeyi münasip gördük.

Fuad Paşa hafidi Hikmet Bey'de avdet ediyor. Bizde meselenin halli için şube müdürü Ahmed Bey'i, Ahmed Celâleddin Paşa nezdine gönderdik. Ahmed Paşa cevaben: «Müstakbelen kendi aleyhinde silâh gibi kullanılacağı ihtimaline mebni padişahın bu cihete yaklaşmıyacağı, yalnız Avrupa'da bulunan talebeye üçer yüz frank maaş tayin edileceği» cevabı alındı. Heyet, Murad Bey'in «Mizan»dan sarfı nazar etmesi hususu için pek ısrar etmişse de tesirsiz kaldığı gibi, Ahmed Paşa tarafından düveli ecnebiyenin kefaleti altına girmesi teklifini de reddederek bilâkefalet avdet etmesinin daha merdane olacağı cevabında bulunmuş .

Bu cihet bir tarafa bırakılsın, ahvalin sureti cereyanını aynen yazıyoruz. Bu meseleye Paris Sefareti de parmak soktu. Ahmed Paşa'nın Paris Sefareti ile bir-

likte hareket etmesine irade çıktı. Şimdi biz el altından her cihete kemali sükûnetle ve cehdetmek şartile memulun fevkında olarak bazı zulümdidelerin mahpes ve menfadan kurtulacağı ve tevkifatın önü alınacağı ümidile olsun, gazeteyi muayyen bir müddet için tatil edelim mi veyahut etmeyelim mi?

Her iki halde de zuhur edecek menafi ve muzırrat göz önüne getirilsin. Hünkârdan tazminat almaksızın yalnız bazı ıslâhata intizaren ve muvakkaten terki neşir edilince cemiyetin yine devam edecek olan külli sarfiyatı karşılığı olarak şubenizce de irsalâti nakliyede devam edilip edilmeyeceği cihetleri iyice düşünülerek alelacele iş'arı keyfiyet edilmesi maruz ve meselenin, şubenin heyeti idaresini teşkil eden azanın gayrısından şimdilik gayet gizli tutulması mercudur.

Murad Bey «Mizan»ın kendisine iade olunması fikrindedir. Vereceğiniz bir başka unvan altında ileride veyahud şimdiden bir gazete çıkaracağız. İnşaallah buna da hacet kalmaz. Hünkârın sözleri olabilir ki hüsnüniyete müstenittir. Baki muvaffakiyet.

Telgrafla serian cevap verecek şubeler tatili neşriyat fikrinde ise şu:

Envoyez marchandise
Değilse de : N'envoyez marchandise
kelimelerile atideki adrese ihbari keyfiyet etmelidir:

Bachofen
Rue Caroline-Geneve

Şubemizin verdiği cevap

Romanya-Mecidiye, 7 Temmuz 313/97

Fikirdaşlar!

Cemiyetin Yıldız çetesile bir sulhu muvakkat akdetmek üzere Serhafiye Ahmed Paşa'nın oraya geldiğine

dair acele ile yazılan mektubunuz bugün elimize vasıl oldu.

Sözünde sebat etmeyenlerle edilecek bu musalehaya bervech-i âti şeraitin de vaz'ı burada bulunanlarca tahtı karara alınmıştır:

Evvelâ: Bugüne kadar tahtı tevkif ve firarde bulunan ümerayi memurin ve talebenin cümlesi Tesalya'nın tahliyesinden evvel vazifeleri başlarına gelmeleri;

Sâniyen: Edilecek bu musalehada Ahmed Rıza ve Şefik Beyler hazeratile kanunu esasiyi neşreden erbabı hamiyetin ve hürriyet sahibi intişarının reylerinin inzimamı;

Salisen: Affı umumiye mazhar olacakların hukuklarına zerre kadar tecavüz olunmadığı, cemiyetçe kanaatı tamme hasıl olduktan sonra heyeti icra ve şuabatı idare azasının İstanbul'a avdet edebilecekleri (cümlemiz birden asiyabı istibdadın dişleri arasında tahan olmamak için ihtiyatan bendi salisin ortaya vaz'ı);

Rabian: Memaliki ecnebiyede kalmak isteyenlerin reylerinde serbest bırakılması;

Hamisen: Evveldenberi cemiyetin ahassı âmâli olan ıslâhata iki ay zarfında bed olunmadığı takdirde cemiyetin mesleki sabıkında devam etmesi.

Bervech-i bâlâ şurutu hamisenin cemiyet ve Abdülhamid tarafından gelen murahhası taraflarından kabul olunmadığı halde cemiyetten katiyen infikâkimizle, bulmuş ve bulacağımız tarafdarlarla tutacağımız politikada devam edeceğimizi gerek Murad ve gerek kumandan Ahmed Beyefendiye arzını rica eyleriz kardeşler.

Komite heyeti :

Doktor,	*Mülâzim*	*Tıbbiyeli*	*Tıbbiyeli*
I. Temo	*Ali Rıza*	*Naci*	*M. Ragıp*

Romanya'da şimdilik işten haberdar olanlar:

Bahriye mülâzımı Ali Rıza, Tıbbiye sekizinciden Naci Ohri, Tıbbiye altıncıdan Mustafa Ragıp, Tıbbiye sekizinciden Arif Edip.

Bu civarlarda bulunup ta işten haberdar olamıyan birçok arkadaş varsa da kabul veya kabul etmeleri bilinmediğinden isimlerini veremedik.

BİR DÜELLO HADİSESİ

1899'da Abdülhamid'in göz bebeği mabeyincilerden (Dürzi) ismini alan Necip Melhame, Avrupadan dönerken refaketlerinde Miralay (Albay) Rüşdü ve Kaymakam (Yarbay) Hurşid Beyle yanlarında birde Alman Yüzbaşısı olduğu halde Köstence'nin denize nazır bir kahvehanesinde oturdukları sırada ben de bir Romen etudianla sabah kahvesi içmeğe girdik. Istanbul'a dönmekte oldukları için başlarında fes vardı. Vatandaşlık muhabbetiyle görüşmeğe başladık, propagandacılık hevesiyle fikirlerini denemeğe koyuldum. Türkiyemizden bahsolundu. Melhame, dili alıştığı Abdülhamid'i övmeye başladı. Ben tenkid ettim. Diğer Türk subayları itirafda bulunmadıkları halde Melhame saraya mensup bir büyüklük tavrıyla kendisini göstermek üzere bana: Sen sakın Türkiye'den firar ederek zatı şahaneye kalemiyle ve diliyle saldırıda bulunan alçaklardan olmıyasın?! lâkırdısını ağzından terbiyesizce kaçırıp caka etmeğe kalkıştığından ve cemiyetimize hakaret ettiğinden Melhame'yi düelloya davet ettim.

Birçok lâkırdılardan sonra o, Kaymakam (Yarbay) Hurşid Beyle Alman Yüzbaşıyı, ben de beraberimde gelen etudiyanı, ve Köstence'nin ileri gelen-

lerinden Hacıoğlu Salih Efendiyi şahid gösterdik. Melhame, kaçamak kapısı göstermek behanesile etudyanı kabul edemiyeceğini, kendisinin sarayı humayuna mensup meşhur bir Arab gazetesi yayıncısı olduğu iddiasında bulundu. Acele ettim, Roman subaylarından bir Türk Yüzbaşısını şahid göstermek üzere koştum; lâkin padişahın gözüne girmek için kabadayılık gösteren Necip Melhame savuştu. O akşam üzeri kalkacak olan vapura kaçtı.

Ben, hamiyetli olduğunu giyaben tanıdığım Hurşid Bey'e bir mektupla, Necibin alçaklık ettiğini ve eğer İstanbul'da övünürse kendisine her ne vakit ve Türkiye'den başka her ne yerde isterse düelloya hazır olduğumu söylemesini ve yüzüne vurmasını ricada bulundum. Kabadayı Necip Melhame birkaç ay sonra, sanki Türkiyemizde başka itimat edilecek adam yokmuş gibi, Sultan tarafından o sıralarda siyasi bakımdan pek mühim olan Sofya Yüksek Komiserliğine tayin olunarak, Türkiye'yi politika âleminde rezil etmişti.

Günler geçtikçe cemiyet içerde kuvvetlenmekte, bunun sonucu olarakta takip ve baskıya uğrayanlar da Avrupaya firar etmekte idiler. Romanya'ya gelenlerden İbrahim Naci, Miralay (Albay) Şefik, Midhat Şükrü, Yergök Osmanlı Konsolosu yukarıda ismi geçen Ali Şefik Beyler ve saire Avrupaya gittiler. Paris'te, Cenevre'de, Londra'da, Kahire'de, Berlin'de, Brüksel'de, hattâ Roma'da bile şubeler açtılar. Dergi ve gazete yayınlamağa başladılar. Fakat başta Ahmed Rıza Bey olmak üzere Paristekiler firarileri bir noktaya toplamağa ve düzenli olarak idare etmeği başaramadılar. İshak Sükûti, Tunalı Hilmiler, Derviş Himalar, her iki Şefik beyler ve saire fikirdaşlar

anlaşamadılar. Benim nasihat ve iş'arıma rağmen biri nalına, diğeri mıhına vurmağa, Mısırdakiler de başka havalar çalmağa başladılar.

Damad Mahmud Paşanın ve oğulları Prens Sabahaddin ve Lütfullah beylerle, beraberlerinde getirdikleri ve Avrupada yanlarına girdikleri bazı firarilerle siyaset kazanı daha hararetli kaynamağa ve sarayı alt üst etmeğe başladılar. Bu sıralarda cereyan eden durumla ilgili yazışmalarım, pek çok olduğundan tarihî bir dosya teşkil eder.

Bunların hepsini toplayıp bu kısa hatıratıma geçirmek imkânı olmadığından Damad Mahmud Paşanın firari üzerine yazılan bir manzumeyi, okuyanlara vakit geçirmek için takdim ediyorum ve biraz daha yaşarsam ayrıca öbür yazışmalarıda yayınlayacağımı şimdiden okuyucularıma vaad ederim.

Mercii Aidine

Mülkün içinde nalân
Bir dilberi perişan;
Eyler umuma ilân:
Duysun bütün ahali
Alemde varsa canî
Abdulhamidisanî!

Namın yayıldı şahım!
Billâh yok günahım
Hattâ bütün edanî
Artık diyor nehanî:
Alemde varsa canî
Abdulhamidisanî!

Feyzı mezâliminle
Elhak yetişti ahrar;
Ey şehri yârı bîâr!
Derlerse etme inkâr:
Alemde varsa, cânî
Abdulhamidisanî!

Kandırdın işte halkı,
Soktun bütün nifakı.
Gel, boz şu ittifakı:
Der muhlisu, mürai:
Alemde varsa, cânî
Abdulhamidisanî!

Bir şanlı, canlı Damad
Etmekte halkı irşad.
Amale yok tenahî.
Virdü zebanü efrad:
Alemde varsa, cânî
Abdulhamidisanî!

—Mısrul - Kahire—

Avrupa'ya giden ve Cenevre'de toplanan hamiyetperverandan bir kısmı ile de düzenli haberleşirdim. Bu grupu teşkil edenlerden bir kısmının resimleri olan şu tabloyu da bir hatıra olmak üzere, kitabımı okuyanlara takdim ediyorum. Bunlardan bir çokları vefat etmişseler de çok çalışanlardan profesör Akil Muhtar gibi hamiyetperveran da vardır.

Uzun çalışmalar neticesi bir aralık hürriyet fikir ve harekâtında gevşeklik başlamış ve ümitsizlik belirtileri görülmüştü. Bu gevşemenin önüne geçmek için ciddî bir çalışmaya başlamak icap ettiğini düşü-

Oturanlar soldan : Ömer Lütfü, Şişman H. Arif, A. Nuri, ismini bilmem ve Halil Muvaffak; ayakta soldan : Dr. İshak Sükûti, Seraceddin, Tunalı Hilmi, Dr. Akil Muhtar, Midhat Şükrü ve ismini bilmem

nerek. Faal arkadaşlara yazdım. Onların da bu fikre katılmasıyla müstebidi âzamın kafasını patlatmak ve vücudunu kaldırmak istedik. Kırımî Ali Rıza ile taşocaklarında blokları parçalamak için kullanılan kuvvetli dinamit fişekleri sağlamak gerekiyordu. Ben taşocakları işçilerinin doktoruydum. Kalfalardan birisini kandırdım, ondan fişek elde ettim. Kırımî Ali Rıza ile tecrübeler yaptık. Binaların temeline konursa havaya uçuracağı gerçekleşti. Fakat elle atılan kısımdan değil, fitilli ve ağır idiler. Elle atılacak bombaların sağlanması için Cenevre şubesindeki arkadaşlardan güvendiklerime yazdım. Bize elle atılan ve kapsanın patlamasıyla ateş alan iki muntazam ve kuvvetli el bombası yolladılar.

Bu büyük fedakârlığı yapacak olan ve çoluğu çocuğu, olmayan tıb fakültesi firarilerinden yukarıda ismi geçen Tutrakan'da öğretmen Ali Şakir, yani Arif Hikmet üzerine aldı (Bu kişi bugün Bursa'da hayatta olup Tabib Binbaşı emeklisidir.) Deliorman köylerinden birisi adına pasaport çıkardı, kıyafetini değiştirdi ve tam bir Deliorman delikanlısına benzedi. Geniş çakşırın apışları arasına bombaları fıtık askısı gibi bağlayıp yerleştirdik. Köstence'de vapura bindirdik. Çok yazık ki, Abdülhamid'in güzel talihi neticesi bombaları patlatmağa muvaffak olamadı.

İstanbul'a çıktığında Cuma selâmlığını beklemek ve kimseye görünmemek için Fatih civarında bir muhacir gibi dolaşmakta iken tıbbiye mektebinde Ali Çavuş adıyla anılan bir arkadaşına raslamış. Vay Arif, hoş geldin be! Nedir sendeki bu kıyafet? sualine karşı, izini kaybetmek istemişse de ertesi gün takip olunduğunu hissetmiş ve yakalanacağı kuşkusuna kapılmış, Üsküdar'a gidecek gibi bir kayıkla açılmış. Bizim bunca fedakârlıklarla getirdiğimiz dina-

mit bombalarını kayıkçının arkasından denize atıvermiş, bütün ümidimiz havaya, dinamitler de denizin dibine gitmiş.

Arif Hikmet tekrar Romanya'ya gelip beni görünce, arkadaşının ihbarıyla Zaptiye Nezaretince tutuklanmış ve oradan da kaçmış olduğunu söyledi.

AVRUPA'DA BAZI HAREKETLER

Damad Mahmud Paşa ile oğulları prenslerin ve Dağıstanlı Murad Bey'in Mısır'a ve muvahharan Paris'e gitmeleri ve aralarında ufak tefek anlaşmamazlıkların kötü sonuçlar doğuracağı düşüncesiyle bir an önce İstanbul'a karşı hür fikirli olanların birlikte bir cephe teşkili için milletdaşların genel —özellikle prenslerin ısrarı üzerine— bir kongre halinde toplanmalarına, her tarafla muhabere ederek karar verildiği sıralarda biz yani benim teşkil ettiğim Dobruca, Rumeli ve Tuna sahili komitelerinin de kongreye katılması kararlaştırıldı. Paris'te, Cenevre'de, Londra'da bulunan fikirdaşlarımıza yazarak düşüncelerimizi bildirdik ve ayrıca kongreye katılmak için parlâmenterlerimizi ayırdık.

Dobruca adına Osmanfakih Şeyhi Şevki Efendi ile Tuna sahili adına İbrahim Naci ve Bükreş'deki Osmanlı Arnavutları tarafından da Debreli Yaşar Bey Erebariyi Paris'e yolladık ve verdiğimiz programımız üzerine fikir beyan etmelerini de ayrıca tavsiye ettik.

O azim ve tüm Osmanlıların tercümanı olan «Paris Genç Türkler Kongresi»nin muhtelif fikirlere ayrılan kararlarını başka bir eserde yayınlamak üzere burada yalnız görüşmeleri idare eden heyetin daimi azasını ve Ermeni komitelerinin kabul olunmıyan

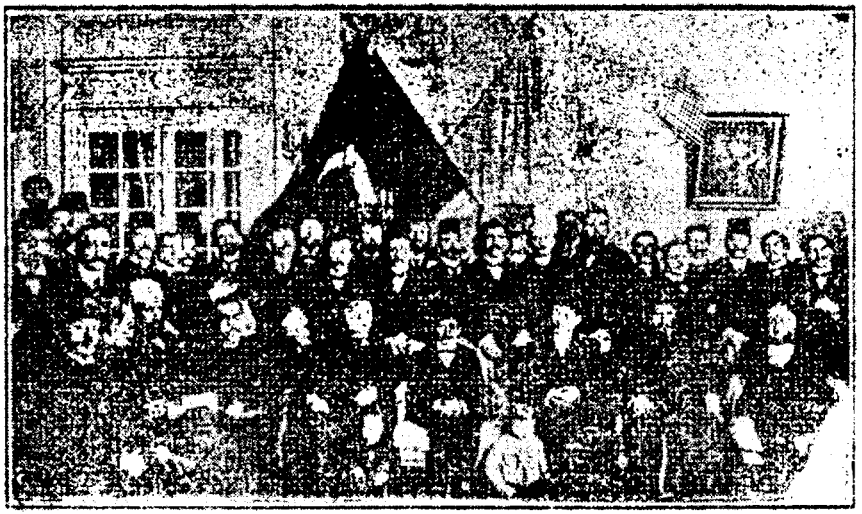

1902 Senesi Şubatın ikisinden dokuzuna kadar devam etmiş olan cemiyetin azayı daimesi bu zevattan mürekkepti :
Prens Sabahaddin Bey, İsmail Kemal Bey, Midhat Paşa zade Ali Haydar Bey, Mozoros Kikis Bey, Kaymakam İsmail Hakkı Bey, Fardy Efendi, Seyret Bey.

taleplerini ve kongre heyeti tablosunu geçirmekle yetiniyorum.

Bu cemiyete «Osmanlı Hürriyetperveranı» ismi verilmiş ve siyasi hükümleri 20 madde üzerine teessüs etmişti. Toplantıya katılan Osmanlı milletine mensup azanın kabul ettikleri bu maddelerin bazı noktalarına Ermenilerin Duruşak ve Hınçak komiteleri itiraz ederek şu üç maddenin eklenmesini istemişlerdi:

1 — Ermeniler şimdiki yönetimi değiştirmek amacına uygun bütün hareketlerde Osmanlı hürriyetperverleriyle birlikte çalışmağa hazırdırlar.

2 — Bu birlikte harekatın dışında Ermeniler kendi özel harekâtlarına devam edeceklerdir. Bu hareketleri Türkiyenin sosyal birliğiyle ilgili olmayıp, şimdiki yönetime karşıdır.

3 — Ermenilerin özel harekâtı Berlin Antlaşmasının 7 inci maddesi ve 11 Mayıs 1895 senesi muhtırasıyle ekleri ve Ermeni komiteleri adına Fransa Hükûmetine Hariciye Nezareti vasıtasıyla takdim olunan lâyihalarda adı geçen ıslâhatın süratle uygulanmasının elde edilebilmesi amacına dayanır, demişlerdi.

Fakat toplantı amacına aykırı olan bu Ermeni tekliflerini, heyetteki Türk, Arnavut, Arab, Rum azası kabul etmiyerek raddetmişlerdi.

VİYANA'YA SEYAHATIM

Haberleşmekte olduğum cemiyetin kurucularından İshak Sükûti, vereme tutulması nedeniyle hava

değişimi için İtalya'nın «Sanremo» Kasabasında bulunuyordu. Kendilerini görmek ve son zamanlarında Romanya'ya getirip tedavi etmek üzere Kırımî Ali Rıza ile Viyana'ya hareket ettik ve Viyana'da Dr. Abdullah Cevdet'in apartmanına indik. Telgrafla Sükûti'yi de çağırdık.

«GÜLBABA»NIN TÜRBESİNİ ZİYARET EDERKEN

Kırımi Ali Rıza, Gülbaba'nın Buda tarafındaki mezarını, tarihe geçen bu koca Türkün türbesini daha önce görmediği için iki gün Macaristanın payitahtında kaldık. Ertesi gün Tunanın büyük köprüsünden Peşte'den Budaya geçtik. Ben bu mübarek zatın mezarını iki defa daha ziyaret ettiğim için kılavuzsuz mezarın bulunduğu içaçıcı tepeye çıkarken elinden çocuğunu tutup gelen kibarca giyinmiş bir Macar zat bize bazı şeyler sordu. Biz Fransızca ne söylediğini sorduğumuzda, Gülbabanın mezarı diye söylemekle, haydi beraber gideriz dedik.

Bizim milliyetimizi sordu. Türk olduğumuzu anlayınca sevindi ve aziz tanınan Gülbaba hakkında bilgi istedi, yürüyerek hikâyeye başladım ve dedim ki: Bu zat, bizce yalnız bir aziz gibi değil, pek bilgili filozof ve askerlikte bilgi sahibi bir zatı muhterem gibi tanılır ve öylece hürmet edilirdi. Burada yatan bu zat, Buda'ya kadar dayanan Türk ordularıyla gelmiş ve umumî kumandanın maddi ve manevî musahibi gibi bulunmuştur.

O tarihlerde Türk ordularında Yeniçeri Ocağına ve bektaşi tarikatına bağlı süvariler pek çoktu. Bu zatta onların başında idi ve her fedakârlıkları yapar ve orduya hizmet ederdi. Birgün, kumandan: Gül-

baba, ordumuz ne vakit karşı yakaya geçecek ve Peşte'yi de ne vakit alacağız? diye sormuş.

Dede: Yüreğimi deşme sevgili kumandanım, ordumuzun halini, disiplinini ve zulme başladığını siz benden iyi biliyorsunuz. Zulme, umumun Tanrısı bile tahammül etmez. Yokolmamız yakındır. Benden Peşte'ye ne vakit geçip bütün Macaristanı zapt edeceğiz yerine, Buda'yı ne vakit terk edip Macaristanı boşaltacağız diye sual etseniz çabuk cevap verirdim demiş ve kumandanın, çevrilen entrikalara nazarı dikkatini çekmiş.

Bu mücerred dede, pek derin ve hür düşünen bir adamdı. Çok sürmedi, Macar ordusu ve halkı ayaklandı, Türk Ordusu perişan bir halde muharebe edip çekilirken, Gülbaba dahi elinde kargısı olduğu halde askerin önünde şehid olup şu tepeciğe gömüldü.

İdeali uğruna şehit olmuş ve hikmetli sözleri de tamamen gerçekleşmiş olan bu azize, biz müslümanlar bundan dolayı hürmet ederiz. Türbesinin bulunduğu bu bağ ve köşkün sahibi Macar avukat da, bu sebepten türbesini muhafaza ve tamir eder ve Macarlar da bundan ötürü ziyaret ederler.

Bu adam, Macar kasabalarından birinde orta mektep öğretmeni imiş. Ben bu hikâyeyi talebelerime anlatacağım, bazı gazetelere de makaleler yazacağım dedi.

Kapıya yanaşmıştık, bağdan içeri girerken ihtiyar bir köpek, kuyruğunu sallayarak sevinçle yanımıza koştu. Bizim Ali Rıza ile öğretmenin çocuğu korktular. Sakınmayınız dedim, bizim aziz Gülbaba ruhun ölümsüzlüğünü söyleyenlerdir. Bu köpek te sadık bir müriddir. Bu hayvancık, gelen ziyaretçileri böyle karşılar, türbesine kadar rehberlik eder. Macarla beraber gülüştük! Türbe oldukça yüksek ve bü-

yüktür. Dar penceresinden ışık alır. Türbe etrafına namaz kılmak için postekiler serilmiştir. Bir de gelen ziyaretçilerin isimlerini yazacak eski bir defter vardır. Türbenin dışarısında bağ sahibi Macar avukatın yaptırdığı şadırvan, abdest için hizmet eder. Asılı iki el ve yüz havlusu da vardır. Giriş ücretsizdir.

Ziyaretten sonra koca derviş hayvancık bizi bahçe kapısına kadar uğurladı. Bu ziyaretimiz 1901'de idi.

Tuna sahili ve Deliorman Alevi Türkleri Gülbaba hakkında şu rivayet ve inanda bulunuyorlar: Güya Gülbaba afyon tiryakisiymiş. Birgün bu zehirli tütsüyü bulamadığından Macar askerlerinin birinden tedarik etmiş ve aklı başına gelerek: Buda Vilâyetini size bahşettim demiş. Bundan ötürü Osmanlı ordusu artık orada dikiş tutturamamış!

Bu Alevî Türkler, meydanı muhabbete bu nefesi okurlar:

Pir abdal tutar senin yasını
Tunaya akseder garip sesini
Rasulü cihana sun hak nefesini
Gül nurum imanım benim Gülbaba

İşte Tuna boyu ve Deliorman Türklerinin Osmanlı gücünün gerileme mersiyesini hâlâ böyle okurlar ve yüreğimizi yakarlar.

Aynı gece Viyana'ya döndük. Bizim henüz diri olan İshak Sükûti kardeşimizi, Abdullah Cevdet Bey'in apartımanında bulduk. İshak Sükûti, evrakını toplamış, denk etmiş, ancak yanına alıp getirememiş. Bir hafta kadar Viyana'da görüştük. İshak, Sanremo'ya döneceğim, her şeyi yoluna koyup, biraz da

kendimi topladıktan sonra Romanya'ya senin yanına geleceğim dedi.

Bu, son buluşmamız oldu. Viyana'da görüşmelerimiz, Balkanlarda, Paris, Cenevre ve Mısır'daki şubelerin birleşmelerinin çarelerini bulmaya yönelikti.

Kırımî Ali Rıza ile Romanya'ya döndükten bir müddet sonra, yani İshak Sükûtinin çok kıymetli yazılarını ve yazışmalarla dolu bavullarının Romanya'ya gelmesini beklerken, 9 Şubat 1902'de Derviş Hima'dan aldığım bir telgrafta, Sanremo'da Sükûti'nin vefat ettiği haberini aldım.

Ben ve bu taraftaki şubelerimiz çok kederlendik. Beş gün sonra bir mektupla Naci, evrakını Türkiye Konsolosu Rasul Efendinin kaldırdığını bildiriyordu. Tarihe girebilecek pek mühim olayları içinde bulunduran bu bavulların hükümetin eline geçmesine çok üzüldüysemde Hürriyetin ilanından sonra Yıldız Sarayı mahzenlerinin birinde, Romanya'da Mecidiye Kasabasında adıma gönderilmek üzere kayıtlı üç bavul bulunmuş ve sarayı işgal eden askeri heyet tarafından 31 Mart vak'asından sonra İstanbul'da bana teslim edilmişti. Yalnız bir çanta arada kaybolmuştu. İhtimal ki bazı mühim evrak böylelikle kaybolup elime geçmemiştir.

Bavullar hakkında ve Sükûti'nin vefatına dair (Folxton) da gazete ve yazışmaları idare eden Edhem Ruhi Bey'den aldığım aşağıdaki mektubu aynen veriyorum :

Folxton, 23 Şubat 1902

Muazzez ve muhterem kardeşimiz!

İşte bu mektubumuzun takdimine şu kara ve feci haberi yazmak vesile olduğu için ne kadar esefhan ol-

sak azdır. Sükûti, bu alçak ve menhus hayat âlemine bizleri yetim ve mehçul bırakarak veda etti. Bundan bir kaç ay evvel nez'i civanmerdanelerinde hıfz olunmak üzere kendisinin emir ve tavsiyesi vechile bir çok evrakı mühimme göndermiştik. Bunları sizlere gönderdi mi, göndermedi mi? Aman serian haber ver, zira telâş ve meraktayız. Kongre mukarraratını mufassalan arzedeceğiz. Baki hasret, ihtiram. Arkadaşlar henüz Paris'tedirler.

Edhem Ruhi

Bu mektupta anlaşıldığı gibi merhum İshak Sükûti'nin Edhem'den istediği ve onun da Sanremo'ya yolladığı evrak arasında epeyce mühim şeyler vardı. Konsolos Rasul Efendi her ne kadar beni şahsen tanır ve sever bir adamsada, bana gönderilen bavulları her hangi bir düşünce ve korku üzerine doğruca saraya yollamış bulunuyordu. Zaten böyle yapmak onun vazifesi idi.

Sükûti'nin vefatını Diyarbakır'da tanıdığım Osman Sabit Beye yazdım. Bu zat, yukarıda hatıratımın birinci bölümünde ismi geçen ve cemiyetin ateşli azasından olan Dr. Cevdet Osman'ın pederleri idi. Bu zatın 6 Mart 902 tarihli mektubunu yayınlıyorum:

Efendim,

Bir insani kâmilin lütufnamesini almakla iftihar edenlerdenim. Mektubunuz mündericatı bizi de dilhum etti. Cenabıhak merhumu garikı rahmet ve ehibbâ ve evdasına sabır ve sıhhat ihsan buyursun. Ziyaı ebedîsinden mütehassıl tesiratı arz ve tarif mümkün değildir. Validesi, hemşiresi nezdinde sefaletle imrarı hayat etmektedir. Oğlunun vefatından kendisine malûmat ve-

rilmemiştir. Muhabere edilirse bu ihtiyata riayet lâzımdır. Çünkü gayet müşfik bulunmak hasebile aklını veya hayatını zayi edeceği memul olunur. Mektup yazmak arzu buyurulursa, Diyarbakır'da ziraat şubesinde Refik Efendi vasıtasile yazılsa vusul bulur, Mahdumu âcizi Cevdet, Trablusgarp Merkez Hastahanesindedir. Baki hamiyet, insaniyeti valâlarına teşekkürle tasdia hitam veriyorum efendim.

Ganizade Osman Diyarbakır

PARİS'E GİDİŞİM

İshak Sükûti'nin vefatından 8 ay sonra yani 1902 nin son baharında hastahanedeki memuriyetimden istifade ederek hem göz hastalıkları üzerine ihtisasımı genişletmek ve hemde Paris'teki cemiyet merkezinde bulunan ve Avrupanın büyük şehirlerinde çalışan, dolaşan fikirdaşlarla görüşüp propagandayı artırmak üzere Fransa'ya hareket ettim.

Önce Cenevre'ye uğradım. Oradakilerle görüştüm. Ermeni ve Bulgar komiteleriyle temasta bulunarak fikirlerini öğrendim. O sıralarda Bulgar ve Ermenilere mensup politik adamlar pek çoktu. Bizimkilerden de Tunalı Hilmi, İbrahim Naci, eski Sadrazam Halil Rıfat Paşazade Ahmed Bey'e tesadüf ettim. Bu zat ile daha önce de haberleşirdik. O sıralarda ataşemiliter gibi resmî memuriyetlerde bulunduğu halde ateşli bir tarzda cemiyet için çalışır ve ihtiyaç içinde olan talebe ve politikacı Türk firarilerine elinden geldiği kadar yardımda bulunur ve sırsaklar bir zattı.

On gün kadar Cenevre'de kaldıktan sonra Lyon, yoluyla Paris'e hareket ettim. Ahmed Rıfat Bey'de Londra Elçiliğine gidiyordu. Hep beraber trene bindik.

Onun birinci mevkide gitmesi gerekirken, yolda görüşmek üzere ikinci mevkii aldı. Ben seni Paris'te ekonomik bir yere yerleştiririm diyordu. Beni otel «de'Glob»a indirdi. Haydi bir tıraş olalım dedim. Sanki ekonomik imiş! Grand Hotelin altında bir berber dükkânına girdik. Sakal, saç makaslandı, bir de baş

Eski Sadrazam Halil Rıfat Paşaoğlu Ahmed Bey

friksiyonu için altın para hesabile 19 buçuk frangı ödedim, çıktık. Ahmed Bey, hocam, ben öğle treniyle Londra'ya gidiyorum, haydi sana bir kahvaltı ikram edeyim, yoluma gideyim dedi. Orta bir restorana girdik, ufak bir kahvaltıyı altın para ile tam 36 franga yaptık. Ahmed Bey, nasıl hocam, ekonomik ve ucuz

değil mi? dedi. Yüzüne baktım, Ahmed Bey, gösterdiğin misafirperverliğe teşekkür ederim. Fakat ben senin gibi zengin değilim, onun için bunu ekonomik kabul edemem, diye gülüştük. Azizim ben Romanya'dan çıktığımda, Paris'te 6 ay kalmak için bütçemi aylık 15 Napolyondan, yani 300 franktan tanzim ettim ve 6 ay için bir çek aldım. Bundan dönüş masrafını da çıkarırsam ayda ancak 240-250 frankla geçinmem icap eder. Senin bu paşazade ekonomik hesabınca, iki ay sonra dönmem lâzım gelir dedim.

Ahmed Bey'i garda uğurladıktan sonra bütçem üzerine düşüne, düşüne karşı yakada giderken, (Cartier Latin) de kulağıma Türkçe konuşur iki adam sesi geldi. Arkalarından takip ettim, gördüm ki, İstanbul'da Mektebi Tıbbiyeden kaçırdığımız Arab Ahmed Verdanî imiş. Şapkamı çıkararak, mahsus Fransızca indiğim otelin semtini sordum. Arab, dikkatli dikkatli yüzüme bakarak: Vay hocam, ne vakit geldiniz diye elimi sıkarak, arkadaşından ayrıldı ve uzun uzadıya suallere başladı. Bırak Ahmed, sonra dertleşiriz, şimdi ben açım, bana bir restoren tavsiye et, gidip karnımı doyurayım dedim. Ahmed'in yüzünün kızardığını görünce, zavallının parasız olduğunu anladım, bana karşı mahcup kalmaması için, yok Ahmed dedim, param var, bana yalnız rehberlik et, ekonomik bir lokanta ile bir otel tavsiye et; çünkü otel Globe indim; günlük 6 frank vermek bana çok geliyor ve hem de otelde yatmak istemem.

Ahmed derin bir nefes aldı ve koluma girerek (Rue des Ecoles) de beni ufak bir talebe lokantasına soktu. Ekonomik hayatla yaşayanlara aid bir restorandır ve bizim şark yemeklerine benzer dedi. Üç yemekli ve bir bardak Fransız siyah şarabı ve ekmeğiyle

beraber 1 frank 45 santim, iki yemekli, garsonun hizmet bahşisi ile beraber 1 frank 35 santimdi.

Ahmed'e bir Allah razı olsun çektim ve bir şarap ısmarladım. Ahmed bana oda için ayda ne kadar kira verebileceğimi sordu, elli ile altmış frank kadar cevabını alıp gitti ve Bulovar Ruayal'da bir apartmanın ikinci katında oldukça geniş bir odaya aylık 60 frankla yerleştim. Paris'te o devirlerde bir talebe için konforlu ve okumaya uygun odalar pek pahalı değildi. Hattâ 25 franga bile ufacık ve fakat temiz odalar da bulunurdu. Bulgar talebeleri hep böyle odalara yerleşir ve çok çalışırlardı. Daha ucuz gelsin diye iki üç kişi bir oda tutarlardı. Bulgaristan ve Makedonyalı Bulgarların kendilerine mahsus aşevleri de vardı. Her gün birer kişi nöbetçi olur, yemeklerini listeye göre aşçıya yaptırırlardı. Kuşluk, öğle ve akşam yemeğinin herbirine ödenen günlük 2 frank bile tutmazdı. Ailelerinden para gelmeyen arkadaşlarını haftalarca bedava besliyebilirlerdi. Tatil ve Pazar günleri lüks yerlere gitmez, parasız konferanslara gidip vakit geçirirlerdi. Bizim Türk talebelerinin acıklı hayatını üzülerek de olsa sırası geldiğinde biraz aşağıda yazacağım.

Otel ve lokanta işlerimi yoluna koyduktan sonra Bastil civarındaki (Cent vingt) göz hastahanesine devama başladım. Hastahane sırf göz ameliyatı ve hastalıklarına mahsustu. Gündüzleri orada çalışıp gelişmeğe başladım.

O yılın kışında Paris'te, başta Makedonya Bulgarları olmak üzere Ermeniler, Rumlar, Osmanlı idaresinden memnun olmayan ırklar, dehşetli surette Türkiye aleyhinde propagandaya koyulmuşlardı ve yalan yanlış haber ve aldatmalarda, her şeye inanan yu-

muşak yürekli Fransızları ve Fransız basınını harekete getirmişlerdi.

Bir gün, Makedonya Bulgar İhtilâl Komitesi, Türkleri özellikle o devrin Osmanlı idaresini barbar göstermek ve Fransızların merhamet damarlarını gıcıklamak gibi hainane düşünceyle, kesilmiş bir takım kadın ve masum çocukların vücud ve kafalarını, resimli gazetelerle yayınlamağa başlamışlardı. Hattâ bir gün, kesilmiş beş kafanın ayrı ayrı süngülere geçirilerek, Türk jandarmaları tarafından Manastır şehri sokaklarında dolaştırıldığını ve resmin altında (Türk jandarmasının Bulgar kafalarını teşhir barbarlığı) diye ilân edildiğini gördüm. Dikkat ettim ve tanıdım ki; bu kafalar, o tarihten beş on sene evvel Manastır Valisi tarafından hükümetin gücünü halka göstermek ve eşkiyalığın önünü almak için, bir Arnavut hırsız çetesinin kelleleri idi. Bu çete, pek çok jandarma ve asker tarafından dağda sıkıştırılarak, azim fedakârlık neticesi olarak tutulmuştu.

Bu propagandalar esnasında Bulgar komitesi; Manastır, Selânik, Kosova, hattâ Bulgar unsurundan bir tek kişi bile olmayan İşkodra ve Yanya Vilâyetlerinde Bulgarların, halkın çoğunluğunu meydana getirdiklerinide bağırarak iddiaya kalkışmışlardı.

Ben, bu yalanlar üzerine, Paris'teki arkadaşlardan Ahmed Rıza Bey gibi kişilere başvurarak bu sahte propagandalara karşı yazı ve yayınla bir protestoda bulunmamızı söylediysem de, biz önce kiminle uğraşalım? Bu gibi duruma sebep olan Abdülhamid idaresile mi, yoksa bunlarla mı? cevabını aldım.

Bunun üzerine, benim gibi etkili olan bir iki Türk etüdiyanına gidip meseleyi anlattım. Sen başla, ica-

bında biz arkandayız, dediler. Bir protesto, bir de delilleri kapsayan makalemsi bir lâyiha düzenleyerek, önce gazetelere, o gibi uydurma resimi koyan dergiye o kafaların Bulgarlara aid olmadıklarını ve bu üç vilâyette, müslümanların büyük çoğunluğu meydana getirdiklerini, fazla olarak, Türk ve Arnavutlardan başka Ulahların, Yahudilerin ve bütün müslüman halkın Osmanlı idaresinin devamını dilediklerini ve ıslâhat talebinde bulunduklarını yazarak, bir nüfus kadastrosu tanzim ve Türk, Arnavut, Boşnak, Ulah, Yahudi, kısaca Osmanlı topluluğunu meydana getiren büyük çoğunluk, her ne kadar şimdiki idareden şikayetçi iseler de, vatanımızın bölünmesini, yok olmasını kesinlikle kabul edemiyeceğimizi, delillerle ispat eden bu lâyihayı bastırdım. Posta ile bütün Paris gazetelerine yolladım. Ve bu lâyihamızın ne derece iyi kabul göreceğini anlamak için «Tan» ve o vakit en ziyade Türklük aleyhinde kalem yürüten «Intransigent» gazetesine bizzat götürdüm. «Tan» da o sıralarda şark işleri üzerine yazı yazan bir Rum vardı. Lâyihayı ona verdiğimde gülerek : etkisini görmek isterseniz, Sultan ile zalim idaresi aleyhine, öbür hıristiyanlar gibi yazarsanız yayınlarız demişti. «Intransigent» idaresinde, biri koridora kadar çıktı, ayak üzerinden lâyihaya bir göz gezdirdikten sonra : bunca zulüm ve baskıya karşı Türklerin lehine feryad ediyorsunuz. Siz de Ermeniler, Bulgarlar, Grekler gibi o boyunduruktan kurtulmak isterseniz, her türlü yardımı yaparız. Biz Türklerin, müslümanların zulmüne alet olamayız, diyerek lâyihamızı yayınlayamayacağını söyledi ve : hürriyet isteyiniz efendiler, hürriyet! diyerek odasına girdi. Ben yine üzgün olmuyarak her tarafa dağıttım ve yolladım.

DAMAD MAHMUD PAŞA'NIN VEFATI

Bu günlerde pek çok Türk firarisi talebe, memur, subay Paris'te toplanmıştı. Prens Sabahaddin ve biraderleri Lütfullah beyler de Paris'te idiler. Damad Mahmud Paşa firarinde Mısır ve sair Avrupa payitahtlarını gezdikten sonra, hasta olarak Belçika'da bulunuyordu. Orada vefat etti. Cenazesi oğulları tarafından Paris'e nakledildi ve (Perlaşez) mezarlığında müslümanlar için tahsis edilen kısmına gömülecekti. Prensler, bir kara haber kağıdıyla, Paris'te bulunan tüm Osmanlılara ve dostlarına bildirerek, defnedilecek yeri ve defnin tarih ve saatini yazarak haberdar ettiler.

Merhum fikirdaşımızı ebedi hayatına geçmeden önce bir daha görmek ve selâmlamak üzere ben de defin merasimine gittim. Mezarlıkla islâmlar için ayrılan parça, bir hendek ve kısa taflan ağaçlarıyla sarılmış dört köşe şeklinde idi. Muhtelif milletlerden yüz kadar cemaat, pek çok Türk talebesi, Mahmud Paşanın çocukları, yakın dostları ve Ahmed Rıza Bey gelmişlerdi. Lâhd, Hindli bir kadının mezarına yakın kazılmıştı. Bir polis müdürü maiyeti ile hendeğin dışarısında 20-30 kadar polis dizilmişti. Defne başlamadan önce polis müdürü prenslere, gürültü çıkarmamak, siyasî nutuklar söylenmemek ve Fransızca lisanını kullanmak üzere duaya izin vermişti. Bu sırada Paris'te bulunan ve benim sınıf arkadaşım olan Dr. Çerkes Kemal Bey, (müfettiş ve mebus İbrahim Tali Bey'in kız kardeşinin kocası) cebinden en'amını çıkarıp Yasini şerif okumağa başladı. Ben yanına giderek, arkadaş kısa kes diye yalvardımsa da, koca sofu Kemal, Hindli hanımın mezarına diz çökerek okumağa devam etti. Ahmed Rıza Bey ise, hazırladığı

nutuk kâğıdını elinde tutarak, duanın bitmesini beklemekte idi.

Polis müdürü biraz dinlendikten sonra sabredemeyerek, Kemal Bey'in en'amını elinden almağa teşebbüs etti. Bizler, bu nutuk değil, Kur'andan duadır, diye protesto ettik.

Duanın bitmesini sabırsızlıkla bekleyen Ahmed Rıza Bey, Fransızca nutkuna başladı. Merhumun hayatından bahsederken: (Türkiyemizde anarşi ve adaletsizliğin en büyük delili, burada yatan ve hanedanı saltanata mensup eski Adliye Nazırının, ecnebi topraklarında gömülmesidir) gibi cümleye başlar başlamaz, polis müdürü, Ahmed Rıza Bey'in elinden nutuk kâğıdını çekip aldı. Bu barbar muameleye karşı, elleri önüne bağlı, gözleri yaşla dolu Prens Sabahaddin, babasının cenazesinden başını kaldırarak, polise hitaben: Yeter mösyö yeter, sözleriyle protesto etti.

Cenaze başında bunca hakarete karşı, kendimi tutamayarak, Fransızca: Yaşasın hürriyet, mahvolsun despotism, diye bağırdım. Oradakiler de biraz karıştı. Polis müdürü, hendeğin etrafında bulunan memurlarına işaret etti. Polisler mezara doğru gelirken, ben de yanımda bulunan Avlonyalı İsmail Kemal Beyin oğlu Edhem ve Paris'te kızkardeşiyle beraber firaren tahsilde bulunan meşhur Dağıstanlı Şeyh Şamil'in torunlarından Dr. Lütfü Bey'le mezarlığın monumentleri arasında dışarı çıktık ve o cihette bulunan Dr. Lütfü Bey'in evine gittik.

Sonradan haber aldık ki, Mahmud Paşazadeler, Ahmed Rıza Bey ve bazı hamiyetli Türkler, polis müdürünün cenazeye karşı yapmış olduğu hürmetsizliği tenkid etmişler, benim feryadımı haklı görmüşler ve Fransız Cumhuriyeti gibi pek serbest olması lâzım

gelen bir idarenin bu türlü harekâtından nefret ettiklerini göstermişler imiş.

DAMAD MAHMUD PAŞA'NIN CENAZE DAVASI

Damad Paşa'nın Avrupa'da vefatını ve oğulları prensler tarafından tertip edilen ve bir çok Osmanlı ve sair müslümanların iştirakile yapılan defin merasimini haber alan muhterem eşi Seniha Sultan, kardeşi Abdülhamid'i sıkıştırmış ve cenazenin İstanbul'a getirilmesini istemiştir. Abdülhamid, Paris Elçiliğine emir vermiş. Her memlekette olduğu gibi, Fransada' da, çoğunlukta uygulanan, mezar açılıp başka yere nakletme muamelâtı, epeyce güç bir hale girmiş ve oğulları beyler de pederlerinin cenazesine sahip olduklarından, Türkiye'de hürriyetin ilânına kadar Paris'te kalmasını iddia etmeleri üzerine mesele hukukî bir şekil almıştı. Fakat Sultan Hamid, bu babta Elçisi Münir Bey'e emir verdiği için, elçinin başvurusu üzerine, meselenin acilen çözümü için Refere Mahkemesine havale olunmuş ve her iki taraf avukatlarını tayin etmişlerdi.

Davanın görüleceği gün, ben iki Genç Türkle, meselenin ne şekil alacağını öğrenmek için muhakemeye gittim. Prensleri mahkemede görmedim.

Anlaşılan Osmanlı Elçiliği islam şeriatını iyi bilir biri tarafından avukatına öğretmiş olmalıdır ki, avukat, gayet güçlü delillerle, Halife-i müslim cenazeleri üzerine olan hukukundan ve pek çok sözler ve ahvali şeriyeden ve mezahibi islâmiye doğmalarından uzun uzadıya sözederek, cenazenin Halife emrine aidiyeti ve kısaca cenazenin sağlık kurallarına uygun olarak çıkarılıp İstanbul'a gönderilmesi lâzım geldi-

ğini, bir saattan çok elçilik adına söz söyliyerek iddia etti.

Hakimler heyeti, prenslerin avukatına söz vermeden evvel, on dakika istirahata çekildi. Prenslerin avukatı da dinleyicilerle beraber teneffüs salonuna çıktı. Ben yanlarına yanaşıp, Türk ve müslüman bir doktor olduğumu söyliyerek, kendimi takdim ettikten sonra, avukat efendi: rakibiniz avukat, şeriati epeyce bildiğini gösterdi, zatiâlileri buna karşı silâhlandınız mı? Ne cevap verecek ve ne tarzda tezinizi yürüteceksiniz? diye sordum. Korkma azizim, benim de bu konuda bilgim vardır. Not aldım, rakip arkadaşıma cevaptan aciz değilim, bir bir cevap vereceğim dedi. Ben, gerçi hukuk mezunu değilim, fakat müslüman olduğum için, eğer müsaade ederseniz, size pek kısa bir yol göstereyim, tezinizi o yolda yürütünüz, göreceksiniz ki bu davayı kazanacaksınız. Arkadaşınız şer'î olarak iddiasını yürüttü. Siz de cevap vermekten aciz olmadığınızı hakimler heyetine söyledikten sonra, bu mahkemenin bu gibi şer'î meselelerde yetkili-kompetanı olmadığını, dolayısıyla arkadaşınızı boşyere dinlediklerini ve bu gibi şer'î meseleleri görecek, Fransa'da: Tunus, Cezayir veya Fransa'ya tabi diğer şer'î mahkemeler bulunduğundan sözederek, meselenin bu mahkemelerden birisine havalesini isteyiniz. Ondan sonra, dava oraya havale olunupta bizzat gidip o mahkeme-i şer'iyeden, önce Sultan Abdülhamid'in Halifei müslimin olup olmadığını halletmelerini isteyiniz ve sonradan davanın halline başlıyacağınızı söyleyiniz. Asla şüphe etmem ki, Türkiye haricindeki mahkemei şer'iyeler. Abdülhamid'in meşru bir Halife olduğunu kabul etmiyecekler. İşte böylelikle bu mesele kapanır dedim.

Avukat: bu da güzel bir fikir dedi ve mahkeme

açıldıkta yetki meselesini ortaya attı. Hakimler heyeti yetkisizlik kararı verdi.

Bununla Münir'in ve efendisinin bu budalalıklarına bir utanma perdesi çekildi. Meselenin bu kerteye geldiğini ve Hilâfet işinin Türkiye haricindeki islâm mahkemei şer'iyesine düşüp te, bir Hilâfet meselesi uyanmasından Abdülhamid korktu ve küplere bindi.

Birçok telgraflarla, bu cenaze nakli meselesinden vaz geçerek, bundan sonra, böyle tedbirsiz ve budalacasına harekâtta bulunmaması lâzım geldiğini anlatmak için, Münir'in acilen İstanbul'a gelmesi emredildi. Münir, Padişahın ayaklarına kapanarak, bütün kabahatı üzerine almakla yakayı kurtardı.

BİÇARE GENÇ TÜRKLERİN ÇOĞU AVRUPA'DA NELER ÇEKTİLER?

Avrupa'da firarî olarak veya tahsil için bulunan Türk gençlerini ikiye ayırabiliriz. Her ne suretle olursa olsun, taşraya düşen serseri ve tembel kısmı, bir de her türlü zaruret ve felâkete uğradıkları halde, tahsiline devam, vatana ve hürriyete hizmet etmekle iftihar eden ve ümitsizliğe düşmeyen gayretli ve hamiyetseverce sabır ve tahammül edenlerdir.

Öyle gençlere tesadüf ettim ki; ya mecburî firar ettikten sonra veyahud istibdad korkusuyla ailelerinin düzenli para yollayamamasından dolayı parasız kalarak, sefalet ve açlıkla boğuşurlardı. Vakitlerini boş geçirmeyerek kütüphanelere, müzelere, konferans salonlarına, maddî ve manevî istifade edilecek yerlere giderek, bilgilerini yükseltirlerdi. Bir akşam üzeri «Panteon» meydanındaki, Paris'in daima açık tutulan büyük kütüphanesine girdim. Okuma masa-

ları arasından geçerken, iki kolunu bir kitaba dayamış ve uykuya dalmış bir Türk arkadaşımı gördüm ve tanıdım. Yanına yaklaşarak yavaşça: Tahir kalk! diye dürttüm, uyandırdım. Gözleri solmuş, dudakları kurumuş, takatsız bir halde kalktı.

Biçarenin aç olduğunu anladım. Koltuğuna girerek, haydi parkta biraz dolaşalım dedim. Köşebaşında, işçiler için ayakta gıda satan aşçı dükkânına girdik. Sözde ben de birşey yememiş gibi, beyaz bir ekmek parçasına sarılmış, uzun ve taze bir köfte aldım. Haydi sen de bir tane al, biraz kuska yapalım dedim. Birer parça daha yuvarladık. Kendisini azıcık azarladım. Senin gibi çalışkan, hamiyetli gençlere vatanın, milletin ihtiyacı vardır evinizden para gelinceye değin, zevkiniz için değil, hayatınızı sürdürmeniz için, kıymetinizi takdir eden bazı dostlara başvurmak ayıp değildir dedim.

Hakkınız var, fakat şahsından, zevk ve safasından başka birşey düşünmeyen Türklerimize ben nasıl başvurabilirim? Üç gündür para bekledim, gelmedi. Biraz daha bekleyecek ve sonunda intihar edecektim dedi. Bu kararsızlığından dolayı size teessüf ederim. Bence gençler, hattâ bizzat ben dahi, bu yaşımda felâketlere maruz kaldık, paramız gelinceye kadar geceleri çalıştık, hattâ hamallık bile yaptık, bu suretle gıdamızı çıkardık ve gündüzleri de derslerimize devam ettik. Ermeni ve Bulgar gençleri kadarda mı iş bilememezlik edeceksin?! dedim ve kararlı olmasını tavsiye ettim.

Bir sabah da, ismini yazmak istemediğim, İzmir'li iyi bir âileye mensup bir genci «Lüksemburg» bahçesinin bir kanapesinde, paltosuz serilip uyumakta olduğunu gördüm. Dürtüp uyandırdım. Biçare Türk genci, odasının ayda 20 frank kirasını ödeyemediği

için ev sahibi, eve sokmamış ve odadan eşyasını çıkartmamış. Haydi odanıza gidelim dedim. Gittik, kadına 20 frangı verdim ve bu gencin babasının İzmir' de tanınmış bir kişi olduğunu, bundan sonra düzenli olarak parasının geleceğini ve şayed gelmezse, bir iki ay için ben ödeyeceğimi söyledim ve kartvizitimle kendimi tanıttırarak temin ettim.

Bu gibi felâketli olaylar pek çoktu. Paris'te, Cenevre'de ve sair medenî merkezlerde biraz fazlaca oturan meraklı bir Türk, bunları toplasa, geleceğin gençleri için her yönden pek kıymetli ders verici bir kitap meydana gelmiş olurdu.

O sıralarda ben Paris'te iken, çalışkan, hamiyetli gençlerimiz olduğu gibi, burunları yere düşmüş olsa eğilip alamıyacak kadar tembel ve mağrur zübbelerimiz de vardı. Yine bir akşam üzeri, hastahaneden döndükten sonra, «Rue des Ekol»de, çoğu şarklıların özellikle Türk talebelerin devam ettikleri (Cafe Sufle) de otururken uzunca boylu bir Türk genci yanıma geldi: «Paris'e geldiğinizi işittim ve sizi görmek istedim» diyerek yanıma oturdu. Eğer kabul ederseniz bir bira ikram edip sizinle görüşmek isterim dedi. Görüştük. İzmir'li imiş, tahsile gelmiş, fakat ailesinin memur olması sebebiyle düzenli harçlık yollayamadığından dolayı, hayatını temin için bir ilâncı bürosuna günlük dört beş frank ücretle, muhtelif afişleri duvarlara ve müsaid yerlere yapıştırmak üzere angaje olduğunu ve masrafını çıkarıp derslerinden de geri kalmadığını söyliyerek, birer kadeh bira ısmarladı. Görüşürken, diğer bir delikanlı, cam bir kavanoz içinde yeşil zeytin satarak birahaneyi dolaşmağa başladı. Bizim İzmir'li, bira mezesi olarak 25 santimlik zeytin aldı. Delikanlının Türkçesinden Ermeni olduğunu

anladım. Ne yaptığını sordum. Eczacılığa devam ettiğini ve geceleri saat 23'e kadar zeytin satarak günlüğünü çıkarıp gündüz derslerine devam ettiğini söyledi. Bizim ahpara, komitelerinin neden yardım etmediklerini sordum. Beyefendi, ben sakat değilim, komitemiz hastalara, sakatlara, büsbütün yoksullara yardım ediyor, ben şükür Allaha kendi hayatımı kendim temin ediyorum dedi ve gitti.

Beni görmeğe gelen İzmirli Türk hemşehri gittikten sonra, kahve köşesinde toplanıp boş vakit geçiren bizim Türk gençlerinden iyi tanıdığım bir paşazade, oradan bana hitaben: Doktor Bey, amma buldun konuşacak adamları ha! diye seslendi. Niçin? Ne olmuş, bir şey mi var? dedim. Biz bu ikisine yüz vermiyoruz! cevabını alınca, neden? Bir fena fikre mi hizmet ediyorlar? Ne gibi adamlardır diye sordum. O İzmirli Türk, bulamaçlı elleriyle buraya geliyor, bazan ilân yapıştırıyor; bu miskin Ermeni de, geceleri birahanelerde zeytin satarak, bir Türk etudiyanıyım diyor ve yüzümüzü kızartıyor dedi.

Ben ağzımı açtım: Bu da bir suç, bir kabahat ve bir ayıp mı? Asıl Türkleri utandıracak ve ailelerinizi tasalı edecek sizsiniz! Vatanın, milletin bu acınacak haline bakarak çalışacağınıza, parasız ve kendi emekleriyle beslenip tahsil edenleri tenkid edip hor görüyorsunuz! Yazık Türkiye maliyesine ve pederlerinizin keselerine!! Bulgar, Yahudi, Ermeni, Rum, Arnavut, Arap ve Kürt çocuklarından ibret alınız. Çoğunun ekonomik restoranlarını gezdim, gördüm. Parasız olanları, kendi çalışmalarıyla ev kirasile birlikte aylık 60 frankla tahsil ediyorlar. Siz ise zevk ve eğlenceyle vakit geçiriyorsunuz, diyerek yüreğimi boşalttım.

EHEMMİYET VERİLECEK BİR MESELE

Paris'te Ahmed Rıza Bey'i pek seyrek görüyordum. Bir ziyaretimde dedim ki: Biz de haftada bir gece olsun toplanalım ve dertleşelim. Fena olmaz doktor, benim Pazar günü işim yoktur, yalnız bazı ziyaretlerle vakit geçiriyorum. Cumartesi akşamları, yemekten sonra bize geliniz, görüşürüz, arkadaşlara da haber veririm dedi.

Ben, kendisiyle sıkça görüştüğüm, hukuka devam eden Babanzadelerden Hikmet Bey'le Ahmet Rıza Bey'in odasına gittim. Ona en ziyade gelen vatandaşlardan Dr. Nazım, Kazanlı Yusuf Akçura, şimdi büyük bir Elçiliği işgal eden Ferid beyleri orada buldum. Bu toplantıda dedim ki: Yahu, biz toplanıp hasbihal ediyoruz ve dertleşiyoruz, Osmanlı idaresini, başımızda bulunan bu istibdad belasını tenkid edip duruyoruz. Ya birgün Abdülhamid insafa gelir, tuttuğu yolun çıkmaz bir sokak olduğunu anlar ve etrafındaki muzır mikropları temizleyerek, buyurun efendiler, bu idare arabasının dizginlerini elinize vereyim, geliniz ıslâhata, başlayınız, vatanı kurtarınız derse? Biz yalnız kuru bir tenkidle vakit geçirdiğimiz için bir hazırlığımız, ciddî bir programımız yoktur. Vatana dönüşümüzde iş başına geçersek, ne yapabiliriz? Biz her şubede, birer program dahilinde iş görmek ve ıslâhata başlamak için şimdiden hazırlanmalı ve adam yetiştirmeliyiz.

Peki, her birimiz, daha mühim dairelerin durumu hakkında birer lâyiha hazırlasın ve her toplantıda okusun, görüşmeye konsun dediler ve sen hangi idare kısmını üzerine alıp esaslı noktaları kaydedeceksin sualinde bulundular. Ben maarif yönünü üzerime aldım.

İlk hafta, yalnız ibtidaî (ilkokul) kısmından sözeden, kısa bir tasarı karaladım. Özeti şu idi: Bir milletin eğitiminin temeli ilk tahsildir. Her millet, halkının okur yazar yazısıyla, medeniyetteki vaziyetini gösterir, bundan dolayı Türkiyemizde yapılacak en mühim ıslâhat, bir binanın temel taşlarına benzeyen maariftir diye kaydettim. Tasarım kısaca şu noktaları kapsıyordu:

1 — Osmanlı idaresinde yaşayan bireyler ve uyrukların tümünü içine almak üzere, ilkokul eğitim dönemi 7 yaşından itibaren ücretsiz ve zorunludur.

2 — İbtidaî mekteplerden (ilkokul) itibaren, bütün tahsil programları hükûmetin kontrolu ve denetimi altında bulunur.

3 — Dört sene ibtidaî tahsilini tamamlayıp da yerli ufak san'atlara veya tâli mekteplere* girmeyen çocuklar, daha 2 sene pratik ders göreceklerdir. Bu pratik dersler, başta tarımla ilgili bilgiler olmak üzere, vilâyet ve özellikle o yerin sanayii ürünlerine yönelik olacaktır.

4 — Türk unsurundan başka halkı olan köy ve semtlerde çocuk sayısı 40 olan milletler için, öğleden sonra 2 saat —azınlıklar dilinde ve taleb edenler olursa— din dersi verilecektir. Yerine göre, bu öğretmenlerin maaşları, ya azınlık cemaatları tarafından veyahud doğrudan doğruya devlet bütçesinden verilecektir.

5 — Ders saatlarının yarısı Türkçe olmayan yabancı ibtidaî mekteplerinin açılmasına izin verilemez.

(*) İptidaiden (ilkokul)sonra ve âli'den (yüksek okullar) önce gelen okullar.

6 — Türk ibtidaî mekteplerini bitirmeyen veyahud ilk Türk mektepleri programına denk derslerden özel imtihan vermeyenler, Türkiyenin resmî ve maaşlı hizmetlerine kabul olunamaz.

7 — Osmanlı idaresindeki din ulûları (patrik, eksarh ve hahambaşı) ve diğer dini makamlar, maarif işlerine kesinlikle müdahale edemiyecekler. İcabında, Maarif Nezaretinde açılacak İseviler ve Museviler Genel Müdürlüğü adıyla, iki resmî makam, sırf dinle ilgili programları hükûmete tavsiye edebileceklerdir. İcraat kısmı makamına ait kalacak.

8 — Türk lisanı, hali hazırdaki arap harfleriyle hakkıyla, anlatma uygun olmayıp, yazım sırasında kelimeler çeşitli anlamlara meydan vererek, Türk edebiyatını güçlüklere uğrattığı için ve Türk eserlerini Avrupalılara tanıtmak üzere, Fakat hurufatının Türk diline uygun şekillerinden bazılarının değiştirilerek resmî olarak kabulü. (Daha o vakit bu hususta ısrar ediyordum. Bundan ötürü bana Lâtinci ismini vermişlerdi.)

Kısaca yazdığım ve ağızdan epeyce açıklamada bulunduğum bu tasarımı dert arkadaşlarımız dikkatle okuyup tartışacaklarına toplantıya başkanlık eden Ahmed Rıza Bey ne söylese beğenirsiniz?!

Doktor, bu senin yazdıkların şimdiden zaten Abdülhamid idaresinde fazlasıyla tatbik olunuyor. Hattâ, vilâyetlerde açılan idadilere* dahi resmen konmuştur.

Ben : Azizim, tamamen bize ısınamamış ve mekteplerin aşılamalarıyla, günden güne daha soğumak-

(*) Rüşdiye denilen ortaokuldan sonra, yüksek okullara hazırlayıcı okul.

ta olan hıristiyan çocuklarını zararlı fikirlerden kurtarmak isterim. Siz ise ibtidaî mekteplerde yetişen islâmın gayri evlâdı vatanın hissiyatı milliye ile kanadlanmış cıvcıvların hükûmete ısınmadan uçmasını kuvvetlendirmek istiyorsunuz. Hem hıristiyan vatandaşların canını alıyorsunuz ve hem de idareye her gün biraz ziyade darbeler indirmek tarafını iltizam ediyorsunuz. «Ben ne söyliyorum, tanburum ne söyler» dedim.

Öbür arkadaşlardan hiç biri birşey kaleme almadıklarından, benimle gelen Hikmet Baban'ı alıp çıktım ve bir daha ağzımı açmadım ve bunlara dair kalem de yürütmedim.

Paris'te, Cenevre'de bulunduğum sürece, çok çalışkan ve vakitlerini anlamsız boş sözlerle geçirmeyip üniversitelere, kütüphanelere gidip bilgilerini genişleterek vatanı için önemli hizmetlere hazırlanan genç ve faal Türklere de rasladım. Yusuf Akçura, şimdiki elçi Ferid, Ressam Galip, özellikle Avrupaya karşı tıbben Türkiye'nin yüzünü ağartan doktor ve profesör Âkil Muhtar ve diğerleri bunlar arasında sayılabilirler.

Âkil Muhtar Bey, İttihad ve Terakkiye bütün kalbiyle bağlıydı. Vatanına, insanlığa tıbben, fennen hizmet için gece gündüz derslerine devam etmiştir. İşte sonucu meydanda.

Altı ay Paris'te kalıp göz hastalıkları üzerinde oldukça tekamül ettikten ve ensemde çıkan bir şir pençeye, Paris'in «Hotel Diyu» Hastahanesinde ameliyat yaptırdıktan sonra, kuvvetim ve hattâ param da tükendiğinden Romanya'ya vazife başına döndüm.

PARİS DÖNÜŞÜMDEN SONRAKİ MEMURİYETLERİM

Romanya'ya dönüşümde, tabibi bulunduğum Mecidiye Hastahanesine başkası tayin edilmişti. Yapılan masrafı, hayatımı ve âilemin geçimini kimseye yük olmaksızın temin etmeğe ve yine eskisi gibi politika yüzünden kaçıp gelenlere yardımda bulunmak üzere, açıkta bulunan Tuna sahilindeki, Türk'ü çok Hırsava Kasabası Hastahanesi hekimliğini aldım.

Kışın Tuna donduğu için, bu kasabacığın üç dört ay çevreyle tüm ilişkisi kesilirse de, havasının, Mecidiye'nin sıtmalı havasından daha salim ve sıhhî olması münasebetile ve halkının çoğunun Türk bulunması nedeniyle, oraya gitmeyi tercih ettim. Çünkü, yaz mevsiminde, Tuna açık bulundukça, Karadenize çıkan vapurlar ve şilepler vasıtasıyla, Türkiye'ye elden evrak ve risalelerin gönderilmesi mümkündü. Özellikle Laz kayıkçıları bu hizmeti görmeğe pek elverişli idi.

O vakitler Hırsava'nın yaşlı Türkleri, milliyetlerine özgü karakterde, ne derecede metin ve dinine bağlı ahlâk sahibi iseler, tersine gençleri, mektepsizlik ve terbiye noksanlığı neticesi, ne yazık ki, daima kıskançlık ve anlaşamamazlık içinde idiler.

O vakitler Hırsava gençleri henüz maarifçe çok geride idiler. Bu yüzden canım sıkılarak, hastahane hekimliğinden istifamı verip, Hırsava'yı terk ederken, kadınları bile beni ağlıyarak uğurladılar. Bu, bana büyük bir teselli idi. Çocuklarını terbiye için bundan sonra mekteplerine münevver ve vicdanlı öğretmenler getirmelerini tavsiye ederek kasabalarına iki faal Türk öğretmenini göndermiştim.

Hırsava'da iken alınmış bir resmim

Bu öğretmenler arasında talim ve terbiye hususunda büyük hizmetlerde bulunan ve Hırsava çocuklarına Türkçeyi pek güzel öğreten ve seviyelerini yükselten ve orada ölen Kosovalı Sofu Efendi, cidden büyük hizmetlerde bulunmuştur. Bu zatı muhterem o vakitler Türkiye mekteplerinin bile ıslâhı için gayet güzel ve kapsamlı bir tasarı düzenleyerek İstanbul'a

Maarif Nezaretine yolladı. Taşrada çalışanların fikirlerine, gayretlerine o sıralarda İstanbul, ehemmiyet vermek şöyle dursun, bu gibileri hafiyeler takip bile ediyorlardı.

KÖSTENCE KAZASI HEKİMLİĞİNE TAYİNİM

Hırsava'dan istifamı verdikten sonra, deniz nakliyatının kolaylığı fikriyle ana vatan ile haberleşmeyi sıklaştırmak ve cemiyete hizmet maksadıyla, Köstence Sancağının kaza merkezi hekimliğine tayin olundum. Bu memuriyet her ne kadar attan inip eşeğe binmek gibi birşeyse de, her tarafla, kara ve deniz yoluyla bağlı ve propaganda bakış açısından benim için önemliydi.

Zaten en faal fikirdaşlarımız, her hafta Köstence'de toplanır çalışırdık. Bir de şehirde oldukça düzenli bir Türk mektebi vardı. O vaktin programlarına göre, bu mektep ibtidaî (ilkokul) olmakla beraber, iki senede tali* dersleri verir bir nevi rüşdiye mektebi (ortaokul) idi. Mektep, islâm cemaati bütçesinden bina olunmuş ve bilgili faziletli öğretmenler getirilmişti. Kasaba ve köy çocukları, kızları burada eğitim görürlerdi.

Fakat bazı bağnaz güruhu, özellikle Köstence'nin Osmanlı Konsolosları, burunlarını sokarak, mektep komitesinin Türkiye'den getirdiği öğretmenleri ve Romanya mektep programlarını takip eden yeni kafalı ve çağdaş öğretmenlerin işlerine karışmağa başlamışlardı. Türk cemaatının reisi sancak müftüsü idi. Köstence'ye memuriyete başlayınca beni de ikinci reis

(*) Bk. 157. sayfadaki açıklama

yaptılar. Bu sıfatla mektebin ıslâhı için güçlü ve uzman öğretmenler getirmeğe başladım. Bu ıslahattan ve öğretmenlerin aydın kısmından korkan konsoloslar, beni heyetten çıkarmak kötü niyetiyle elçiliğe ve Hariciye Nezaretine raporlar yollamağa başladılar. Onlardan birer örnek buraya naklediyorum:

Köstence Başşehbenderliği
Numara 553

31 Mayıs 323

Yanya Vilâyetine

19 Mayıs 323 tarihli ve 276 numaralı tahriratı aliyei cenabı vilâyetpenahileri cevabıdır:

Romanya vapurlarında istihdam olunan üç nefer tabib, Dr. Zaharof, Dr. Pakuraru ve Dr. Pavlesku nam kimselerden ibaret olup, her birerleri icabı hale göre bir vapurdan diğerine nakil oluna geldikleri misillû bunlardan birincisi bir kaç asır evvel Romanya'da iskân ederek tamamen Romenleşmiş olan Ermenilerden, ikincisi Transilyanya mültecilerinden, üçüncüsü dahi Boğdan ahalisinden ve cümlesi şehbenderhanece malûm ve maruf kesandandır. Timur denilen şahıs ise, vaktile Mekteb-i Tıbbiyei Şahanede ikmali tahsil ederek yüzbaşılık rütbesine nail olduktan sonra imrazı ayniyede kesbi ihtisasa çalışırken, Romanya'ya firar ve neşriyatı muzırra ve sair envaı müfsedet ve habasete ictisar eden Ohrili İbrahim Edhem olsa gerektir ki, bu müfsid Dobruca'da beş altı sene ikametten sonra nizamatı, mahalliye mucibince Romanya tabiyetini iktisab ederek ve ismini memleketçe şöhreti olduğu iddiasile ve tenin katmasile «Temo» yad ettirerek, fesad komitelerine riyaset ve hükûmeti seniyeye muzır her türlü ahvale cesaret eylemekte ise de, kâffei ef'al ve harekâtı nezareti müte-

madiye altında bulundurulduğu misillû kendisinin Romanya vapurlarile, velev tababet sıfatile ve bir ecnebi sefinesi derununda olsun memaliki şahane limanlarına azimete cüret edemeyeceği bedihi ve şayed girecek olsa keyfiyetin hemen makamatı aidesine bildirileceği emri tablidir. Müfsidi merkumun memleketi olan Ohri'de birader ve kaim birader misillû akraba ve taallukatı olduğu tahkikatı vakıa icabındandır.

Başşehbender, İhsan

Raporda görüldüğü gibi ben ne Yanya Vilâyetine gittimve ne de Mısır'a gitmediğime dair ibareleri, konsolosun büsbütün tahkikattan aciz ve o zamanın diğer memurları gibi hiç bir şeye dayanmadan üstlerine başlıcada Yanya Vilâyetine ahmakçasına yazması dikkate değerdir.

29 Mayıs 1908

Köstence Şehbenderliğinden

Bugünkü tarihli tahriratı çakerânemle dahi arz olunduğu üzere Köstence Sancağı Müftüsü Hüseyin Avni Efendi ahiren vefat eyledi. Yerine diğer bir müftünün intihabı için ahalii islâmiyeden müteşekkil komite, intihaba başladıklarında erbabı fesaddan ve mahkûminden Ohrili Dr. İbrahim Edhem, eşrafın tahmin ve intizarı hilâfına heyetleri reisi sanisi bulunduğundan müftülüğe Mecidiye camii hatibi Hafız Rıfat Efendiyi tayine ve intihap olunacak yeni müftünün meclisi umuminin kararından hariç muamelâtta bulunmayacağına dair karar verdiler. Sonra eşraftan bir heyet nezdi âcizaneme gelerek mumailleyh Rıfat Efendinin intihabı hakkında tesnilâtta bulunmamı ve iltimas etmemi rica ettiler.

Burada kendini Dr. Temo namile yad ettirmiş olan mahkûmu mezbur İbrahim Edhem ve firarilerden Bahriye Mülâzımı Kırımîzade Ali Rıza'yı meclis-i mezkûreye idhal ve diğer bir takımlarını başına cem ile islâm mektebi işlerine müdahale ederek İstanbul'dan celbedilen müdür ile muallimini saireyi birer suretle dağıtarak yerlerine Bulgaristandan bir takım eşhası mechule getirilmiş ve merkum İbrahim Edhem ve avanesi, ahalii islâmiyenin sair umuruna da karıştığı için bunların niyeti habisanelerinin mevkii icraya konması caiz olmadığından merkum İbrahim Edhem'in ve avanesi misillû eşhası muzırranın bulunduğu bir encümeni islâmın kararile bir müfti tayini ,ilerisi için pek tehlikeli olacağı nezdi âlînizce de malûmdur.

Köstencede elyevm mevcud ve sureti müteaddede mezkûr encümeni maarifi islâmiyeye gelince, yukarıda arz olunan müfsidi malûm ve mahud İbrahim Edhem'in teşebbüsü ile Paris'te bulunan bazı fesedenin fonograf aletlerile söyledikleri türrehatı zapteden plâkları, fonograf aletinin müstahsiben karye bekarye islâm köylerini gezerek türrehatı mezkûreyi işiden safdil ahalii islâmiyeyi zehirlemekte olduklarına ve böyle bir cemiyet baki kaldıkça, yeni tayin olunacak müftü kim olursa olsun, bunların harekâtı fesadiyelerini men'e asla muktedir olamıyacağı malûmdur. Bunun için yeni tayin olunacak müftünün müraselesinin itasına acele edilmeyip behmehal gözü açık bir müftünün babı meşihatçe yollanacak müraselenin bu fesad ocağı ve bu müfsid encümenin söndürülmesinden sonra itası meselenin sürüncemesi icabatı esasiyedendir. (*)

(*) Konsolosluğun devlet işlerini göreceğine ve Türk halkının maarifi hususunda gayret edeceklerine, çalışanların işlerini çoğalmak, halk arasına fesad sokmakla meşguldular ve utanmadan üstlerini abtal sayarak

Bükreş Sefaretine

Le 31 Juin 1908

Quel que Membres de la Communité Musulman de Costendje se sont presenté au Consulat G-1 pour me prier d'intervenir auprés de votre ex. pour la nomination de Hafiz Rıfat Effendi Hatib de la mos qué de Medjidie au poste de Mufti devenu vacant à la suite du decés de Husein Effendi.

Ce choi a été fait paur le conseil de la Communité Musulman, ce conseil a imposé à Hafiz Rifat Ef. comme condition de sa nomination de ne s'écarter jamais de ses decisions dans touts les affaires.

Comme depuis quelquetempsle faumeux İbrahim Edhem dont les agisements perturbateurs sont comme par V. E. est connu le dit conseil ne s'ècarte jamais de ses opinions á lui et de son ami Crimi Ali Riza qui est aussi membre du conseil; j'ai declaré a la delegation qui s'est presenteé chez moi qu'une intervention de ma part en faveur d'une personne elue dans ses conditions puritas serait imposibile et j'ai avisé du fait le Ministére Imp. par la raport dont j'ai l'honeur de transmetre ci joint a V. ex. la copie. Je me ferai u n e dèvoir de sonmettre au fur et à mesure V. Ex. la tournure qui cette affaire prendra.

J'ai l'honeur est.

Consul g-l,
Ihsan

---

benim ve münevver arkadaşlarımın serseriler ve laternacılar gibi köyleri dolaşarak fonograf gezdirdiğimizi yazıp mantıksız iftiralarda bulunurlardı.

Fikrimizin yayılması ve vatanı terk edip taşrada boş durmaması niyetiyle, bu semtlere düşen genç ve güçlü öğretmenleri mektebe yerleştiriyordum. Yukarı sayfalarda adı geçen, bizim karaoğlan Mustafa Ragıp, tavsiyem üzerine, Berlin'de kimyagerlik ve daha sonrada kimyevî fotoğrafçılık öğrendikten sonra, Berlin'de evlendi ve bir çocuğu olup adını Suavî koydu.

Abdülhamid tarafından, mültecilerle anlaşmak üzere Paris'e gelen Celâleddin Paşa ile yapılan antlaşmayı padişah tutmadığından mukavele bozulduğu sıralarda bazı Türk tabib, subay ve talebesi hacı - hocası, saraya karşı itimadlarını kaybettiklerinden, çoğu vatana dönmedikleri gibi, Ragıp'ta Bulgaristan'a geçerek, benim de yazılarımın yardımı ile orada «Efkârı Umumiye» adıyla Türkçe bir gazete çıkartarak dağıtmağa ve bize göndermeğe başladı.

O sıralarda Bulgar Hükûmeti, göze çarpar derecede çok ve önemli olan Türk milletinin seçimlerde kuvvetini azaltmak istiyordu. Fakat Bulgaristan Türkleri, ahalii asliyeden oldukları için, hükûmetin anayasaya aykırı olarak, bu medeni haktan yoksun edemeyeceğini anlayınca, epeyce bir yekûn teşkil eden Türk çingenelerini bu haktan mahrum etmişti. Türklere kendisini sevdiren, onlardan pek çok rey alan Bulgar politikacılarından bir eski bakan, Ragıb'ın göz açıklığından ve birkaç lisan bildiğinden istifade ederek, Ragıb'ı yanına almış ve Türklerin bu seçim hakkından yoksun olmaması için mitingler halinde çingenesi çok şehirlere gidip propaganda yapmağa başlamışlardı.

Türk çingeneleri o vakitler, Razgrad, Pazarcık gibi şehir ve kasabalarda oldukça okumuş ve ticareti elde etmiş, toplu bir halde bulunuyorlardı. Bizim

Mustafa Ragıp, esmerimsi tipi ile İstanbul'da ve tıbbiye mektebinde arkadaşları tarafından konulan Karaoğlan lâkabını taşırdı.

Bulgar çorbacısı yanında Ragıp olduğu halde birgün Pazarcığa gelirler ve önceden geleceklerini de esnaf takımına haber verirler. Bulgar lideri kendilerini karşılamağa çıkan ve mitingi tertip eden çingenelere Mustafa Ragıbı takdim eder. Bizim Karaoğlan mitingde: Ey çingene milletdaşlar ve sevgili kardeşler! ben, eski çingeneler Kralı hanedanına mensubum ve sizin prensinizim. Avrupada tahsilde bulundum, dünyayı dolaştım. Sizin Bulgaristanda uğradığınız haksızlığı ve Bulgar Hükümetinin sizi insan yerine koymadığını işitip geldim. Sizin bu meşru hakkınızı iade ettirmeğe çalıcağım. Biz yerli Balkan çingeneleri, birkaç lisan biliriz, biz garbın İngilizleri gibiyiz. Bugün sizden bu meşru hak alınırsa, çingene olmayan Türklere de sıra gelecek ve bütün Bulgaristan'da bulunan Türkler bu haktan mahrum edilecek. Bu haksızlığı protesto etmek üzere dolaşıyoruz. Bu protestonameyi tüm Türkler imza etmeli ve sizi himaye eden bu gospodine vermelisiniz. Yaşasın dünya yüzündeki çingeneler, yaşasın doğruluk! diye bağırmış ve şiddetle alkışlanmıştı. Bulgar Hükûmeti bu gösterilerden korkmuş, ne yaptıysa yapmış, Ragıb'ın «Efkârı Umumiye» gazetesini kapatmış ve biçarenin ayağı altına bir karpuz kabuğu koyarak sınırdışına atmış.

Ben, o sıralarda, Köstence şehrinin büyük Postahanesinin karşısındaki muayenehanemde hasta kabul ederdim. Bir gün muayenehaneden otel Centraın bir köşesine dayanmış, dilenci kıyafetinde ayağında kundura, bacaklarında pantalon yok, pejmürde bir halde, bizim Karaoğlanı görmeyim mi? Dışarı fırladım, Ragıp senmisin, gelsene diye bağırdım.

İçeri giren Ragıp: aman hocam beni kucaklama bite boğuldum diye geri çekildi. Gel küftehor dedim, tamamen soyundurdum, çamaşırcı, elbiseci, kunduracılardan ne lâzımsa aldım. Parisörüm hizmetçi vasıtasıyla, yüzünü, başını, ayaklarını yıkarttırdım, giyindirdim.

Bizim Ragıp, tekrar Almanyalı şık bir etudiyan oldu. Bir kaç vakit sonra Türk mektebine öğretmen tayin ettirdim. Zaten mektebe böyle okumuş öğretmen lâzımdı.

Ragıb'ın Bulgaristan'da uğradığı bu felaket ve benden yardım istemesi cemiyet işlerine çok yaradı. Çünkü, piliçten yetişmiş çalışkan bir politikacı idi. İşte başladık, denizce sevkiyatımız arttı. Hem Avrupadakilere ve hem de her ikimiz Türkiyedeki gizli adreslere evrak, gazete, risaleler göndererek propagandamızı genişletmiştik.

Ben memur olduğum için gidemediğim kasabalara, köylere; giremediğim yerlere Ragıb'ı yollar ve böylece Dobruca dahilinde de faaliyetimiz günden güne artmakta idi. Fazla olarak, Avrupada gezmiş, fakülteleri dolaşmış olan Ragıb'ın Türk mektebine tayin olunması çocuklarımızın terbiyesine dahi medar idi.

JÖN TÜRKLERİN PARİS'DEKİ SON KONGRESİ

Bunca gayretler, fedakârlıklar neticesi, Yıldız, Erzurum ve Arnavutluk harekâtıyla içerde ve gerek vatan dışında çalışan hamiyetseverlerin baskısıyla amana düşecek bir hale geldiğinde, cemiyetimiz Paris'te tekrar kongre halinde toplanmağa karar vermiş ve etrafa haberler göndermişti. Başkanlığında bulunduğum Rumeli Şubesi bu kongreye faal gençlerimizden

Köstenceli Mahmud Çelebi'yi «Necati Bey» adıyla tayin edip gönderdi.

Kongre 15 Ekim 1907 de Baron Velorme adında bir kişinin konağında toplandı. Ermeniler de bu sıralarda, Türklerin birlikte çalışarak demokratik bir idare kurma başarılarının yaklaştığını hissetmeleri üzerine Türklerle birlikte çalışmaya karar verdiklerinden, kongre Ahmed Rıza Beyin başkanlığı altında bulunan «İttihad ve Terakki», Prens Sabahaddin Beyin başkanlığıyla yalnız «Terakki» adıyla kurulan fıkra (parti) ve bir de Ermenilerin Ahrar adını verdikleri «Taşnaksion» fırkasından meydana gelmişti. Her fırka Paris'te ve Paris'in dışında bulunan münevver taratarlarını toplamışlardı.

Kongre dört gün devam etti ve nöbetleşe bir gün Prens Sabahaddin Bey, diğer gün Ahmed Rıza Bey başkanlık ediyordu. Kongre iki kümeye ayrılarak tartışmaya devam ediyordu. Ahmed Rıza Bey'in başkanlığındaki İttihad ve Terakki merkeziyetçi idare taraftarı idi. Bizim temsilcimiz Necati Bey bu tarafı tutuyordu. Sabahaddin Bey'le Ermeniler ademi merkeziyeti savunuyorlardı.

Taraftarlarımız, o günlerde Balkanların birleşmesi meselesine Avrupa'daki büyük devletlere etki yaparak Avrupa'daki. Osmanlı topraklarının parçalanmasına kapı açacağı korkusuyla «ademi merkeziyet» sistemi aleyhinde bulunduğundan, kongre kesin bir karar alamadı ve hiç bir şey yapılamadı. Bu fikri uyandırmamak için, her üç tarafın, zalim idareye karşı az çok kalemle hücumdan başka eyleme geçmek zamanı geldiğine inanarak, her nekadar Ahmed Rıza Bey revolisyoner (ihtilal) tarzında eylem taraftarı olmamakla beraber baskı ve eyleme karar verilerek dağıldı ve şubemiz ferdi olarak, içerdeki arkadaşlara bu

merkezde hareketi tavsiye etmeğe başladı ve Arnavutluk'ta özellikle Manastır, Kosova, Selânik'deki askerî kuvvetlerimiz içinde girişimlere başladı. Gazetelerle, broşürlerle, mektuplarla etrafı harekâta getirdi; çünkü eyleme ne suretle başlanacağı ve nasıl idare olunacağı hakkında ayrıca bir talimat kaleme alınarak dış ve iç şubelere çeşitli biçimlerde gizli olarak gönderildi. Temsilcimiz Mahmud Necati Çelebi'nin fikrimize uygun bu hizmetini Rumeliler şubesi büyük takdirlerle alkışladı.

MERHUM Dr. BAHAADDİN ŞAKİR BEY'İN PARİS'TEN KÖSTENCE'YE GELİŞİ VE CEMİYETİN ESKİ MÜHÜRÜNÜN DEĞİŞMESİ

Hürriyetin ilânından birkaç ay önce, Dr. Bahaaddin Şakir Bey, uydurma bir pasaportla Köstence'ye geldi, beni buldu. Cemiyetin merkezce olan işlerinden, Dobruca ve Bulgaristan'daki şubelerimizden uzun uzadıya bahsettikten sonra, merkezde kullanılmak üzere yeni bir stampil (mühür) kullanılmağa karar verildiğini ve bu kararın Manastır ve Selânik dahilî ve ihtilâli askerî ve mülkî şubelerinin karar ve tavsiyeleriyle kabul edildiğini söyledi. Cemiyetin İstanbul, Paris, Cenevre ve diğer yerlerdeki şubelerinin kabul ettikleri (Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti) ibaresinin (Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti) şekline konması kararlaştırıldığından, bizim de şubemize kendilerinin hazırladıkları aşağıdaki mührü teslim etti. Bunun, Hoca Ali veya Ali Hoca gibi, eski bir Türk ata sözüne uygun olduğu için, başka yapılacak iş kalmamış da, böyle çocukcasına altüstlere önem verdiklerine şaşarak, haydi alınız mührünüzü, biz bu bo-

güşmamıza devam edeceğiz ve böyle vefasız bir: (verakı mührü vefayı kim okur, kim dinler) deyip reddetmek istedik. Arkadaşlardan Kırımlı Ali Rıza da bu fikirde idi. Ben biraz düşündüm ve anladım ki, bu çocuk oyuncağını reddetmektense, madem ki Rumelideki arkadaşlar önemli ve sarayı titretecek mühim bir harekete başladı, varsın dedikleri olsun dedim ve mühürün değişmesini kabul ile şubelere tavsiye ettim.

Bunun alt üst kelimelerinin sebebini hürriyetin ilânından sonra, ailemi görmek üzere Ohri'ye giderken, Selânikte «Kâbei Hürriyet» adını verdikleri o menfaat kaynağına uğradığımda, hürriyet fatihi ünvanını alan bazılarının bana: doktor bu cemiyet senin kurduğun cemiyet değildir, bunu biz kurduk, bu başarı bizimdir demelerinden, bu mühürün şeklinin değişmesinin nedenini o vakit anladım.

Çalışkan ve fedakâr meslekdaşım ve eski müridim Dr. Bahaddin Şakir, bizden ayrıldıktan sonra, hizmet için bilinmeyen bir yere gitti. Cemiyetin esrarına temas eden bu seyahat ve bildiri meselesi böylece kapandı.

Değişen mühürün şekli

MISIR'A GİDİŞİM

Hürriyetin ilânından kısa bir süre önce Rumeli Vilâyetlerinde açıkça başlayan milli hürriyet hareke-

ti üzerine, o taraflardaki arkadaşlarla özellikle Manastır, Kosova ve Arnavutluğun diğer yerleriyle haberleşmem sıklaşmıştı. Her hafta denecek derecede, hem onlardan haber alır ve hem de muhtelif gizli adreslerle taşradaki harekâtımızdan kendilerini haberdar ederdim.

O sıralarda, Mısır'a giderek oradaki eski arkadaşlarla görüşmeyi ve yeni bir program çizmeyi düşündüm. Köstence'den İskenderiye'ye iki haftada bir yol yapan «Regele Carol» vapurunun tabibine başvurarak, bu vapur kursu için hekimlik hizmetini ücretsiz yapacağımı ve benim Anadol Köyündeki hekimliğimi maaşıma karşılık bir diğer meslekdaşa gördüreceğimi söyledim. Bahriye direktörlüğünden izin alarak vapura bindim. Vapur Galata rıhtımına yanaşıp yolcular iner inmez, vapurun muhasebe memuru bir Rum bozması yanıma gelip: doktor, akrabanızdan bir iki İstanbul'lu vapurda olduğunuzu işitmişler, sizi misafir etmek istiyorlar, haydi beraber çıkalım dedi. Hemen işi anladım. Beni, vapurdan çıkarıp yakalamak istiyorlar. Vapur kahvecilerinden bir hafiye Ermeni, beni rıhtım salon polis müdüriyetine haber vermiş, o da tanıdığı bu Ruma emir vererek elde etmeğe yeltenmiş.

Çıkmadığımı görünce, polis komiseri Beyoğlu Mutasarrıflığına telefonla haber vermiş, mutasarrıflık vapur kaptanına başvurmuş. Domnu kaptan beni çağırdı, senin polis idaresiyle ne işin var diye sorunca, siyaset işinden dolayı Türkiye'den firar ettiğimi ve ömür boyu kürek cezasına mahkûm olduğumu ve beni teslime kalkarsa, vapurda bir cinayet çıkacağını veyahut polisin eline düşmektense, intihar edeceğimi ve bir Romen uyruğunu bayrağınız altından ecnebi memurlara teslim etmesinin kendisi için bir cinayet taş-

kil edeceğini söyleyince, kaptan: kamaranıza gidiniz ve güverteye çıkmayınız, beni seni kimseye teslim etmem. Fakat dikkat et hammallar yük alıp çıkarmak üzere içerip girip çıkıyorlar, sen ufacık tefecik bir vücudsun, hammalın biri kucaklayıp denize atarsa, polis kayıkları veya motorları seni yakalayıp götürürler. Biz Türkiye denizlerine sahip değiliz, diyerek nazarı dikkatimi çekti.

Ertesi gün, İzmir'e yanaştığımızda, anlaşılan ora polis müdürlüğüne telgrafla haber verilmiş, bir polis memuru vapurda yanıma gelerek, hoşgeldin dedikten sonra, polis müdürü hemşehriniz Ohrili Mazhar Bey, vapurda olduğunuzu işitmiş, beni yolladı çok selâmı vardır. Şu kadar senedenberi görmeğe hasret olduğum Dr. Temo Beyi al gel, misafirim olsun, birkaç saat görüşelim dedi. Cevaben, vapurda hastalarım var, kendileri beni görmek lütfunda bulunsunlar, vapurda benim misafirim olurlar dedim.

Kapana tutturamadılar, vapur İskenderiye'ye yanaştığında orada fikirdaşlarımla görüştükten sonra, Kahire'ye gittim. Arkadaşlarımdan Kerim Şebati ve Şerafeddin Mağmumî gibi dostlarla görüşüp, bazı plânlar yaptıktan ve ehramları gördükten sonra tekrar Romanya'ya döndüm.

Yine o sıralarda Aydınlı bir Genç Türk, firaren Romanya'da bulunuyordu. Kendisini gözetir ve himaye ederdim. Birgün, bana bir pasaport tedarik edip vilâyetim olan İzmir'e yollayınız, istediğiniz hizmeti yaparım dedi. Zaten Dr. Nazım'ın hoca kıyafetiyle İzmir'e çıktığını haber almıştım. İnce kâğıtlara yazılmış, halkı ikaz edecek bildirilerle bir de takma adla san'atkâr pasaportu çıkartıp, vapura koyduk, İzmir'e

Kahire'de Büyük Ehram ve Ebulhevl (Sfenks) karşısında
Operatör Kerim Sebati ile ben

ve çevresine bildirileri dağıtmış, ağızdan da bazı propagandalar yaptıktan sonra, Dr. Nazımı' ararken yakalanmış.

Polis Müdürü Mazhar Bey, kendisinin Romanya'dan geldiğini anlayınca, ağzından söz kapmak için; amzacadem Dr. İbrahim Temo'yu tabiî orada gördünüz. Ne yapıyorlar? İyi midirler? Kazanıyorlar mı? diyerek delikanlıya: ben doktorun fikrindeyim sözleri ile teklifsizce ve nazikâne muamele ettikten sonra, ağzından her şeyi almış ve hapsetmiş.

HAREKÂTIMIZIN SON GÜNLERİ

• Bu son devirlerde şubemiz faaliyetini arttırdı. Propagandaya çıktığımı çaktırmamak için, ailemle Tunaya bir seyahata çıktım. Tutrakan Kasabası merkez olmak üzere, etraf kasaba ve köylere uğrayarak, yakında hürriyete erişeceğimizi ve tam çalışacak günlerde yaşadığımızı anlatıp durdum. Her tarafa özel ve gizli adreslerle çeşitli şeyler yazıldı.

Kosova'da o sıralarda istibat hükümetine karşı ayaklanmalar başladığı için, o cihetteki adamlarımızla ecnebi konsoloshaneleri vasıtasıyla münasebette bulunarak, icap eden hat ve hareketleri gösteren teşvik edici mektuplar yolladık. Evvelce mevcud gizli adreslerle Selânik'e deste deste gazeteler, ilânlar uçurduk ve Paris merkezinin bazı kararları da yazıldı.

Bu milli hareketi haber alan saray, en güvendiği Kosova havalisi kumandanlarından Şemsi Paşa'nın, Manastır telgrafhanesinden çıkarken ora komitesinin kararıyla gazanfer Mülâzim (Teğmen) Atıf Bey ta-

rafından tepelendi;* Tatar Osman Paşa Manastır kenarındaki evinden, bir gece Resneli Niyazi Bey çetesi tarafından kaldırıldı, Selânik'te Enver Beyin enişte sinin... yaralanması** ve Niyazi Bey'le arkadaşı Ohrili Eyüp Sabri beylerin Ohri, Struga'da fedailerle hürriyet dağlarına topladıkları fedakâr ve gönüllü asker ve Kosova Arnavutlarının isyanıyle hürriyetin ilânı ve Abdülhamid'e meşrutiyetin kabulü için telgraflar çektiler. Bütün Selânik ve Manastır askeri birlikleri ve halkın ayaklanması üzerine, Avrupa'daki firarî arkadaşlarım bize ve Tuna etrafındaki şubelerimize haber verdiler. Abdülhamid'in bu genel ayaklanma karşısında idareyi teslim etmesi üzerine Köstence'ye döndüm.

(*) 7 Temmuz 1908 (24 Haziran 1324)

(**) Yüzbaşı Enver (Paşa) Bey'in kız kardeşi Hasene Hanımın kocası olan Selânik Merkez Kumandanı Kaymakam (Yarbay) Nazım Bey Padişah taraftarıydı. Bu nedenle İttihad ve Terakki'nin bu konuda Enver Bey'i uyarması ve Enver Beyinde isteği üzerine cemiyetin fedailerinden Mustafa Necip tarafından vurulmuştur. (Arba)

— ÜÇÜNCÜ BÖLÜM —

KÖSTENCE'DE HÜRRİYET ŞENLİKLERİ İÇİN YAPILAN MİTİNG, KONSOLOSLUĞA GİDİŞ VE İSTANBUL'A HAREKET

Türkiye'de hürriyetin ilânı, Dobruca'daki bütün Türkler ve Osmanlı uyruğu arasında parlak gösterilere neden oldu. Halk, ellerinde Romen ve Türk bayraklarıyla evime gelerek: yaşasın hürriyet ve hürriyeti yaratan fedakâr Türkler feryadlarıyla beni alkışladılar.

Ertesi gün, Köstence'deki taraftarlar, özellikle Kırımî Ali Rıza, Mustafa Ragıp ve diğerleri, millet bahçesinde muazzam bir miting düzenlememi rica eylediler. Mitingde toplanan Osmanlı uyruğundan başka, pek çok yerli müslümanlar, Türk mektepleri talebeleri, hattâ Romen-Türk dostları ve bazı resmî kişiler karşısında, benim söylediğim nutuktan sonra pek çok nutuklar söyledikten sonra, topluca Osmanlı Konsolosluğuna tebrik için gidildi.

Başkonsolos İhsan Bey üst katın penceresinden göründü. (Hainler korkak olur) ata sözünce, yüzü sararmış, dili tutulmuş bir halde titriyordu. Mustafa Ragıp yukarı çıkarak, aşağı inmesini ve kendisini aşağılamak için, benim öyle âdiliklere tenezzül etmiyeceğimi söyledi. İniniz konsolos bey, şu saldayeye çıkınız, Dr. Temo kutlama nutkunu söyliyecek, siz de hükûmet adına toplaşan şu millet bireylerine cevap veriniz dedi.

İhsanın ağzı kilitlenmiş bir müstebid hükûmet adamı gibi titreyerek, ancak bir iki söz söyliyebildi. Miting İstanbul'a bir eskursion yapmağa karar verdi. Çoğu Osmanlı olmak üzere 152 kişi yazıldı.

Hürriyet aşkıyle uçan Kartallı Mustafa, tertibat almak üzere vapura binip İstanbul'a gitti. Üç gün sonra da bir telgrafla : Bahriye Nazırını gördüm, fikir arkadaşlarımızla dönmeniz için özel bir vapur yollıyacak, hazırlanıp hareket tarihinizi bildiriniz, diye haber verdi. Cevaben : Nazır Paşa'ya bin teşekkür, boşyere masrafa lüzum yoktur. Beş gün sonra Romanya'nın Regele Carol vapuruyla geliyoruz, telgrafını çektim.

Böyle muamelem, bizim şubelerimizin, Paris'ten dönen Ahmed Rıza Bey'i kabul için, Türkiye vapurlarından birinin Çanakkale Boğazına yollandığına benzemek külfetini göstermemek iyi niyetinden ileri gelmişti.

Hürriyetin İlânından Sonra Taşradan Aldığım Telgraflar

Beyrut'tan :

Doktor İbrahim Themo - Constantza
Soyez interpréte de nos felicitations auprés memb-

res Société union et progrés Ottoman qui nous sommes fondaturs pour son sucsé triomphant.

İsmail İbrahim

Mısır'dan :

Köstencede göz hekimi Dr. İbrahim Temoya :

Hürriyete muvaffakiyetimizi Mısır'daki ihvan namına tebrik ederim.

Celâl Arif

Tutrakan (Bulgarya) dan :

Dr. İbrahim Temo Beyefendiye - Köstence

Merkez şubemiz namına muvaffakiyetimizi tebşir ederim.

Hacı Hasan

Strugadan :

Hürriyete muvaffakiyetimizi tebşir ederiz.

Şubemiz namına : Nuri Soylu

İSTANBUL'A HAREKET

Eskursiyonislerin listesini polis müdüriyetine verip toptan bir pasaport çıkardım. Vapur akşamdan iki saat önce hareket edecekti. Ben vapur içersinde, Kırımî Ali Rıza'da merdiven başında dışarıdaki yolcularımızı listeye göre okuyup polis memuruna işaret ederek içeri alıyorduk.

Bir aralık düzgün kıyafetli, biri ihtiyar, diğeri uzun boylu genç, iki kişi vapura girmek istediler. Ali Rıza bunları şahsen tanımadığı için isminiz nedir diye sordu. Kısaca boylu ihtiyar : Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve yaverim, diye cevap verince, vapur merdi-

veninden ilerledim, elimi uzatıp paşanın elinden tutup vapura girmesi için polise hüviyetlerini anlattım, içeri aldım. Paşa, hürriyetin ilânı üzerine Mısır'dan Avrupaya geçmiş oradan geliyordu. Bu güzel tesadüf hepimizi sevindirdi.

Vapur kalkmadan az önce İstanbul'dan Ragıp' tan şu tarzda bir telgraf aldım: [Serasker Matlı Re cep Paşa ansızın vefat etti.] Vatan için büyük bir kayıp olan bu haber, beni pek müteessir etmişse de Ali Rıza'dan başka arkadaşlara söylemedim. Ertesi sabah paşayı kamarasından güverteye çıkardık. Toplanan bütün yolcuların ortasına alarak paşayı yolculara, onları da paşaya takdim ettikten sonra, mazharı hürriyet olan bu paşanın on beş sene ecnebi illerinde ve Mısır'da bu maksad için sürünen ve Ruslara karşı Erzurum dağlarında gazanfer bir kumandan gibi o vatan parçasını kurtaran namuslu bir asker olduğuna dair bir nutuk söyledim ve sonunda: [Millet sizi tam zamanında karşılayacak, çünkü; pek ulu bir babadan mahrum kaldılar. Siz de onun yerini tutacaksınız, size üzülerek acı bir haber vereceğim. Yeni Serasker Matlı Recep Paşa vefat etti. Ulu Tanrı sizlere ve sizin gibi vatanperverlere ömürler versin] dediğimde, paşa hayretle: bunu denizde nasıl ve kimden haber aldınız, demesi üzerine, telgrafı uzattım, okudu ve kamarasına çekildi. Vapur Galata rıhtımına yanaştığında, dışarısı, bizi karşılamağa gelen yüzlerce dost, el ve mendil sallayarak, öpmek işaretini vererek alkışlar yağdırıyorlardı. Muhtar Paşa'nın koltuğuna girip halkın karşısına getirdim. Vatandaşlar! yalnız bizi alkışlamayınız, size büyük bir yadigâr getirdik. Bizimle beraber gelen bu kişi, muhterem Erzurum kahramanı ve bizim gibi vatandan ayrılmış olan, Müşir Ahmed Muhtar Paşa'yı takdim ediyorum .Trablus-

garp'ta ve diğer yerlerde hürriyet için sürgün edilen, zindanlara tıkılan vatan evlâtlarını ve bütün hürriyet severleri koruyan, kıymeti ve pek büyük Matlı Recep Paşa'yı kaybettiniz, üzgünsünüz, ağlıyorsunuz, fakat onun yerini tutabilecek koca bir Muhtar Paşa'yı kollarınız arasına atıyoruz. Elemlerinizi, kederlerinizi azaltıyoruz. Yaşasın Ahmed Muhtar Paşa diye bağırarak kısa bir nutukla takdim ettim ve vatanın selâmeti, hürriyetin ilânı için, vatandan uzak, il ellerinde yüz bin sıkıntıyla çalışıp sonunda hürriyete erişen ve bana kucağını açması lâzım gelen Türk toprağına ayak bastığımda, ileride kuvvete gelen bir takım bencil ve nankör fikirdaşların haksız ve yakışıksız işlemlerine uğrayacağımı kesinlikle hatırıma getirmeyerek gönül temizliğiyle eğilip, göz yaşlarımla o mübarek vatan toprağını öptüm.

Hürriyet şerbeti ile kafaları dumanlanan ve her gelen kafileye lüzumlu lüzumsuz gösterişler neticesi bizden esirgenmeyen Türk misafirperliklerinden kafilemiz adına Tepebahçesinde masa verip, diğer mübarek ve ehemmiyetli yerlerde söylenen nutuklar ve yapılan gösterilerden söz etmeyi gereksiz görüyorum. Yalnız bu noktayı yazmaktan vaz geçemiyeceğim. Ecnebi diyarlarına kaçıp sığınmamızdan önce İstanbul'da tam cıvcıvlı milli harekat sırasında yanımıza yanaşmayan, eş ve dostu, özellikle hemfikirlilerimizi jurnal eden bazı tanıdıklarımın yüzleri kızarmadan bana: Gördünüzya Temocuğum, işte başardık, sözleriyle ön alarak kendilerini takdim etmeleri, sinirlerimi kaldırıyordu.

Bunların çoğu şefaat dilencisi idiler. Sanki ben kendileri için çalışmış ve ben: muhtacı himmet bir dede, nerde kaldı başkaya himmet ede, bu sürtüklere yardımda bulunacakmışım. Bırak kuzucuğum, onlar

geçti, şimdi asıl çalışacak, vatanı kurtaracak zamandayız. Her Osmanlı mesleğine göre işe sarılmalı ve hizmet etmeli diye başımdan savardım.

Haftanın Cuma selâmlığına kafilemizle Yıldıza çıktık. Bizi mabeyn-i hümayûn kapısının sağında ve cami karşısında ecnebilere ayrılmış seddin üzerine yerleştirdiler. Ortada hürriyet, sağda Osmanlı, solda Romen bayrakları olmak üzere, önde ben ve şubemizin ileri gelenleri duruyorduk. Sultan Abdülhamid, camiin alt tarafındaki kapısından çıkıp payton ile yokuşu aşarken, tam karşımızda güler bir yüzle iki el iltifatı yapıp, alkışlarımız arasında saraya girdi. Bizim ateşli Kırımlı Ali Rıza'nın işi yok, hepimizi setten indirerek mâbeyn-i hümâyûn penceresi altına topladı. Yaverler, tüfekçiler yanıma gelerek: Doktor bey, selâmlık resmi bitti, bir arzunuz varsa söyleyiniz, şevketmeâba arz edelim dediler. Ali Rıza'da: biz henüz hürriyetperver padişahımızı iyice göremedik, çıksınlar, misafirlerine görünsünler diye haykırmağa başladı. Biraz sonra üst kat pencerelerinden biri açıldı, Abdülhamid göründü. Gülerek başıyla iltifat etmeğe başladı. Ali Rıza birden aramızdan ayrılarak ve pencereye karşı kol kaldırarak keskin bir sesle: Yaşasın padişahımız feryadını koparır koparmaz, seninki sapsarı kesilerek, perdeyi saldı ve çekildi. Büyük rütbeli bir yaver bana gelerek, a canım, böyle çocukluk olur mu demesi üzerine, efendimiz kusura bakmazlar, Kırımî Ali Rıza kardeşimiz padişahımızı çok sever bir bahriye zabitidir (deniz subayı) diyerek Ali Rıza'nın üstün yoklatmadan kurtardım. Çünkü Rıza'nın daima cebinde silâh taşıdığını bilirdim. Aramış olsalardı, bir suikatci sanılabilirdi.

STRUGA'YA AİLEMİ GÖRMEĞE GİDİYORUM

İstanbul'u ziyaretten sonra, senelerce görmediğim ve hasretleriyle yandığım peder ve kardeşlerimi, akrabamı, doğduğum Struga Kasabasını ziyaret arzusuyla hareket ettim. Yolumun üzerinde olan Dedeağaç limanında bir Türk vapurunun demir attığını ve bir çok kişilerin kayıklarla vapura gittiklerini gördüm, sordum. Hürriyet kahramanı Enver Bey'in vapurda olup, bir Akdeniz seyehatına çıktığını öğrendim. Benimle beraber, doğduğum yeri görmek isteyen ve benimle birlikte pek çok çalışan Mustafa Ragıp'la vapurda Enver Bey'i ziyarete gittik. Hoş beşten sonra, selânikdeki fikirdaşları ziyaret etmemi tavsiye etti.

Selanik'de Kâbei Hürriyet* adını verdikleri genel merkeze uğradım. Tesadüfen Cemal Bey'i, [Suriyede Arapları asmakla meşhur Cemal Paşa] Midhat Şükrü Bey'i ve adlarını unuttuğum kahramanlardan daha birkaçını buldum. O sıralarda Selânik Vilâyeti Ecnebi İşler Müdürü bulunan Fraşeli Midhat Bey'e rastladım. Beni de al arkadaşlarınıza takdim edersiniz ricasında bulundu. Arkadaşlara samimi tebriklerde bulundum. Söz arasında ben, cemiyetimizin başarılarından sevinerek sözederken, Cemal Bey bana : Doktar, hangi cemiyeti murad ediyorsunuz? Bizim bu cemiyetimiz, sizin vatan haricinde çalıştığınız cemiyet değildir. Bu cemiyet, Manastır ve Selânik mahsûlüdür, gibi sözlerle, kendilerinden bir ümid beslediğimi ima eder bir tarzda beni fikirdaş gibi tanımak istemedi.

Midhat Şükrü Bey, bizimle beraber Bulgaristan'da, Romanya'da senelerce çalıştığı için yüzü kızardı, fakat ağzını açıp ta bir kelime ile müdafaada bulu-

(*) O tarihlerde Selânik için «Kabe-i Hürriyet» İstanbul için de «Kahbe Bizans» deniliyordu. (Arba)

namadı. Ben o vakit: Pekâlâ beyler, bu başarıyı siz kazandınız ve benim gibilerin hizmetlerinin geçmediğini kabul edeyim; o halde, niçin bu sizin cemiyetinize bizim cemiyetin adını verdiniz? Sorum üzerine, bu adı kutsal saydığımızdan kabul ettik, cevabını alınca: öyle ise İttihad ve Terakki veya sizin kelimelerin yerlerini değiştirdiğiniz Terakki ve İttihad cemiyetinin kurucularından olduğum için beni de böyle tanımaklığınız lâzım gelir der demez, bu sahneyi işitip durumu izleyen Fraşeli Midhat Bey yüzü sararmış bir halde masa altından ayağıma bastı ve haydi gidelim doktor diye ayağa kalktı.

Sokağa çıktığımızda, ne yaptın doktor? Bu adamlarla bu türlü konuşulur mu? Bunlar önceki gün valiyi kulağından tutup attılar dedi. Ben, peki amma, Abdülhamid'den korkmayan ve hiç bir menfaat gözetmeden, vatan uğuruna çalışan Temo, bunlardan mı korkacak? dedim ve ertesi gün Manastır'a hareket ettim.

Manastır daha cıvcıvlı, subayı, başıbozuğu, Arnavut'u, Bulgar'ı birer fatih gibi başı yukarıda, ayakları arzın hareketini durduracak bir tarzda çarpmakta kanatları açılmış horozlara dönmüşler! Pek çok dünkü hafiye, hürriyetçileri, müstebidler eline verenler, birer hamiyet örneği kesilmişler. Meydanlarda, kahvelerde, meyhanelerde atıp tutuyorlar.

Payton ile Ohri'ye girerken, bağlar başında, kükürtlü su kaynaklarına yakın yol kenarlarına, küme küme müslüman halk çıkmış, birisini karşılıyacaklar. Bunu gören arkadaşım Mustafa Ragıp: Bak hocam, bizi karşılamağa çıkmışlar, bir nutuk söyleyeyim mi? dedi. Zavallı tıbbiyeli aldanıyordu. Dur bakalım kimlerdir, ne söyliyecekler, ona göre cevap verirsiniz dedim. Çünkü ben zannetmem ki, Selânik veya Manas-

tır, Ohri'ye bizim geleceğimizi haber versin. Kim bilir hangi bir türeme veya eski bir müstebidi bekliyorlar.

Öyle de çıktı. Tam yanlarına geldiğimizde, bu insan kalabalığı bizden Tiranlı Esad Paşa Toptani'yi yolda görüp göremediğimizi sordular. Bunlar üç beş Arnavut değil, Ohri'nin en büyük memurları ve beyleri idi. On beş sene vatan için gurbet illerinde sürünen bizleri soran olmadı. Ben Ragıb'a karşı mahcup bile oldum.

Şimdi Ohri'ye giriyoruz. En kalabalık yeri, Asırdide, altıyüz senedir yaşayan çınar altıdır. Orada paytonu durduracağım, Ragıb'a iyice bir boşan ve halka istediğini söyle dedim. Tam çınar ağacının altında Terakkî ve İttihad kulübü karşısında, Mustafa Ragıp bir boşandı. İstihsali hürriyet yolunda çalışanlara karşı yapılacak törenler, halkın hürriyetini boğmakla paşalık derecelerine çıkanlara kullanılması Ohrililer için bir şin olduğunu ve vatanın selâmeti için cidden çalışanlara karşı bu haksızlığı Kartallı bir Türk sıfatıyla hiç te beklemediğini anlatıp durdu.

Bir saat sonra Struga'ya giriyoruz. Kasabadan uzakça bir yere kadar bir halk topluluğu çıkmış bizi bekliyorlardı. Kimlerdi bunlar? Bulgar mahallesinin iki papazı, Bulgar mektebi talebe ve öğretmenleri ve ileri gelenleri. Bizimkilerden yakın akrabam, yine akrabamdan bir tek hoca. Paytonu durdurarak indim, öğretmenlerin işaretile Bulgar mektep talebeleri birkaç hürriyet şiiri okudular ve gelip benimle kucaklaştılar, tebrikler yağdırdılar. Bizimkiler de yalnız hoş geldin be doktor efendi ile geçiştirdiler.

İşte mektep terbiyesinin ilim ve medeniyesi!! Yaya olarak hep beraber kasabaya girdik. Bulgarlar, ihtiyar pederinizin evine gideceğiz, pederinizi tebrik

edeceğiz, kasabamızdan hürriyete çalışan evlâd yetiştirdiğini iftiharla söyliyeceğiz, dediler.

Bu hatıratımı kayda mecburdum. Çünkü, müslümanlar, Osmanlı unsurunu teşkil ettikleri halde, eğitimsizlik neticesi, milli hislerinin noksanlığından ötürü, bir imam veya öğretmen benim vatana dönüşümden haberdar olmamalarına ve milli cemiyetin ilk teşekkülü zamanında, yani hürriyetten on beş sene önce yine Struga'da sarayın emriyle tutuklanarak götürüldüm sırada, arkamdan babamın ve akrabamın yüzlerine karşı: oh olsun! Din düşmanını asacaklar diye bir hürriyet kurbanını, bir cani veya canavar gibi saydıkları zaman, hürriyetin istihsalinden sonra da ayni hissizlikle karşıladıklarına şahid oldum.

Doğduğum yerleri ziyaretim sırasında, Meclisi Mebusan seçim hazırlıkları başladı. O vakitli seçim kanununda, her hangi bir Osmanlı, adaylığını koymak için, her şeyden önce rey sahibi olanlardan en az 150 imzalı ve onaylanmış bir mazbatayı, Sancak seçim heyetine takdim etmesi lâzımdır yolundaki bu bende uygun surette kandidatımı koymak için 150 değil, 500 imzalı bir mazbata aldım. Hıristiyan halk da tereddütsüz imzalarını attılar.

Bizim müslümanların hemen çoğu cemiyeti merkezinin emri var mı diye sordular. Bu anlayış bizi çok üzmekle beraber, Manastır merkezi ne diyecek diye öğrenmek için, heyete mazbatayı ve adaylığımı takdim ettim.

Kâbei Hürriyet, Selâniğin kararıyla her milletten birer aday koyacağız. Manastır Sancağının dört mebus seçme hakkı var. Bir Türk, bir Bulgar, bir Rum, bir de Sırb olacak dediler. Ben cevaben dedim ki, bu mantıksız karardan birşey anlamadım. Mezhep ayrımı olursa, müslümanlardan iki, hıristiyanlardan

da iki konmalı idi. Milliyet ayrımıyla da Bulgar unsurundan başka, öbür unsurların mebus ayırmağa hiç hakları yoktur. Zaten bu sancakta Ulah milletini ayırırsak, Rumlar yüzde beşi, Sırplar ise yüzde üçü bulamazlar. Diğer taraftan Arnavutlar bu sancakta hiç olmazsa tüm nüfusun yüzde ellisini teşkil ederler. Halkı serbest bırakınız, göreceksiniz ki mutlak surette üç müslüman, bir de Bulgar kazanır dedim ve getirdiğim mazbatayı karşılarında yırtıp attım ve (varakı mührü vefayı kim okur, kim dinler) dedim, âilem nezdine döndüm.

Yolda Mustafa Ragıp, o koca çingene lâkabını alan hararetli hürriyeti fikriye sahibi genç: Vah, vah hocam, bunlar için mi, bu anlayışta bulunan bu beyinsizler için mi biz gurbet illerinde çalışıp vücut yıprattık? Bu gidişle korkarım, hürriyet şerbeti bize bir ağu olacak, diyerek kafasını yumrukladı!

Çok sürmedi, devleti ve vatanı, içinden çıkılamayacak bir politika bataklığına döndürdüler: Üzüntüyle doğrudan doğruya Romanya'ya döndüm.

İstanbul'da mebusan meclisi açıldı. Fikirdaşlarımdan, haktanıyanlardan mektuplar alıyordum: Yeter artık be Temo, vatana dön, aramızda bulun diye yazıyorlardı. Memuriyetimden İstifamı verdim, Anadolköyün'deki evimi hiç bahasına sattım, çoluk çocuğumu toplayıp İstanbul'a döndüm. Beni sevenler, Beyoğlu Mutasarrıflığı dairesinde sıhhiye müfettişliği gibi bir memuriyet hazırlamışlardı. Yerleştim, işime bakıyordum ve Beyoğlu civarında, tam Alman Hastahanesi karşısında, Hocazade sokağında bir ev kiraladım. Çocuklarım ve kayınbiraderimi (şimdi Romanya ordusunda yüzbaşı bulunan Ahmed Menkşi) okutmağa, istikbalde vatana hizmet için adam etmeğe çalışırken, irtica [Otuzbir Mart Vak'ası] başgösterdi.

Evimin karşısında oturan bir Rum eczacı; Topphane, Taşkışla ve diğer yerlerden atılan kurşunlardan uyandığında, pencereden işaret ederek, kapıma işaret konulduğunu anlattı. İnip baktım, renkli tebeşirle bir (c) harfi yazılmış, yani cemiyetçi olduğum işaret olunmuş. Biraz daha aşağıda oturan Dezenfekte Müdürü Dr. Baha'nın kapasına ve diğer bazı evlere de aynı işaret konmuştu.

Ertesi gün, elinde mavzer olarak, ben Romanya'da iken paytonumu koşan Zülfikar'ın çocuğu Bahaaddin Çavuş, isyancı kumandanı olması dolayısıyla, evimize gelmiş, bu vatanı dinsizlerin ellerinden kurtaracaklarından söz ederek, evden çıkmayınız, çünkü bütün padişah ve şeriat aleyhdarlarını vurup keseceğiz demiş. Refikam (eşim) onu azarlayarak: git arkadaşlarını böyle hareketlerden men et, iyi değildir öğütüyle yollamıştır.

Bu üzücü vak'a üzerine, Selânik'teki tanıdıklarıma, özellikle Köstence'de tarafdarımız Kırımlı Ali Rıza'ya isyan çıktığından sözeden birer telgraf çekmek üzere, Galata Rıhtımında bulunan Romen vapuru telsiz telgrafına müracaat etmem için bana izin vermeleri için Beyoğlun'daki Romanya Elçisi Türk dostu Mösyö Papino'ya rica ederek izin aldım ve bu mühim hizmette bulundum. Çünkü isyancılar telgraf muhaberatını elde etmişlerdi. Dört gün sonra gelen Romen vapuru ile hamiyetli Ali Rıza yetişti. Aynı zamanda hareket ordusu da Çatalca'ya dayanmış bulunuyordu.

İsyan hakkında bilgi almak üzere sabahleyin erkence mutasarrıflık dairesine vardığımda, Mutasarrıf İpekli Küçük Mazhar, Polis Müdürü Büyük Mazhar ve diğer memurları odalarında kapanmış ve ne yapacaklarını şaşırmış bir halde buldum. Arnavut-

köyde isyancı asker, Yıldız'dan inerken, iki mektepli subaya rastlayarak vurmuşlar. Ora polisi, mutasarrıflıktan bir tabip istemiş; çünkü o civarda oturan hiç bir hekim, bunları muayeneye gitmeğe cesaret edememişler. Mutasarrıflık dairesindeki tabiplerde, isyan baş göstereliberi, daireye bile uğramamışlar. Mutasarrıf, sen gidebilir misin dedi. Hay hay dedim. Telefonla limandan köprü başında bir çatana beklemesini söylediler. Ruhtıma indim, çatanaya bindim, Arnavutköy'e çıktım.

Polis karakolunun önünde yirmi otuz kadar askerin karşısına, alaydan yetişme bir subay çıkmış, bir şeyler söylüyordu. Karakola girip komiser efendiye niçin geldiğimi anlattım. Sararmış bir suratla dışardaki subayı ve askerleri işaret ederek: lütfen oturunuz, bu herifler gidinceye kadar sesinizi çıkarmayınız. Ben, vurulan subayların kapandıkları konağa gidemem, hayatımı korumağa mecburum, imam efendiyi çağırtayım, onunla gidiniz dedi. İmam gelinciye kadar subay askerleriyle köy içine defolup gitmişti. Ben de iskeleye doğru giderken, bir vakitler Romanya'da berberlik eden Çorbacıoğlu Spiruya rastladım. Bu delikanlı, vaktiyle Mecidiye'de pansörüm idi. Beraber gidelim, size yardım ederim dedi. Rum kilisesinin köşesinden, ellerinde tüfeklerle bir manga asker önümüze çıktı. Biri bana: sen burada ne dolaşıyorsun diye sordu. Ben hekimim, bir hastaya bakmağa geldim dedim. Sen mektepli hekim misin suali üzerine, Spiru daha tetik davrandı: baksanıza arkadaş, böyle sakallı bir adam mektepli doktor olur mu? Beş vakit namazını kılar bir insandır demesi üzerine, askerler defolup gittiler.

Ben güldüm, Spiru: Doktor bey gülme, bu askerler kudurmuştur, maazallah bunlar sana da, bana da

kıyarlar derken, imam geldi. Polis dairesinden bir memur almadan, Spiru arkamda olduğu halde, sahilde tam akıntı karşısında birkaç katlı ahşap bir konağın kapısını çaldık. Yukarı kafesten bir kadın sesi: ne istiyorsunuz, burada kimse yoktur demesi üzerine, korkmayınız hanımefendi, doktor geldi yaralılara bakacak güvencesiyle kapı açıldı.

Birinci katta bir odayı açtılar, sırt üstü yatırılmış yakışıklı bir yüzbaşı cenazesi yatıyordu. Muayene ile yaralarını not ettim. Vefat ettiği için, kadınlara sizlere ömür, yüzbaşı Salâhaddin Bey ölmüştür dedim. İmam efendiye de defnetmek raporunu verdim. Karşıki odanın kapısını açtığımızda, süvari mülâzımı (teğmen) elbisesiyle adını hatırlayamadığım bir Habeşi subayı uzanmış yatıyordu. Bizi görür görmez biraz korktu ise de, Beyoğlu Mutasarrıflığı Tabib Müfettişlerinden filânım, sizi muayene ve tedavi için geldim diyerek, kan içinde olan pantalonlarını çıkarttım. Bacağında iki kurşun yarası vardı. Sağdan biren kurşun öbür taraftan çıkmış, oldukça büyük bir yara yapmıştı. Pansuman takımlarını almak üzere Spiru ile imamı eczahaneye yolladım ve polis komiserinin de derhal bir kayık hazırlamasını tenbih ettim. İlk pansumanı alelacele yapıp mülâzımın koltuklarına girerek aşağı indirdik, kayığa bindirip bir polis refakatında karşı yakadaki Kuleli Askeri Hastahanesine sevk ettim.

Bu vahşiyane askeri irticaından fevkalâde üzüntülü olarak çatana ile dönerken köprü başında yeni çıkan o günkü «Mizan» gazetesini alıp baş makalesinde Murad Bey'in (İnkılâb-ı Sahih) makalesini okur okumaz, doğruca «Mizan» idaresine koştum. Murad Bey'i Kayserili Zeki Bey ve bir de binbaşı ile konuşur buldum.

Kapıdan girer girmez, Murad Bey: Ha, işte doktor geldi, bakalım bu sabahki makalem üzerine ne fikir yürütecek? dedi ve: gördün mü doktor, seninkileri tuttukları yolu nereye vardırdı? Bağırdık, çağırdık, bir türlü dinletemedik. Şimdi aradıklarını buldular diye benden tasdik cevabını bekledi. Ben: evet beyefendi, siz tarihçisiniz, her inkılâpta bu gibi olay-

Mizancı Murad Bey

lar ve hattâ daha üzücüleri görülmüştür. Fakat sizin bugünkü makaleniz yolsuzca, hattâ pek mantıksız yazılmıştır. Vatanda henüz meşrutiyeti idare hakkıyla yerleşmemiştir. Cühelâ kısmı ve daha kötüsü, vatanda her türlü kötülükleri düzeltecek, isyanları bastıracak en önemli icra kuvveti olan askerler; mek-

teplileri, ilim adamlarını tepelemeğe kalkarsa, buna gerçek inkılâb denebilir mi? İşte ben şimdi kurşunlanan iki mektepli subayı muayene için gittiğim Arnavutköy'den geliyorum. Orada az kaldı beni de vuracaklardı. Bereket versin kurnaz bir Rum delikanlısına Başka türlü, sizin bu eski fikirdaşınızın salâsını, gazetenizde dostlarımız okuyacak ve işitecekti dedim.

Murad Bey binbaşıya dönerek: Beyefendi, siz doktor Temo'yu tanımazsınız. Doğurduğu İttihad ve Terakkiyi, hırsız ve yaramaz çocuğunu öven ve koruyan bir kocakarıya benzer. Kendisine bunca fenalıklar yaptıkları halde, kimsenin eline vermez ve müdafaa eder, dedi.

Ben: Beyefendi, şahsiyattan bahsetmiyelim, bu fena isyan, bu irtica, vatanı tehlikeye koyabilir. Sizi çok severim, hürmetim de çoktur. Gazetenizin, mesleğinizin ve şahsınızın ileride korunabilmesi için, yarından itibaren diğer bir makale ile, bu hatanızı düzeltemezsen bile, değiştirin. İstanbul'daki bu harekât, aksi tesir yapacak ve ben eminim ki; Rumelideki ordular harekete geçecek ve maazallah Anadoludakiler de henüz sönmemiş, zihinlerinden silinmemiş istibdad kuvvetinin teşvikleriyle İstanbul'a yürüyüş ederler, millet birbirine girer, yabancıların müdahalesine, Türkiyenin parçalanmasına, dağılmasına sebebiyet verir deyip idarehaneden çıktım.

Dağıstanlı Murad Bey bundan sonra kalemini biraz düzeltmiş, fikrini değiştirmişse de, iş işten geçmişti. Benim pek ziyade korktuğum iki ordunun çarpışmaları meydana geldi ise de, pek büyük kayıba meydan verilmeden o askeri irticai hareket, kolaylıkla ve Abdülhamid'in hal'i ile neticelenmişti.

Fakat mimlenmiş Murad Bey, İttihadçıların eline geçer geçmez, pek aşağılayıcı bir biçimde tutukla-

narak, o vaktin Serasker Kapısına* götürülüp pis ve boş bir odaya kapatılmıştı. Onu tanıyanlar ve makalelerini alkışlayanların hiç biri gidip ne halde olduğunu sormamıştı. Yine ben, onun ittihadçıların koca ninesi diye, Kayseriliye ve binbaşıya tarif eden bu fakir dostu, hiç bir kimseden korkmayarak gidip kendisini görmüştüm. Ama ne görüş?! Talim meydanına bakan açık ve tek pencereli hücrenin demir parmaklıkları, döşemesi, Murad Beyin sakalı ve yüzü bile tükürük ve balgam içinde. Silecek bir mendili de yok. Beni görünce şaşırdı ve, halime bak doktor diyerek göz yaşlarını tutamadı. Kendisine silinecek bir mendil ve bir paket sigara verdim ve bu da geçer yahu, diye dervişanca bir sabir ve sebat tavsiye ettim.

Meğer ki o, benim de onun yüzüne tükürmek için getirildiğimi sanmış ve yüreği yanmış. Ah doktor! Ben seni çok fena bellemişim dedi. Bilirsiniz ya, tarihde mitolojik bir Türk hikâyesi var: Koca Filozof Mansur Hallac'ı, o devrin kadısı taşa tutturduğu vakit, kendisini ve mesleki felsefesini güzel tanıyan bir dervişi de Hallacı taşlamağa mecbur etmişler. O da cübbesi altında sağladığı bir gül demetini Hallaca attığı vakit, yabancıların attıkları taşlardan etkilenmeyen Mansur bu defa (oh!) diye bağırmış. Feryadın sebebini Mansur'dan sormuşlar. «Dostum taanı, gül bile olsa canımı yakar» demiş. Fakat sen ateşler içinde yanan yüreğimi refahlandırdın, bana bir senki ikaz attın, bir hayat iskiri yaptın dedi.

İkinci defa kızlarıyla beraber Romanya'ya gelip beni bulduğunda bütün yüreğini, esrarını açar ve daima derdi: Dostun kıymeti akubetli günlerde tanılır. Murad Bey'in inatçılığı kendisini çıkmaz sokak-

(*) Beyazıt

lardan geri çeviremedi; hattâ Düyûn-i umûmiye (genel borçlar) büyük memurlarından Kayserili Zeki Beyin Bakırköy'de öldürülmesi hep Murad Bey'in İttihadçılara karşı tuttuğu politikasının sonucuydu.

Yine o uğursuz irticaın sabahında İstanbul tarafına geçip Kürt, Tatar, Arnavut kulüplerinin ne durum aldıklarını öğrenmek istedim. Cağaloğlun'dan, Soğukçeşmeye inen sokakta şimdiki «Son Posta» gazetesi idarehanesinin yakınında Meclisi Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'i acele acele Ayasofya tarafına gider gördüm. Nereye gidiyorsunuz? Mürteciler ellerinde silâhlar Ayasofya Camii Şerifi yanında toplanmışlardır, birşeyden haberi olmayan zavallı Adliye Nazırını öldürdüler, seni de belki öldürürler, dönünüz, geliniz bir yerde sizi saklıyayım dedim. Teşekkür ederek süratle geri döndü. Saklanacak yerim vardır dedi. Sakın Şeref sokağındaki Merkez-i umûmiye gitmeyiniz, isyancılar mutlak orasını da basarlar, ben şimdi oraya gidiyorum, kulübün idare memuru Arnavut Recep Efendiyi bulur gereken uyarıyı yaparım dedim.

Ben oraya gidip Recep Efendiyi pek şaşkın olarak sokakta buldum. Recep içeri gir, Cemiyetin mühürlerini ve mühim evrak varsa onları karşıdaki konakta oturan Acem Mirza Hüseyin Efendinin validesine teslim et ve Doktor İbrahim Efendinindir dersin, hem merkezin kapısını da açık bırak. Mürteciler gelirse buyur et, karşı durma diye uyardım.

Baskıncılar gelmişler, merkez-i umûmide bir şeyler bulamadıklarından ellerine geçen ufak tefek şeylere zarar vererek gitmişler. Mirza Said Bey'in başkanlığında bulunan Tatarlar kulübünü kapalı buldum. Sultan Mahmud Türbesinin karşısından Fuad Paşa Türbesine inen Arnavut Kulübünün kapısını

çaldım. Kapıcı beni tanıdığı için kapıyı açtı, beni içeri aldı. İçerde silâhlı birkaç bey gördüm. Kapıları kapamayın, tarafsız görünün, isyancılar arasında epeyce Arnavut askeri varmış, onlara nasihat ediniz, işin tehlikesini anlatarak taburlarına gitmelerini tenbih ediniz gibi telkinatta bulunarak Fraşalı ailesinden Ali Bey'i yanıma alıp Ayasofya'ya doğru inerken epeyce yaşlı softanın biri kol ve cübbe sallayarak etrafa: Oh olsun, kâfirler belâlarını buldular. Ne duruyorsunuz? Haydi yardıma! diye bağırıyordu.

Ali Bey, doktor bu ikiyüzlüyü bir pataklayım mı demesi üzerine: aman Ali Bey, başımızı belâya sokarız bırak, ben sakallıyım, biraz nasihat edeyim dedim. Herife söz anlatmak mümkün mü? O durmadan bağırıp çağırıyor, halk başımıza toplandı, Ali Bey'e işaret ettim, Sultan Mahmud Türbesi köşesinden, Bâbıalî caddesine girdik ve Acem Elçiliği arkasındaki yokuştan aşağı inerek Beyoğlu'na çıktık.

KIRIMÎ ALİ RIZA'NIN ACIKLI ÖLÜMÜ

Evde, Ali Rıza'nın Köstence'den çektiği Romence bir telgraf buldum. Ne oluyor? Bana bildir diyor. Akşama Romen posta vapuru kalkacaktı, alelacele bir yazı ile Rıza'ya vaziyeti anlattım. O da bu kadar emeklerimiz, yok oluyormuş, ben durmam, İstanbul'a giderim demiş, ailesini bırakarak ilk vapurla İstanbul'a ve evimize geldi.

Hareket Ordusu ikinci gün Yeşilköy'e inmişti. Hareket Ordusunun İstanbul'a girdiğinin akşamı Ali Rıza'yı Yeniceli bir gönüllü bey ile Galata Köprüsünün Karaköy tarafında muhafız çavuşu koyduk. O gece sabaha kadar o tarafı muhafaza ederek, terli

terli yirmi dört saat rüzgâra maruz kaldığından epeyce üşümüştü. Abdülhamid ertesi günü hal olundu.* Beyoğlu tarafı şenlik yapıyordu. Ben, Kırımî Ali Rıza ve Fizan'dan sürgünden gelen Bahriyeli Sami Bey'le Tokatlıyan'da baş başa verip şenliğe katılmak istemiştim. Kırımî titriyerek birayı içemedi. Bana da bir hüzün çöktü. Fizan sürgünü Sami: Bu millî büyük toyda, istibdadın yıkıldığı bu gece, üçümüz de kederli olarak niçin bir bira içemiyoruz, Ali Rıza kardeşimizin rahatsızlığı mı buna sebep oluyor? diye sordu. Ben, hayır kardeşciğim, ondan değil, bu geceden itibaren devrilmesi için uğraşacak dev istibdadın ortadan kalkması bu hüznümüze sebep oluyor dedim. Ali Rıza, tabiatin şimal Türklerine bahşetmiş olduğu o ufacık gözlerini sıkarak: Evet, kardeşler, benim için esef etmeyiniz, mademki bu saadetli geceyi gördük, ölsem de hiç esef etmem. Doktorun bu felsefesi pek doğrudur, bundan sonra kimden kime şekva edeyim, ben dahi şaştım, deyip susacağım dedi.

Ertesi gün Ali Rıza, Cinci Meydanındaki bir akrabasının evinde yatağa düştü. Koştum, maddî, manevî ve tıbbî bütün yardımlarda bulundum. Pek had bir «Miocardite» mübtelâ olduğu için «Oxigen» balonları arasında ve kucağımda terki hayatı terk etti.

Annemin vefatında bu kadar üzülmemiştim ve çok ağladım. Bu derece fedakârlık göstermiş, milletin selâmeti için çalışmış böyle bir vücudu, alelâde bir yerde ve belki de vatan hissi ne olduğunu duymamış ölür arasında gömemezdim. Enver Paşa'ya yazdım, Rıza'nın fedakârlıklarını anlattım, birkaç gün önce Hürriyeti Ebediye Tepesine gömülen yedi Türk su-

(*) Tahttan indirildi.

bayı arasına gömülmesini rica ettim. Emir verdiler, Rıza'yı da öbür şehid subayların yanına gömdük.

Fedakârlıklarını yazmakla bitiremeyeceğim Kırımî Ali Rıza'nın vücudu, vatan için mürteci mermileri tesirile vefat eden o yiğit subay arkadaşları arasında mevcud bulunuyor. Çok esef olunur ki âbideyi kaldıranlar, hatıra taşına Kırımî Ali Rıza'nın o büyük fedainin adını yazmamışlar. Gerek yok derim. O silinmez bir yazı ile milletin kalbinde yazılıdır.

«Bu menkuştur ezelden safha-i vicdanı millette»

Hürriyet ordusunun İstanbul'a girdiği günün sabahı silâh patırdıları ilkönce Pangaltı taraflarından işitiliyordu. Biraz sonra Taksime yanaştı. O sırada ben, Hocazade sokağı ile Fransız «Sent Pierre» mektebi arasından Beyoğlu Caddesine Taksim çeşmesine yakın çıktım. İsyancılar henüz teslim olmamış, döğüşüyorlardı. Cadde üzerinde içeri çekilmiş bir demir kapıya dayandım, kazaen vurulmayım diye siper aldım. O semtin sıhhiye müfettişi olduğum için beni tanıyan bir Rum kadını kapıyı aralayarak içeri girmemi teklif etti. O vaziyette çarpışmayı seyrediyordum.

Bir aralık silâh sesleri kesildi. Yaralıları ve ortaya düşen bir iki cesedi çarçabuk sokak aralarına kaldırdılar. O esnada, belinde roververle dolaşan merhum Ohri'li Eczacı Hüseyin Bey'in biraderi Avukat Hasan Bey'e rast geldim. O da olayları anlamak için Cihangir tarafındaki evinden oraya kadar gelmiş. Manastır'dan Hareket Ordusuyla gelen bir yüzbaşı, Hasan Beyi yakaladı, belinden roveri almak ve tutuklamak istedi. Ben kendimi tanıtarak, Hasan Bey'in bu ihtilâlle bir münasebeti olmayıp, isyan aleyhinde bulunduğunu söyledim. Subay: Bırak doktor ben se-

ni tanırım, mademki tanıklık ediyorsunuz, burada durmasın savuşsun dedi.

Birkaç dakika sonra eve döndüğümde, evimizin sokağında isyancı askerlerden bir Rumeli uşağı, elinde tüfenği, sokağın karşısına düşen Alman Hastahanesi kapısından inerek öbür ucunda bulunan Fransız Mektebine doğru durmadan ateş ediyordu. Mektep duvarını siper alan yine Rumeli gönüllülerinden biri de ona kurşun sıkıyordu. Alman Hastahanesi köşesinden de tanımadığım bir Avrupalı, karısıyla beraber bu sahnenin fotoğrafını durmadan çekip alırken, Fransız Mektebi tarafından atılan bir kurşun herife isabet edip yaraladı. Karısı aparatı ve kocasını alıp Sıraserviler Sokağından Taksime doğru gitti. Sonra ne olduğunu bilmem.

Bu iki rakip asker karşılıklı olarak gazanferane harb ediyorlardı. Bir kurşun da isyancı askerin palaskasındaki madenî paftaya tam midesi üzerine saplandı. Askere zarar vermedi, acıdım, indim, kapıyı aralıyarak içeri girmesini teklif ettim. Tenezzül etmedi ve girmedi.

Gönüllü asker tarafında bulunan köşeden ihtiyar bir subay çıktı. Taraflara: Durunuz evlâdlarım atmayınız. Her ikiniz de müsülmansınız, Türksünüz diyerek askerin yanına geldi. Ben de sokağa çıktım, gönüllüye bağırdım, ateşi kestirdim. Sonra da isyancılara mensup nefere nasihat verdim. Tüfeğini bana teslim etmesini söyledim, vermedi. Gel benimle, göreceksiniz ki, siz işi yanlış anlamışsınız. Bu gelenler sizin kardeşlerinizdir diyerek herifi tüfeği elinde önüme kattım, Beyoğlu Mutasarrıflığı dairesine götürdüm. Orada bir subay isyancıların silâhlarını ellerinden alıp hapse tıkıyordu. Olayı subaya anlattım. Bu cahillere karşı biraz daha merhametli ve muhab-

betli davranmalarını ve bu askeri namusuma teslim ederek daireye getirdiğimi söyledim. Askere döndüm, işte bu subay bey ileride senin kumandanın olacak, ona silâhını teslim edip, git arkadaşlarına anlat, hepsi böyle yapsın, boşyere kardeş kanı dökmesinler. O da bu nasihatım üzerine silâhını teslim etti.

Eve döndüğümde Hareket Ordusuyla gelen akrabamdan, komşularımdan bir kaçı evimizi sorup öğrenmişler ve nefes almak ve dinlenmek üzere evde toplanmış buldum. Bunlardan ikisi Resneli Niyazi Bey'in ailesine mensup, öbürleri de akrabamdan idiler. Kayınbiraderim Ahmed'de pek genç olmakla beraber, fedailere katışıp elinde silâh onlarla beraberdi.

TRABLUSGARP MEKTUBU

İnkılâp için çok çalışan Bahriye subaylarından, Tokatlıyan Birahanesinde Bahriyeli Ali Rıza ile konuştuğumuz Sami Bey, Fizan Sancağına mutasarrıf tayin olunmuştu. Biraz sonra kuvvete gelen İttihad Hükûmetinin o kumarcı Başvekilinin cehaleti neticesi, Trablusgarb'ın İtalyanların eline düşmeden evvel bana yazdığı bu mühim ve tarihi mektubu o vaktin ve Osmanlı Hükûmetinin bir icraat aynası olmak üzere yayınlıyorum:

Derecei hararet 39 s. gölgede
16 Mayıs 326

Muhterem Temo;

Sevimli mektubun geldi, çok sevindim. Bu çöllerde ruhumun böyle mektuplara pek çok ihtiyacı var... O kadar yalnızım ki, yalnızlık kelimesi benim şu hicra yerlerdeki halimi ifham edemez.

Pek doğru! Muhaberatımız ay ile arz arası gibi. O kadar uzun... Sonra uzunluğuna rağmen bir de ademi intizam...

Ne program ve ne de nizamname geldi. Taahhüdlü olarak posta ile göndermelisiniz, birer kaçar aded olursa daha iyi.

Bana ahvali âlemi yaz, haricî ve dahilî siyasetimiz nasıldır? Sefinemizin takip ettiği yol hatırnâk mıdır? Yoksa, bir sahili selâmete doğru mu gidiyoruz? Ben kabinanın —zanederim ki mütecanistir de— hüsnü niyetine eminim. Bu babda şehadet ederim. Fakat, Temo, bu kabinalar ne kadar muktedir, ne kadar faal, ne kadar namuslu olsalar yine memleketimizin ihtiyacatını anlıyamıyorlar. Bu da ayıp değil... Çünkü, memleketimizi bilmiyor, tanımıyoruz.

Biz hâlâ Gelibolu Sancağı gibi, Fizan Sancağını da öyle idare etmek istiyoruz. Orada yalnız merkezi livada yüzlerce memur varken, burada her biri birer vilâyet cesametinde dört kazasile koca Fizan'da on beş memur! Bu erkamda kaymakamlar da dahil! Sonra meselâ, Gat Kazasında bir vukuat olsa, merkezi livaya yirmi günde akseder. Buradan vilâyete yazılır, oradan da İstanbul'a... Derken bir telgraf: Serian tahkikat icrası, yahud mezkûr mahalle bir memur izamı! Memur nerede? Mahalline zaten yazılmış. Üç gün sonra bir telgraf daha, tahkikat ne oldu? Daha benim yazdığım mektubun Gata vasıl olmasına on beş gün istiyor...

İşte azizim, memleketimizi bilmiyoruz. Komşumuz Fransızlar ise olanca mevcudiyetlerile çalışıyorlar, çünkü kendileri böyle bir fikre kani: Türkler uyandı... Daha buralarda işe başlamadan, çalışalım, kendilerini bir emri vaki karşısında bulunduralım... Bereket versin ki, bağıra çağıra istediğim gibi birkaç kaymakam bulabildim.

Biz de bunların teşebbüslerini akim bırakmak üzere paçaları sıvadık, çalışıyoruz.

Geçen gün devre çıktım, on beş gün köyleri gezdim. Yalnız bir cihetten memnun oldum. O da, ahaliye jandarmalar, müdürler, memurlar zulüm edemiyorlar. Her nereye baş vurdu isem aldığım cevap: Elhamdülillâh, biz de tıbkı sizin gibi insan olduğumuzu anladık, vergimizden başka bir para vermiyoruz, artık memurinin karınlarını, hayvanlarını doyurmuyoruz...

Bu, benim için büyük bir tesellidir. Sâyimin semeresini iktitaf ediyorum demektir. Fuad Şükrü Kardeşimizin tevecciihatı kalbiyelerine teşekküratı binihaye...

Bilmem nasıl oldu? Vilâyete bir tahrirat müdürü tayin edildi. Bu havadis beni pek meyus etti. Çünkü, bir enisi ruhdan, bir refikı şefikdan mahrum kaldım. Mamafih, ilk fırsattan istifade edecek, ilk açılacak bir kaymakamlığa veyahud daha mühim bir memuriyete istiyeceğim.

Kavar meselesinde Fransızlar haksızdır. Zaten bu mesele bir afiyonkeş — çünkü Çinde, Tunkinde bulunmuş, dehhaş bir afiyon tiryakisi olduğunu bilâhara tahkik ettim öğrendim — Fransız zabitinin — merkezden emir almaksızın — yapmış olduğu bir cinayettir. Fakat bundan biz istifade etmeliyiz...

O kadar feryad ettim ki, bilmem tıkalı kulaklara isale muvaffak oldum mu? Bundan istifade etmemek, bizim için o kadar büyük bir hatayı siyasidir ki, tamiri gayri kabildir. Şayed öldürülen devecilerin ailelerine tazminat verilir, develer iade edilir, tüccaranın zarar ve ziyanları ödenirse... Afrikayı vusta kabaili arasında Genç Türkler pek mühim bir mevki tutmuş olurlar.

Çünkü bütün sahra kabaili bizim meskenet ve sükûtumuzdan meyus ve mugbir, Fransızların tecavüzatı binihayelerinden bizar bir haldedirler.

İşte bundan istifade etmeliyiz. Yok buna da sükût edersek, Trablusa elvedâ demeli... Tebstiyi elde ettim, Dr. Osman'ı kaymakamlığına tayine muvaffak oldum. Bir mülâzım ile bir müfreze sevk ettim. Tiburşade Sultanını celbettim, merkezi livadadır.

Mozak şimdiye kadar görmediği bir hali bugün görüyor. Tiyo, Tevarik, Urban Meşayihi'nin en ileri gelenlerini — ki Sultan namını alıyorlar — hepsini bir araya topladım. Birbirine aduvvu-ekber olan bu unsuru islâmı barıştırdım, anlattım, ittihad kuvvettir.

Rıza için ben de bütün mevcudiyetimle çalışıyorum. Buradan işittirmek pek zor... Oradan siz çalışınız. Bugün olmazsa, yarın onun namına bir âbide yapmak, demokrat partisinin vazifei mukaddesesindendir.

Baki gözlerinden öper, avdette bir düzina — rengâ renk — yadigârlarla geleceğimi vaad eylerim.

Sami

DÂRÜLÂCEZE MÜDÜRLÜĞÜM

İstanbul sakinleşmişti. Kabine kurulmuş Talât Bey Dahiliye Nazırı olmuştu. Meslekdaşlarımın tavsiyesiyle Dârülâceze müdüriyetine tayin olunmuştum. Vazifeme devam ederek memurlar arasında hizmete uyğun olmayan kişileri değiştirip islâhata başladım. Yoksul çocukların karyolaları kırılmış, şilteleri, minderleri, çarşafları parçalanmış perişan bir haldeydi.

Bütün cihaz ve eşya kullanılamayacak ve yürek parçalayacak durumdaydı.

Tavan arasına atılan elli altmış top bezi ve üç yüz okka yapağı ve pamuğu aşağıya aldırdım, temizlettirdim, hallaçladım. Müessesesenin demircisine, tamircisine karyolaları düzelttirdim. Toplu durup açılmayan bezlerin niçin kullanılmayıp çocuklara gömlek, don, çarşaf yapmadıklarının sebebini sordum. Muhasebeci bey, benden önceki müdürlerle müetahhitlerin arasında bu bezlerin cinsleri ve dokumaları sebebiyle dâva açıldığından ileri geldiğini söyledi. Cereyan eden davâ ve muamelât dosyalarını araştırdım, bezlerden bir örnek alarak toptancılardan cins ve fiatlarını öğrendim. O sıradaki fiat, eski fiattan daha yüksek olduğu için bu bezlerin kabulunü, kullanılmasına karar vererek davayı yüzde 30 indirimle kapadım.

İşte buna benzer islâhatı genişleterek çamaşırhaneyi, süthane dairesini (irzahanesini), yeni doğan çocukların beşiklerini, yemekhaneleri, sanayi ve imalâthaneyi ve her tarafı yoluna koyarak bu ağlanacak hale bulduğum Dârülâcezeyi, Avrupanın bu gibi sıhhî ve konforlu enstitülerine denk ve yabancıların ziyaretinde yüzümüze kızarmıyacak bir duruma getirdim.

Bu ıslâhat, Dârülâcezenin bazı faal ve namuslu memurlarının, özellikle ittihadın en namuslu ve çalışkanlarından Erzurum'da yedi sekiz sene sürgün de kalan Dârülâceze Dahiliye Müdürü Ohrili Recep Efendi bu faaliyet sırasında Dârlülâcezeye yatırılan kişilerin durumlarını kontrol ederek içlerinde âciz ve sakat olmayanları, geçimlerini sağlayan zengin ve yakın akrabaları olanları âilelerine gönderdim. Bun-

dan dolayı hükûmetin her işine daima burun sokan Rum Patrikhanesinin, Dahiliye Nezaretine şikâyeti üzerine, Talât Bey tarafından çağırılıp, bu muamele ile Nezaretin başına bir belâ çıkarabileceğimi ve bu herifleri tekrar Dârülâcezeye kabul etmemi söyledi. Nazır Bey'e, benim bu muamele ve icraatım, Dârülâceze tüzüğüne uygun olarak yapıldığı, tüzük dışında birşey yapamıyacağımı anlatıp ıslâhata devam ettim.

Senelerce önce Dârülâceze'ye kabul olunan anasız, babasız ve fakir kalan kız ve erkek çocukların büyüklerinden bir kısmını, çocuksuz ve terbiyelerine bakabilecek kişilere evlâdlık verdim. Ergenlik çağına gelmişlerin bir kısmını da namuslu gençlerle evlendirip Türk ahlâkına uygun âilelerin doğmasını sağladım. Onlardan boşalan yere yardıma muhtaç birçok vatan evlâdını getirerek, vatanda çirkin durumlarıyla milleti rahatsız eden dilencilerden, ecnebilere karşı İstanbul'u kötü bakışlardan kurtarmayı başardım.

O sıralarda Dârülâceze, hastahaneler, tımarhaneler ve diğer işlerini idare eden ve Beyoğlu Belediye Reisi İhsan Bey'in başkanlığında iş gören bir özel heyet vardı. Bu heyet, her iki haftada veya gerektiğinde Cağaloğlu'nda bir evde toplanırdı. Sağlıkla ilgili işlerde Hekimbaşızade Dr. Muhiddin Bey başkanlık ediyordu. Bu heyet yavaş yavaş bana soğuk davranmağa başlamıştı. Bunu hissediyorum. Çünkü Dahiliye Nezaretinden bir emir almıştım. Emirde, millet işlerini Abdülhamid'in müstebid idaresinden daha kötü bir hale sokmağa başlayan cemiyet merkezi benim demokrat fikrimden vaz geçmez ve onların programları dışında yayına devam edersem işten çıkartılacağım yazılıydı.

Bu emre karşı, ben anlamamazlıktan geldim. Vazifem ile vatanın ilerleme ve kurtulması için gösterdiğim politik fikirlerimi ve inanımı değiştirmiyordum. Fakat doğurduğumuz İttihadçılar (Biziz digernist) diyerek hep düşündüklerini yaptırmak istiyorlardı ve çalışanlara yol ve hizmet göstermek değil, onları manen ve maddeten öldürmek istiyorlardı. Çünkü; ben onların tuttukları yolun iyi olmadığına tam anlamıyla kanaat getirerek, meclisin her toplantısında kanunsuz tekliflerine daima karşı koyuyordum. Bu nedenle, sonunda müdüriyetten istifamı istediler ve diğer bir memuriyete tayin edeceklerini söylediler.

Ben, heyete, bir memuru vazifesinden çıkarmak için üç sebepten birinin mevcud olması lâzım gelir dedim. Bu da: ya o memur görevini kötüye kullanır, ya yetersizdir ya da Hükûmeti diğer bir dost hükûmete karşı fena bir durumda bırakmıştır. Ben bunlardan hangisini yapmıştım. Dârülâceze müdüriyeti konkursla verilmemiştir ve siyaseten hükûmeti fena bir vaziyete sokmuş değilim ki, mesuleyetini milletin faidesi namına üzerime kabul etmiş bulunayım. Bunlardan hangisine maruzum? O halde istifamı size veremem, beyanatında bulunmaklığım üzerine heyet: bunu Talât Bey emretti, ona anlatmanız lâzımdır, cevabını verdiler. Hemen Dahiliye Nezaretine gittim dairenin mühürünü teslim ederek istifamı verdim. Talât Bey: Doktorcuğum, bana darılma, bu entrikalar kendi arkaşlarınız tarafından çevrilmiştir. Sana başka bir memuriyet vereceğim dedi. Aldırmadan çıktım.

DEMOKRAT FIRKASININ KURULMASI

İşbaşınna geçenler, cemiyetin eski programına aykırı hareket ederek milletin özellikle Türklerin dışındakiler, cemiyetin değişen programlarını ve davranışlarını bir istibdad sayarak ve bundan hoşnut olmayarak uzaklaşıyorlardı. Muhtelif komiteler kurarak, İstanbul'da ve taşrada kulüpler açmağa başladılar. Bu, fena ve Türkiye için pek zararlı akımın önünü almak ve aydınları İttihad ve Terakki etrafında toplayıp kuvvetli ve yekvücud bir kütle haline koymak ve Türkiye'nin eski idaresinde Türklerden başka milletlerin hoşnutsuzluğunu çeşitli fikir ve mesleklere meyledip başka yollara sapmaların aengel olmak düşüncesiyle eski programımıza uygun bir «Demokrat» fırkasının kurulmasına karar verdik.

Daha önce mevcud olan ve fikren demokrasi programlarıyla çalışan Binbirdirek tarafındaki «Selâmeti Umumiye» kulübü umumi heyetini fırkamıza aldık ve aynı zamanda Türklerin dışında kalan diğer milletlerden birçok kişide izlediğimiz programdan hoşnut kalarak, kısım kısım yazılmağa başladılar.

Programımızı vilâyetlerdeki fikirdaşlara yolladık. Az bir zamanda tam on altı şubemiz ve İstanbul'da iki önemli kulübümüz açıldı. «Demokrat» fırkasının iç tüzüğü 66 maddelikti. Siyasî programı da 15 maddeydi ve fırkanın resmî bayramı 24 Kasım günüydü.

Bu tüzük, hukuka inananlar ve halkın egemenliği yani ibadet edenler fırkası adıyla 1909 da basılıp şubelere ve taraftarlara gönderildi.

Şubelerle haberleşmemiz ve faaliyetimiz düzenli olarak sürüyordu. Haberleşmemize bir örnek olmak

üzere Aydın şubesinden gelen aşağıdaki mektubu veriyorum:

DEMOKRAT
FIRKASI
AYDIN ŞUBE MERKEZİ
Nr. 1

Osmanlı Demokrat fırkası riyaseti umumiyesi canibi fadılanesine,

Muhterem efendimiz,

İnayet buyurduğunuz iki kıt'a lütüfnamenizle müşerref olduğumuzdan dolayı mütehassis olduğumuz payansız teşekkürlerimizi arz ederek mübahi oluruz. Binaeanleyh şu naçiz cevabnamemizin geçikmesine sebep ise heyeti idaremizin istifa etmiş olmasından neşet etmişti. Gerçi bu bir kusur ise de zarurî olduğu için bilhassa affı fadılânenizi rica ederiz.

Dün kulüp heyeti idaresini teşkil ettik. Hepimiz fırkamıza sadık ve müttefikiz. Cürmü nifakı irtikâp eden eşhas, esasen demokrat olamaz. Bunun için nifak tohumlarını besliyecek arkadaşlarımız meyanında hiçbir ferd bulunmadığını maaliftihar arz edebiliriz. Tebşiratı vakıai fadılâneniz cümlemizin gözlerinden meserret yaşları döktü.

Vatanımızın tealii medeniyesi hususunda caygir olan âmâli halisai memleketperveranenize muvaffak buyurulmanız temenniyatını tekrar ederek hakkı âlinizdeki hissiyatı tazimkâranemizi takdim eyleriz efendimiz.
24 Mart 1327

Osmanlı Demokrat Fırkası
Aydın Sancağı Merkezi

Fikrimizi halka anlatmak için basınla propaganda yapıyorduk. İttihad ve Terakki Merkez Kulübü, bu programımızı kabul edeceğine, kötü kabul etti ve o zamanın basın kanununa güvenerek gazetelerimizi defalarca kapattıkça, biz muhtelif fikirdaşlarımızın mesul müdürlükleri altında yayına devam ettik.

Bu hareketimizi, merkezi umumî benim İttihad ve Terakki'den ayrıldığıma bağlayarak aleyhimde birçok yayında bulunmak istedilerse de kurucu sıfatıyla ben cemiyetten ayrılmadım ve daima Şeref Sokağı kulübüne devam ettim. Daha sonra kısa bir müddet nezaret postuna da geçen, mebus iken vefat eden Manyasizade Refik Bey'in yerine diğer bir mebusun seçimi hususunda, cemiyet merkezi, İstanbul'daki tüm şubelere bir uyğununu tavsiye etmelerine dair bir genelge yaptı. Bizim şube merkezinde yapılan toplantıda beni iyi tanıyan arkadaşlardan pek çoğu seçim tahtasına benim adımı, bir kısmı da, benim adımın üzerine Necmeddin Molla'nın adını yazdılar. Ben kalktım, kendi adımı sildim. Heyet sebebini sordu. Biz Avrupa'da bütün yürekle çalıştığımız sırada, Zaptiye Nezaretin'de benim suçlu olduğumu tasdik etmek için, o vakit bu Necmeddin Molla Adliye Nezaretinin savcısı bulunuyordu. Zaptiye Nazırının benim hakkımda: mademki bu doktor İbrahim Edhem Efendinin ömürboyu cezaya mahkûm olacak bir hareketi tahakkuk etmedi, affı lâzım gelir, kararına Necmeddin Molla kalem yürüterek: mademki Padişah aleyhinde bulunarak Türkiye'den kaçmıştır, âsidir, kötü fikirlidir, böyle cezalanması gerekir. Kayıd ve hükmünde bulunan bir müstebiddir, bu gibilerin kulübümüze kabulünü ve benim adımın üstüne yazılmasını protesto ederim dedim. Fakat Heyetler öbür şube-

lerin kulüpleri onun lehinde rey verdikleri için, Meclisi Mebusana seçilmişti.

Bir Ramazan gecesi, merkez heyetinden yazıyla teraviden sonra merkeze davet edilmiştim. Gidip merkez heyetinin özel dairesinin kapısını çaldım. Kapıyı, belinde silâhı ve Tuna sahilinde cemiyet için propaganda yaptığım sıralarda Lomlulu bir kavas açtı. Beni tanıdı, sevgiyle içeri buyur etti. Yukarıya, heyete çıkacağımı söyledim. Çıkınız, merak etmeyiniz, ben buradayım yine teminatta bulundu.

Benimle görüşmek üzere ayrılan heyet üç kişi idi. Bir köşede sandalyeye çekilmiş Diyarbakırlı Ziya Gökalp (sonraları Türk Ocakları Reisi olmuştu), İttihadçıların asıp kesenlerinden ve sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesi iktidara geldiğinde polisin eline düşmemek için intihar eden Kara Kemal Bey * ve çok kısa bir süre nazırlık yapan Ahmed Samimî Bey bulunuyorlardı. Nazikâne merhabalardan sonra, beni hamiyetli ve İttihada mensup olduğumu, mademki elân cemiyeti merkeziye kulübüne devam ediyordum. karşıt propagandadan vazgeçmemi söylemeleri üzerine, ben de iyi niyetimi anlatarak, yaptığım propagandalar, cemiyetimizin programına aykırı olmayıp, sırf cemiyetten soğuyanları ve bazı yanlışlıkları düzeltmek, Türklerin dışındaki Osmanlıları ısındırmak ve vatana bağlamak için olduğunu bildirerek: beni bırakınız, siz tuttuğunuz yolda, biz de düşündüğümüz tarzda çalışalım, vatana hizmet edelim dedim.

Biraz öfkelendiler. Daha sonra Kara Kemal ile Samimî: Merkezi umumî böyle arzu ediyor. Bu fikirden ve İttihadın resmî gazetelerinden başka gazeteler

(*) Kara Kemal Bey İzmir Suikastı olayına adı karıştığı için 1926'da intihar etmiştir. (Arba)

yayınlamaktan vaz geçmezseniz, hakkınızda hayırlı olmaz, sonra siz bilirsiniz ve iyi düşününüz tehdidinde bulundular.

Ben ayağa kalktım, hayretle: beni görüşmeye mi çağırdınız, yoksa tehdide mi? Nasıl isterseniz öyle yapınız cevabını verir vermez, Ziya Gökalp, köşeden arkadaşlarına: ne söylüyorsunuz? Bizim vazifemiz insancasına doktorla konuşmak ve anlaşmaktı. Otur doktor bey, anlaşmak için konuşulacak, başka bir fikriniz varsa söyleyiniz; olmadığı takdirde gönül rahatlığıyla gidiniz dedi.

Ziya Gökalp Bey

Ötekiler şapa oturarak: öyle ise bize bir kesin muhtırayla fikrinizi yazar yollarsanız dediler. Ziya

Gökalp'ın bana karşı gösterdiği sevgi, zannedersem cemiyetin ilk teşekkülü sırasında İstanbul'a geldiğinde kendisini Bayıtar Mektebine İshak Sükûti ile sokmuştuk ve sonradan da cemiyete almıştık. O, bu sebepten vazifesini yaptı.

Daha sonra istedikleri muhtırayı ve partimizin programını kaleme alarak gönderdim ise de, bu yiğitler muhtırama cevap vermediler. Bu mesele de böyle kapandı ve uyuşup kaldı.

İttihad ve Terakki bize baskı ve tehdid ededursun, biz namus dairesinde ve hiç kimseye kalemle saldırıda bulunmayarak, tümüyle cemiyetimizin ıslâhı için gazetelerimizi çıkarıyorduk. Bir aralık katib-i umumimiz (Genel Sekreterimiz) Fuad Şükrü ve yazarlarımızdan bazılarını hattâ okumak yazmak bilmeyen Palabıyık Haydar'ı tutuklayıp edip Bab-ı Askeride Bekirağa Bölüğüne tıktılar ve gazetelerimizi satan fakir çocukları bile sokaklardan tutup döğdüler, burunlarından kan akıttırdılar.

Harbiye Nezaretine geçen Mahmud Şevket Paşa sıkılmadan kâtib-i umumi Fuad Şükrü Bey'e baston göstererek: sizi sopa altında gebertirim gibi terbiyesizce sözler söylemişti. Ben fikirdaşlara daima nasihat verip vatanın selâmeti için uslu ve kalp dürüstlüğüne hareket etmeyi ve kalemle saldırıda bulunmamayı tavsiye eder, İttihadçılardan ve ne oldum delisi olanların saldırısına karşı daha yumuşak davranarak hükûmetin başına lüzumsuz meseleler çıkarmamalarını tenbih eder dururdum.

Fikirdaşlarımız ve yazarlarımız arasında yüksek fikirli, kalemi ateşli gençlerden Bezmi Nusret, Eczacı Tevfik, Sadrıesbakzade Ahmed Rıfat, Mebus Göriceli Şahin Paşazade gibi yüzlerce kişi, demokrasi fikrine

büyük hizmetlerde bulunurlardı. Bu gibi faal taraftarlar, benim Romanya'ya dönüşümden sonra da bu yolda çalışmağa devam etmişlerdi.

Bezmi Nusret Bey

HÜRRİYET KAHRAMANI ATIF BEY

Her milletin inkılâp tarihini okurken yüzlerce, binlerce çalışkanlar, fedakârlar arasında mutlak bir kahraman da göze çarpar. O kahramanlar yalnız milletlerin tarihinde değil, kalplerinde de yer tutar. Gösterdiği hizmetler karşılığında adlarının unutulma-

ması ve gelecek kuşaklara birer hamiyet örneği gibi gösterilmesi için heykelleri yükselir.

Türkiyemizin mekteplerinden yetişen ve istibdadın zincirlerini koparıp atmak sevdasıyla her türlü fedakârlıkları göze alarak yarım asır çalışan bendeniz, bu hatıratımı kısmen zapt ederken, kahraman ordularımızın özellikle Üçüncü Ordu subaylarının içerde ayaklanması ve taşrada çalışan ve her türlü fedakârlığı göze alan ehli kalemin hürriyet mücadelesi neticesi istibdad, hakka karşı boyun eğmeğe mecbur olmuştu.

Zulüm bulutlarının dağılması ve büyük müstebide alet olan bazısının vücudlarının kalkması lâzımdı. İşte bu işareti gösteren ve müstebidi titreten Atıf'ın rovelver sadası oldu. Manastır Şehrinin telgrafhane makinası başında Yıldız Sarayından Padişahın kendisinden emir alan sadık bendegânı Padişahiden Şemsi Paşa, o koca istibdad, telgrafhane kapısından çıkarken yere yuvarlandı. Atıf'da, Paşanın muhafızları tarafından atılan kurşunlarla ayağından yaralandı, kanlar içinde kaçıp kurtuldu.* Gençlik:

Katresinden yine bin nahli meali yetişir,
Ne çıkar, dökse de Sultani cihan kanımızı

feryadını kopardı.

Bu fedakâr Türkün heykeli, Drahor suyu kenarında yükselmeğe lâyıktı. Yazık ki bunu düşünen olmadı. Ben bu fedakârın, tükürdüğünü yalamayanın resmile, vatandaşlara tanıttırmak, manen olsun unuttırmamak için resmini Viyana'ya yollayıp on bin parça kartpostal çıkarttım, bu yolda çalışanlara da-

(*) 7 Temmuz 1908

ğıttım. Sekizbinini de o sırada teşekkül eden Donanmayı Osmanî Muaveneti Milliye Cemiyetine* gönderdim. Maddeten de donanmaya ufak bir yardım olmak fikriyle onun vasıtasıyla nakdi hediye karşılığında satılıp (damlaya damlaya göl olur) sözünce, Muaveneti Milliyet Sandığı (Milli Yardım Sandığı) adına yatırılması için yolladım.

Şahsen halen tanımadığım Hürriyet kahramanı Atıf Bey'e bütün yürekle bu kadar ufak bir hizmeti vataniyede bulunabildiğimi övünerek merkez-i umuminin bana yolladığı bir teşekkürnameyi kutsal gördüğümden hatıratım arasına sokuyorum:

DONANMAYI OSMANİ MUAVENETİ
MİLLİYE CEMİYETİ MERKEZ-İ UMUMİSİ

Dr. İbrahim Temo Beyefendiye,
Maruzu ihtiramkâranemizdir;

25 Ağustos 326 tarihli iltifatnamei âlii ekremileri residei desti tebcil ve tekrim oldu. Kahramanı hürriyet Atıf Bey kardeşimizin, delâlet ve vesalatı valâyı vatanperverlerile tabettirilen sekiz bin aded kartının cemiyetimize teberru ve ihdâsı suretile de ibraz buyurulan müessir bir güzidei hamiyete sureti mahsusada arzı teşekküratı binihaye eyler ve kartların lütfen merkezi umumimize irsaline bezli inayet buyurulması ricasile ihtiramatı faika ve halisamızın kabulünü temenni eyleriz muhterem beyefendi.

Mühür

(*) Osmanlı Donanması Yardım Cemiyeti.

Atıf Bey

Manastırda vurup bir divi ekber
Eden temini hak bu kahramandır
Şeytatin korkar elbet savietinden
Bilirler berki hatif biamandır

İSTANBUL'DA KOLERA AFETİ

İstanbul'da kolera zamanı Talât Bey beni çağırttı: doktor, bildiğin İstanbulumuzda kolera afeti hüküm sürmekte, tutulanları Anadolukavağı'nın üstündeki karantine evlerine gönderiyoruz. Senin emrine bir çatyana tahsis ettik, her gün sabahları Kuruçeşme'deki evinizin rıhtımına yanaşacak, seni alıp

Kavağa götürecek, orada karantinaya alınan Koleralıları muayene edecek ve lâzım gelen karantina ve sağlık tedbirlerini alarak oradaki hekim arkadaşlarınıza bu hastalığın önünü almak tarzını göstereceksin. Bu bir insanlık ve vatan görevidir dedi.

Peki dedim, işe başladım. Kolera söndükten sonra Talât Bey'e Allah ısmarladığa gittiğimde: dur doktor, sana başka bir görev daha vereceğim dedi. Bu kolera Edirne Vilayetinde, özellikle Tekirdağ'da hüküm sürerek can kaybına neden oluyordu. Beni oraya göndermek istedi. Vatanı terk edeceğimi söylediğimde: ben seni hamiyetli tanırım, vatanda koleranın yıkımına razı olmıyacağını bilirim, bu son hizmeti de yaptıktan sonra gidebilirsiniz dedi.

Kabul ettim. Yazdıkları emri ve hamiyetli meslekdaşlardan birini alıp yola çıktım. Tekirdağ'da tanıdık bir mutasarrıf buldum. Ondan da bilgi aldım. Halkın su içtiği Büyük Çeşmenin etrafında kolera olayı daha sık olduğu için, geldiği yeri görmek ve analizini yapmak üzere Belediyenin rehberliği ile suyun kaynağına çıktım, o taraf Mahmud Şevket Paşa'nın birkaç hafta evvel yaptığı askeri manevrasından sonra pislik içinde bulunuyordu.

Askere abdest bozmak için usulen arazi helası yapılacağına ,askeri serbest bırakmışlar, her tarafı pislemişler, bu pislik içinden geçen su künklerini kırıp, pis çamaşırlarını yıkamışlar, o yolla gelen su, halkın içtiği çeşmeye akıp kasabayı bulaştırmış olduğunu anladım, şehire döndüm. Bu künklerin kırıldıkları yerlerin tamir olunmasını belediyeye ve mutasarrıflığa rapor ettim ve çeşme başına halkın su içmememesi için nöbetçi koyarak, halka gereken emri verdim. Eczahanelerden bulabildiğim bir kilo Permanganatı alarak, suyun cereyan ettiği künklere döktüm.

Daha sonra, manevra yapılan meydandaki pislikleri, harmanlardan getirilen samanlarla yakıtıp temizlettim. Koleralı âileleri de karantinaya alıp fennî tedbirleri aldım. Bir süre sonra kolera azaldı ve söndü. Oradan Edirne'ye gidilerek sağlık tedbirleri alınarak iki hafta içinde orası da koleradan temizlendi. Sıhhî raporu yapıp İstanbul'a döndüm ve Talât Bey'e sundum.

İstanbul'dan Romanya'ya hareket etmek için hazırlanmak üzere iken, meslekdaşlarımdan, Afganistan'da hekimlik yapan ve kendisine daha bir iki meslekdaş tedarik etmek üzere Afgan Hanı tarafından İstanbul'a gönderilen Dr. Münür'e rastladım, Romanya'ya döneceğimi söyledim. Çok iyi bir isabet olmuş, Afganistan'a bir göz mütehassısı götürmekle görevlendirildim. Senin gibi, Avrupa'da tekâmül etmiş bir arkadaşı takdim edersem, Afgan hükûmeti memnun olacaktır. Sana ayda 40 İngiliz lirası ve âile sahibi olduğun için yol masrafı olarak 200 ingiliz lirası verilecektir. Çok rica ederim beni reddetme. Veliahd hazretlerine yazayım, size tayin fermanı gelsin ve Afganistan'ın Hindistan körfezinde bulunan Kiraki Şehri Afgan Konsolosluğuna emir verilsin, oradan kemali istirahat ve hayat teminile, hattâ icabında fil'e binerek Afganistan merkezi olan Kâbil'e göndersin. Ben Paris'e gidip bir süre orada kalacağımdan, giderken Afgana pek gerekli olan bir barut imali uzmanı ve bir de Romanya'da bulacağınız sabuncuyu bana yazarsınız. Onlara da harcırah gönderilecektir. Saray Han'ı, sebze ve çiçeklere çok meraklı olduklarından Romanya'da bunların iyi tohumlarını bir sandığa yerleştirerek Kiraki Konsolosu adresine yollayınız dedi.

Ben bu teklifi kabul edip Romanya'ya dönünce çi-

çek ve sebze tohumlarını sandığa yerleştirip Hindistan'daki Kiraki Konsolosluğuna gönderdim. Bunu izleyen günlerde adıma 200 İngiliz lirası ve ferman geldi.

Yola hazırlanırken, Romanya kesinlikle izin vermiyerek eski memuriyetimi verdi. Bunun üzerine, her müslümanın yapması lâzım olduğu gibi, daha önce gönderilen 200 ingiliz lirasını, âilemi getirmek için İstanbul'a gittiğim zaman, ecnebi postasıyla Kiraki Afgan Konsolosluğuna iade ederek, mazeretimin kabulünü rica ettim.

Ailemi ve eşyamı Kuruçeşme'deki evimden toplayıp döneceğim gün, Demokrat Kulübüne ve vapura yüzlerce fikirdaş gelerek, göz yaşları arasında beni uğurladılar. Ben de onlara : bekleyiniz, zamanı gelince daha müsteid ve vatanı ıslâh edecek bir kuvvet meydana çıkıp emellerimize hizmet eder diyerek veda ettim. Vapur kalktı, rıhtımdan uzaklaştı, bizi aşırdı. Ertesi gün sabahleyin 1911 senesi Ocak ayında Köstence'ye çıktım.

KAYDA DEĞER BİRKAÇ OLAY VE GREBENELİ BİNBAŞI BEKİR BEY'İN MEKTUBU

Romanya'ya döndüğümde Köstence Osmanlı Konsolosu Kadri Bey'di. Mısır Hidivi, kendisinden Dobruca cinsi ufak atlardan iki hayvan satın alıp göndermesini rica etmesi üzerine, iki at tedarik etmişti. Köstence'den İskenderiye'ye giden vapurla göndermek için hayvanlara bakacak güvenilir bir yolcu bulmamı rica etti. O günlerde Manastır Fırkasında (Tümen) hizmet eden Kolağası (Ön yüzbaşı) Arab Ahmed Efendi ile, Kosovalı bir Arnavut softa evime mi-

safir oldular. Hoca, Mısır'a akrabası yanına gideceğini, Kolağası'da, bazı arkadaşlarının Trablus, Tunus, Cezayir, Fas'ta ayaklanan müslümanlara yardım için gittikleri gibi, kendisinin de Şeyh Sünusi Hazretleriyle haberleşerek, Trablusgarb'a gitmek üzere, İskenderiye vapuruna bineceğini ve İttihadcıların Babıâliye hücumları sırasında Seraskerin yaveri kan kardeşim Ohrili mülâzım (Teğmen) Ramiz Bey, müdafaa sırasında öldürüldüğünden, bunun nasıl olsa bir gün kanını alacağını övünerek söyledi.

Hocaya, Kadri Bey'in atlarını alıp İskenderiye'ye götürmesini ve bu münasebetle yol harçlığını çıkarmasını söyledim. Kadri Bey atları vapurda hocaya teslim etti. Kolağası da beraber o vapurda İskenderiye'ye giderken, vapur, İstanbul'da bir gün beklediği sırada, Yunanistan'a siyasî bir seyahat yapan Romanya Hariciye Nazırı Take Yonesku'nun o vapurda bulunması dolayısıyla, Talât Bey Romen Hariciye Nazırını ziyarete gitmiş, Kolağası, Talât'ı vuracağını hocaya söylemiş, hoca da bir mesele çıkması halinde kendisinin de tehlikede bulanacağını hissederek, vapur memurlarına haber vermiş ve benim tavsiyemle Türkiye Konsolosunun hayvanlarını Mısır'a götürmekte olduğunu ve Kolağasıyla bende misafir kaldıklarını söylemiş, Talât Bey de maiyeti vasıtasıyla bu meseleden haberdar olmuş.

Bu olaydan sonra, Suriye Ordusunda harb ederek şehid olan Grebeneli Binbaşı Bekir Bey'den ve Saînamı müstesar imzasıyla Talât Bey'den birer mektup aldım. Grek komitelerinin hududlarda Türkleri rahatsız ettiklerinden, o havalide Arnavutlardan mürekkep bir çete teşkili için benimle müzakere etmek üzere İstanbul'a gelmemi yazıyorlardı. Bu davet üzerine İstanbul'a çıktığımda, salon komiseri beni tutuklayarak odasına tıktı.

Sebepleri açıklamak için ısrar ettim. İki üç saat kadar Beyoğlu Mutasarrıflığı ile telefonla konuşulduktan sonra bana yol verdiler.

Ertesi gün Talât Bey'in evine gittim, bana yapılan muameleyi anlattım. Talât Bey, benim Arab Kolağasını evime misafir ettiğimden bahsetti ve: abe doktor, ben kardeşini ve sırdaşını öldürtmek mi istedin? Bu kabahat sendedir dedi.

Benim evimin kapısı her gelen misafir için açık olduğunu, sizin gibi bir aziz ahbabımı kasde ve bu beklemediğim muameleye maruz olacağımı hatırımdan geçirmezdim dedim. Talât, malûm olan gülüşüyle; ben sana bir izahatta bulunamıyacağım, git binbaşı Bekir Bey'le görüş ve pek mühim olan bu hizmeti yap dedi.

Komitacı olduğu için, Pindos Dağlarında Bekir Ağa lâkabını alan bu Bekir Bey'le, gerek Makedon Ulahlarının, gerek Arnavutların komiteci çetesine girmeleri ve yapılacak harekât üzerine icap eden programı tanzim ettik. O, Grek hududunda memleketine gitti, ben de Romanya'ya döndüğümde terbiyesiyle yetiştiğim Türkiye'nin Arnavutluk ve Makedonya taraflarında hizmette bulunmak fikriyle bu babta Bekir Bey'e yardım etmeleri için Yanya Vilâyetine cesur ve münevver bir Arnavut genci yolladım.

Biçare Bekir Bey o vaktin İttihad ve Terakki azasının kurbanı olarak tutulmuş ve İşkodra hapishanesine tıkılmıştı. Onun bu felâkete uğraması, Avrupanın ve Arnavut ileri gelenlerinin, Prens Vidi Arnavutluk tahtına getirmeleri için çalışırken, İttihadın tavsiyesiyle Said Paşa'yı getirip kabul etmelerini istemesidir.

Ben, Arnavutluk'ta baş gösteren Rebeller İsyanında, Romanya Kraliçesi müteveffa Elizabeta, bira-

derzadesi Prens Vidi kurtarmak fikriyle Bükreş'ten gönüllü bir taburla ve idarem altında bir salibiahmer (Kızılhaç) heyetinin sevkine karar vererek, sevkimizde Arnavutluk'ta bulunduğum sırada Bekir Beyi mahpustan kurtardım.

Bu babta Binbaşı Bekir Bey'den almış olduğum mektuplardan birisini yayınlıyorum:

İstanbul, 13 Teşrinievvel 329

Kardeşim Temo!

«Saî»ye gönderdiğiniz mektubu gördüm. Ben, sizinle (31) Mart vak'asında Yanyalı Süreyya'nın Beyoğlun'daki hanesinde görüşmüş, o zamandanberi fikri vatanperverinizi daha iyi tanımış, Grebineli Binbaşı Bekirim. Vatanın son sukutu felâket alûdu en ziyade bizleri düçarı elem etti.

Bu sukutu, bizim azmimiz, gayretimiz tamir edebilir. Ve Rumelide sevgili Arnavut vatanımızı Makedonya muhtariyeti ile tezyin edebiliriz. Bu mübarek maksad, yakın bir atinin aguşu faaliyetinde, rahat güzindir!...

Arnavutlar hakkında burada şimdi hiç birşey yapılmıyor ve yapılmıyacaktır. Bittabı mazinin acı hatıratı, bazı şahsî asarda görülse bile, hükûmetçe bir resmiyeti haiz olamaz. İslâmiyet münafereti burada kalmamıştır. Göndereceğiniz adam, acaba Cenubî Arnavutlar Hükûmeti Muvakkatesi erkânile görüşebilecek vaziyette midir? Daha evvel Avlonya Hükûmetile bir münasebeti var mı? Eğer varsa gönderiniz. Biz, Avlonya Hükûmetile görüşebilecek evsafı haiz bir adam istiyoruz.

Rumeliyi parlak bir atiye kavuşturacak müdhiş bir tufanın bulutları görülmektedir! Fikrinizi, emrinizi bildiriniz. Başkaca malûmatınızı da ilâve ediniz. Avlonya

Hükûmeti Yunan ile harekâtı hayriyei milliyede bulunamıyacağını ve böyle bir harekâtın derecei müsaadesini anlamak istiyoruz. Cevap bekler hürmetimi arz eylerim efendim.

«Meserret» Otelinde Binbaşı Grebeneli,
Bekir

MAHMUD ŞEVKET PAŞA'NIN ÖLDÜRÜLMESİ OLAYI

İmparatorluğun kuvvetini elde eden İttihad cemiyeti arasına kara kedi girerek bir takımlarının anlaşamayıp ayrılmaları neticesi, bazısı etrafa ve harice dağılmışlardı. Bunlardan bir Yüzbaşı, gazeteci Abdullah Zühdi, Topal Tevfik ve hempası, hattâ Kalkandelenli Mehmed Paşa Deralanın oğlu Halim Bey yanında bir muhafız ile Köstence'ye gelmişlerdi.

Bunlar vatan haricinde bazı plânlar kurmuş olmalıdırlar ki, Halim Bey'i hıristiyan Arnavutlarından Neotif Efendi vasıtasıyla kandırılarak, Arnavutluk'ta yaptırdıkları zalimane icraat sırasında Mahmud Şevket ve Talât Paşalar gibi, o sıradaki hükûmet adamlarının öldürülmesine karar vermişler ve bu kararları hakkında bana güvenerek, bu iş hakkında konuşmak Köstence'de yaptıkları toplantılarında, fikirlerini sormak üzere beni de davet etmişlerdi.

Kendilerine, bana gösterdikleri bu güvenden dolayı bu teşebbüslerini kimseye açmayacağımı fakat bu gibi işlere şimdiye kadar karışmadığımdan, Talât Paşa gibi vatana hizmet eden temiz yürekli bir zatın, bazı hatalarda bulunmuş olsa bile, kasdınıza uğramasını istemem ve tüm iyi niyetimle size engel olmak isterim dedim.

Yüzbaşı Kâzım bana hitaben: doktor, sen masonluk kardeşliği nedeniyle Talât'ın öldürülmesine rıza göstermiyorsun, fakat ben İttihad komitesine mensupken, Talât, senin öldürülmen için beni teşvik etmişti. Senin bu safiyeti kalbine şaşarım dedi ve gülüşüp ayrıldık.

Anlaşılan bunların kesin kararı karşısında nasihatlerimin tesiri olmamış, engel olmama rağmen, gizlice İstanbul'a girip kararlarını gerçekleştirmişlerdi.

BALKAN HARBİNDE ROMEN SALİBİAHMER (KIZILHAÇ) HEYETİYLE İSTANBUL'A GİDİŞİMİZ

Hükûmet kuvvetini eline alan acemi İttihadçıların işbaşına getirdikleri idare adamlarının, toplu bir fikirle hizmet edeceklerine, nifaka düştükleri ve Rumelideki muhtelif unsuru iyi idare edeceklerine, hükûmete hoşnutsuzluk gösterecek ihtişaşi hareketlerine meydana verdikleri, daha doğrusu idareye elverişli olmamaları neticesi Balkan Muharebesinin ilânına sebep oldular ve her tarafta ordu kumandanlarının bile anlaşmamasından, ezici kuvvetini her vakit gösteren koca Türk Ordularının önemsiz düşman karşısında hezimete uğramasıyla, Bulgarlar Çatalca Cephesine kadar dayanmışlardı.

Her olayda Türkiye'ye ve Türk milletine daima samimî muhabbet besleyen Romen Hükûmeti ve halkı, bir Salibiahmer (Kızılhaç) heyetini, başkanlığım altında İstanbul'a göndermeğe karar verdi: Ben, Taşku Puçera, Dr. Sufler, Yanku Mihal ve saireden ibaret yedi kişilik bir heyetle, İstanbul'da Beyaziddeki Mısırlı Hanımın konağında açılan hastahanede ya-

ralıların tedavisine başladık. Bu heyetin hepsi Makedonya Romenlerindendi. Bütün kuvvetleriyle mütarekeye kadar çalıştılar.

Türkiye'nin Balkan müttefik devletleri tarafından akılların kabul edemiyeceği bir şekilde hezimete uğradığını işiten hariçteki Türk gençleri, akın akın Türk Ordularına yardıma koştukları zamanda Romanya'nın Yaş Şehrinde tahsilde bulunan ve iki yaşından itibaren öksüz kalıp millî terbiyemde yetişen kayınbiraderim Ahmed Menkşi, gazetelerde okuduğu Bulgar faciasına dayanamamış ve Dobruca şairi Niyazi'nin :

Kızılhaç heyetiyle İstanbul'a gittiğim zaman alınmış bir resmim

«Türk oğlu, unutma seni Bulgar bile yendi» nakaratlı şiirini okuyarak galeyana gelmiş ve istikbalini düşünmeyerek, Türk ordusunda düşman karşısında canını feda etmek için Romen Maarif Nezaretinden izin alarak İstanbul'a gelmiş ve Hadımköy'de harbe katılmıştı.

Köstence'den hareketimiz esnasında bana bir Rum: Doktor Bey nereye gidiyorsun? Bulgar Ordusu İstanbul'a girerek Ayasofya kubbesine büyük bir put takacak ve İsa dininde âyin edecektir. Hattâ komşu hükûmetlerin reisleri şimdiden bu duada bulunmak üzere dâvet bile olunmuşlardır, diyerek * beni üzmüştü.

İstanbul'da vazifemi görürken, evvelce Aksaray'da açtığımız Demokrat Kulübünde bir ferik * paşa ile görüşürdüm. O da bu Ayasofya hikâyesini canı yanarak söyledi ve islâmiyete karşı bu tahkirin maazallah bir gün mücadele neticesi İstanbul'un altüst olması ihtimaline karşı ne gibi bir tedbir almamız gerektiğini benden sordu. Cevaben: siz hamiyetli paşa hazretleri, Zeytinburnu Arsenalı Direktörü bulunuyorsunuz, bize yeterli miktarda agrasist gibi bir patlayıcı madde tedarik edersiniz, Ayasofya Camii müstahdemlerinden birile anlaşıp bunu camiin ortasında döşeme altına yerleştirerek ve bir elektrik pili ile civar binalardan birine rapt eder ve Ayasofya camisini takdis etmek için toplanacak müteassıbı, putu takarken Ayasofya'yı onlarla beraber havaya uçurur, en güzel bir intikam alırız dedim.

Paşa: peki ama bu fitile kim ateş verecektir? dedi. Ben ve sen dedim ve bununla birlikte fikrimce Türkiye'ye ve tüm müslümanlığa karşı yapılacak bu

---

(*) Birinci ferik korgeneral, ikinci ferik tümgeneral.

Ayasofya tasavvurunu, uyruklarının himayesi için Boğaziçi ve Marmara'da bulunan yabancı devletlerin deniz kuvvetleri, Bulgarların İstanbul'a girmesine engel olacaklarına ve bu günlerde Türkiyemizin askeri kuvvetleri Çatalca'dan düşman ordularını püskürteceğine tüm kalbimle inanıyorum dedim ve müteakiben mütareke oldu, ben de heyetle Romanya'ya döndüm. Ayasofya faciası ortaya çıkmadı, bu neticeden, Ayasofya'yı yaptıran İmparator Justinyen ile fatihi Sultan Mehmed'in ruhları şad oldu.

Cumhuriyet idaresi, bu eski çıbanın bir gün delinip Türk - Rum milleti arasında özellikle taassup neticesi Avrupalıların bir müdahalesine meydan vermemek fikrine dayanarak bu eski mabedi müzeye çevirme medeniyetini gösterdi.

Bence, Türkiye tarihinde en acıklı bir olay olan bu hizmetlerimize mukabil, Türkiye Sıhhiye İdaresi, bir hatır bilen bir davranışta bulunmak üzere heyetimizin her birine birer madalya ve kapaklarında isimlerimiz ve o acıklı tarih yazılmış birer altın saat yolladı. Ben bu hizmeti bir vatan görevi saydığımdan kuru bir nişan için değil, mücerred vatanı kurtarmak ve Türk evlâdlarını tedavi etmek fikriyle âilemi terk ederek hizmete koştuğumdan saatı tuttum, fakat gelen nişanı Köstence Konsolosu Kadri Bey vasıtasıyla iade ettim.

Türkiye'nin Rumeli kıt'ası, Balkan müttefik hükümetleri arasında taksime uğradığı sırada Bulgaristan öbür müttefiklerine karşı asker sevk ettiğinden, Türkiycyi seven ve Dobruca kıt'asının hududlarını genişletmek istiyen Romanya, Kadrilâter yoluyla Bulgaristana asker sevk ettiği sırada ben de binbaşı rütbesiyle silâh altına alındım. Aynı zamanda kayınbiraderim Ahmed Menkşi, Çatalca Cephesinde Bul-

garlardan tam anlamıyla intikam hissini teskin edemediğinden, bu defa da Romen Ordusuyla Pazarcığı işgal eden kuvvetlerle Bulgaristan'a girdi.

Romanya Ordusu Kumandanı Kadrilâter'i işgal sırasında Balçık tarafında Tekke köyünde Türkiye'nin beş asırlık tarihi yadigârı olan Akyazılı Sultan Türbesi'nin üzerinde bir haç görerek bu eser kimin olduğunu sormuş. Türbedar İbrahim Efendi: orada eski Türk fatihlerinden ve şühedasından Akyazılının yattığını ve Balkan muharebesinde, Türkün Dobruca'daki eski eserlerini imha etmek isteyen Bulgarlar, Türkleri aşağılamak maksadıyla türbenin tepesindeki hilâli indirip haç taktıklarını ve türbeye «Ayatanas» adını verdiklerini ve türbedarın kendisini tepelemek için odasının penceresinden bomba bile attıklarını anlatmış. Romen kumandanı bundan hiddetlenerek türbedara: çık putu indir, Bulgarların aşağı aldıkları hilâli yerine koy emrini vermiş ve koydurmuş ve o sırada Romen Ordusunda bulunan müslüman askerlere dua ettirmiştir.

ROMEN KIZILHAÇ HEYETİYLE ARNAVUTLUK'A GİDİŞİM

Büyük devletlerin reyiyle vücuda gelen ufacık Arnavutluk'ta yine İttihadçıların cahilce teşvikiyle Tiran ve Şiyak taraflarında Prens Vid aleyhine ayaklanan Rebellerle Draç ve Avlonya kuvvetleri arasında yapılan çatışmalar dolayısıyla Prens Vidin halası Romanya Kraliçesi Elizabet'a [Carmen Silva], Arnavutluğa yeğenine yardım için bir gönüllü Romen Taburunu subaylarıyla beraber yolladığı gibi, bir de benim başkanlığımda bir Kızılhaç heyetinin gönderilmesini

emretti ve icap eden mualece, pansuman, âleti cerrahiye takımları ve gıda için süt, et, sebze konserveleri ve çorba paketleri verdi.

Biz, Bükreş, Budapeşte, Fiyome ve Adriyatik yoluyla Draca çıktık. Rebeller, Dracı muhasara altına almışlardı. Prens Vid Hükûmeti beni geçici olarak sıhhiye müdürü tayin ettiğinden, malarya ondemisi ve gıdasızlık neticesi hükûmet kuvvetini tahrip eden bu hastalıkların önünü aldım.

İsyancılar hükûmetle barışmak için bir heyetin Şiyak'a gönderilmesini istemişlerdi. İstedikleri kişiler şunlardı: Osmanlı idaresinde pek çok hizmetlerde bulunan Tepedelenli Mehmed Darala Paşa, sabık Türk Mebusu Periştineli Hasan Bey, büyük bir Arnavut kuvvetiyle imdada gelen İsa Bey Buletina idi. Hasan Bey, umumî muharebenin ilânı üzerine maiyetini alıp Sırpları arkadan vurmak ve Türkiyeye yardım etmek için aydırıldığından vekâleten Hasan Bey'in yerine Şiyak'a ben de gittim.

Fakat Şiyak Rebelleri, Prens Vid işbaşında bulundukça bizimle anlaşamıyacaklarını ve Prens Vidin Arnavutluğu terk etmesini teklif etmeleri üzerine, meseleyi halletmeden döndük. Birkaç gün sonra Prens Vid, saray heyetiyle bir vapura binip Arnavutluğu terk etmesi ve Rebellerin kasabaya girmesi ile ben de, Drac çatışmalarına iştirak eden kayınbiraderim Ahmed Menkş'le Drac'tan bir İtalyan vapuruna binerek Bariye çıktık. Buradan ben Roma yoluyla Cenevre'ye oğullarımı görmeğe gittim, Ahmet'te Bari'den İstanbul yoluyla Romanya'ya dönen gönüllü taburuyla döndü.

Dracı terk ettiğimiz gece, patlayan umumî harb dolayısıyla Avusturyanın, Karadağ havalisine fırlattığı top güllelerinin sadalarını vapurdan işiterek ve

Türkiye'nin uğrayacağı felâketi düşünerek İsviçre'ye fırladım.

UMUMÎ HARB

1914'de Saray-Bosnada Avusturya Veliahtinin Sırplar tarafından öldürülmesi üzerine umumî harb ilân olunmuş, Türkiye'de Cermenler yanında harbe iştirak etmişti.

Romanya Kralı müteveffa Birinci Karolun, müttefikler grubuna Romanya'nın girmemesi fikrinde bulunduğu için iki sene kadar Romanya hükûmeti tarafsız kalmıştı. Bu tarafsızlıktan istifade eden Türkler, Tuna nehiri ve Karadeniz sahillerinden Almanya ve Avusturya-Macaristan ve Bulgaristandan gönderilen ve Romanya'dan tedarik ettikleri gıda ve askerî mühimmatı, kayıklarla, motorlu nakliyat gemileriyle Türkiye'ye sokarak pek çok hizmet etmişlerdi. Ben de bu sıralarda öğretmenimiz ve şairimiz Mehmed Niyazi ile Mecidiye'de yayınladığımız gazete ve dergilerle Rusya aleyhine kalem yürütürdük.

Roman gazetelerinden bir kısmı Rusofil tarafdarlığı yaparken, «Rusyanın Karadeniz kuvvetlerinden 60 bin askeri gemilerle Terkos gölü civarına dökerek karadan ve arkadan İstanbul'a girerek müttefiklerin Dardanellere dayanan deniz kuvvetlerine yol verip İstanbul düşecek» anlamında yazdıkları sırada ben: «Evet, Rusya'nın kaplumbağa gemileriyle belki bir milyon kurbağa Rumeli sahiline dökerek Türkiye'yi amana düşürecek ve Berlin mi yoksa Petrograd mı? adlı makale ile de Ruslardan önce Almanların Rusları tepeliyeceklerini gazetede yazdığımdan dolayı mimlenmiştim.

Almanların, Rusya Ordularını Baykal göllerinde boğmaları ve hemen bütün cephelerde kuvvetlerin kırmağa muvaffak oldukları sıralarda, müttefiklerin müracaatı üzerine, 1916 senesi 15 Ağustosunda Romanya'da harbe iştirak etti.

Ruslar Basarabya yoluyla Tunayı geçip bir kolordu ile Dobrucada Bulgar cephesine yetiştiği sıralarda, Romanya Hükûmeti, merkezî kuvvetlerin uyruklarını ve hattâ bunlarla beraber kendi uyruğunda olan müslümanları bile toplayıp Moldovaya enterne etti.

O feci anda Rusya ordusuyla gelen ve General Zankovskiye etki eden Kırımlı Rüstem Bey'in şefaati üzerine pek çok müslümanlar özellikle Tatar unsuru enternetlikten kurtulmuşlardı.

O günler ben de Mecidiye Kızılhaç merkezinde binbaşı rütbesiyle vazifeme bakarken eşimde Kızılhaç reisesi sıfatıyla hizmette bulunurdu. İhtimal ki takip ettiğim Türkçülük politikası ve yazdığım makaleler neticesi idare benden şüphelenerek Bükreş'ten bir telgrafla acele olarak çağrıldım. Cansiperane hizmetlerim kesinlikle nazarı dikkate alınmayarak ince bir plânla beni Moldova'daki Dinceni enterne merkezine sıhhiye müfettişi sıfatıyla sevk ettiler.

Bu enternat merkezine vasıl olduğum dakikadan itibaren kurtulduğum dakikaya kadar orada toplanmanların genel durumunun canlar yakıcı halleri, insaniyet namına beni pek çok ıztıraba uğrattı. Medeni sayılan Avrupa hükûmetlerinin bile yaptıkları gibi, Romanya dahi 30 bine yakın Türk, Bulgar, Macar, Alman ve Arnavutları, hattâ kendi uyruğu olan Dobruca Türklerini köy izbelerine tıkarak Tifos Exentimatic, Dizanteri ve diğer bulaşıcı hastalıklardan ve gıdanın kötülüğünden günde 30-40 kişinin vefat etmekte olduğunu buldum. İcap eden sıhhi tedbirleri

alarak, kısmen enterne olanları izbelerden çıkartıp köylülerin evlerine dağıtım ve tedavi ile ölümlerin azalmasına ve tabii insanî ve vicdanî vazifem olan maddî ve manevî yardımlarda bulundum.

Bu gibi yardımlarda Romen unsurunun bu babtaki merhametlileri arasında mebuslardan o civarda çiftliği olan bay Romanu, Türk hastalara ücretsiz süt, kuzu ve diğer bazı gıda maddelerini bağışlayarak o zavallılara insanî muamelede bulunduğunu dercetmek vazifem cümlesindendir.

Bu enternatlar içinde Köstence limanında ve Tuna iskelelerinde gemileriyle bulunan Türk bahriye subayları ve erleri de mevcuddu. Bunlar, oranın iklimine ve gıdanın azlığına dayanamayarak hemen hepsi hastalanmış ve tedavim altına alınmışlardı. İçlerinden bir bahriye mülâzımı (teğmeni) ne yazık ki uğradığı veremden her türlü tedbirime rağmen vefat etti.

O seneye mahsus ve görülmemiş kara kışın şiddetinden, odun kesmek için ormana sevk olunan ve çoğu vücutlarının çıplaklığından ve dayanıksızlıklarından ellerini ve ayaklarını dondurduklarından, her ne kadar kısmen hastahanelere sevk etmişsem de soğuktan kangrenlenip sakat kalmışlardır.

Böyle acıklı bir bir vaziyette pek gülünç bir olaydan bahsetmek isterim: Kumandanımız merkez miralayı (Albay) benim hastalarla Türkçe, Arnavutça ve Bulgarca konuştuğumdan dolayı yanına çağırarak, onlarla Romence'den başka bir lisanla konuşmamı menetti.

Her tabib hastalarıyla bildiği lisanlarla konuşup dertlerini anlamak ve tedavi etmek mecburiyetinde olduğunu anlattığımda cevabımı üstün emrine itaatsızlık sayarak beni on gün cezalayarak Botoşan

şehirindeki askerî kumandanlığının subaylara mahsus mahpushanesine yolladı. Askeri kurallara uyan oranın kumandanı diğer bir miralay, bu emir ve karara, vatan hizmetkârlarından bir tabibin bu nazik zamanda hapsine şaşırarak benim şehirde serbest dolaşmama müsaade etti. Merkezime döndüğümde kumandanımız benim Botoşanda cezamı yapmadığımı haber almış olduğundan beni başka bir merkeze yollamak istedi.

Romanya'nın Umumî Harbe iştirakiyle Boğdan Eyaletine (Moldova) ya çekildiği esnada Yaş şehirinde Yüzbaşı Selim Abdulhakim, kayınbiraderim Mülâzım Ahmed Menkşi ile benim binbaşı üniformasıyla çıkardığımız resim

Bu haksızlığı raporla doğruca Yaş şehiri Umum Kumandanlığına bildirerek anket yapılmasını iste-

dim. Yaş'tan gönderilen bir generalin soruşturması neticesi miralay kabahatlı çıktı ve harb esnasında büyük bir subayın işten çıkarılmasını uygun görmediklerinden, bana da hak vererek, o sırada mütarake olduğu için, Dobrucaya evime dönmeme müsaade ettiler.

Burasını elân Türk, Cermen ve Bulgar işgali altında ve evimi Bulgar askerleri tarafından işgal ve soyulmuş olarak buldum.

Lâzım gelen ufak tefek eşya tedarik etmek gailesile uğraşırken, Bulgar idaresi, Dobruca'da kalacak hülyasıyla bana Köstence Sancağı sıhhiye müfettişliğini vermek ve Babadağında yaptıkları siyasî kongreye göndermek istediler. Reddettim. Bulgarların bu fikirleri ve yolsuzlukları aleyhinde bulunan Türk Ordusunun işgal kuvveti Mecidiye kasabası kumandanı birinci Mülâzım İzmir'li Talây Bey'le bir Bulgar binbaşısına evimde verdiğim ufak bir masada, kavga etmiş ve Talât Bey, Bulgarın apoletlerini koparmıştır. O sırada iki dost hükûmetin subayı arasında arbede çıkacağı korkusuyla, meseleyi tatlıya ve içkiye boğdum.

Bu olay neticesi, kendi evimde korku içinde ve müttefik iki ordu subayı arasında rekabeti idare edip yedi ay Mecidiye'de vazifesiz kaldıktan sonra gıda tedariki için Tuna'nın karşı yakasına geçmek bahanesiyle cermenelerden avuzvaiz alarak, âlemi getirmek üzere Moldova'ya gittim. Döndüğümde Mecidiye'yi Fransız ve Romen birliklerinin işgali altında buldum ve sıhhiye vazifemi yoluna koymağa, evimi tamire koyuldum.

UMUMÎ HARB NETİCESİ PARİS'TE TOPLANAN KONFERANSA DELEGE GİBİ İŞTİRAKİM

Umumî harb neticesi üzerine Paris'te toplanan müttefikler konferansı, keyfî olarak müstebidane hudutları baltaladıkları sırada, Rumelinin de Balkan hükûmetleri arasında taksimi ve hudutlarının gayri insanî bir surette tayini hususunda müzakeratta bulundukları anda, büyük çoğunluğu islâmların teşkil ettiği Arnavutluğun hududlarını da kısaltıp, istikbalde Türkiye'ye geçecek hizmetlerini sıfıra indirmek fikriyle, Arnavutluğu vasatî bir Arnavutluk ile bir koridor halinde Struga'dan Drac'a inen bir hat ile Adriyatik denizine çıkarmak ve Arnavutlarla meskûn Kosova, Epirya, Çamlık ve Toskalık taraflarını Rumlara ve Yugoslavya adını verdikleri müttefikleri Sırbistana terk edip, Arnavutluğu taksimata uğratmak istediklerini haber alan tarafsız Arnavutlar, Paris Konferansına delegeler yollayıp haklarını müdafaaya teşebbüs ettikleri o devri keşmekeşte, Kosova ve Makedonya taraflarında doğmuş ve Romanya'da ticaretle bulunup harb esnasında enterne edilmiş müslüman Arnavutlar, hiç olmazsa Kosovadaki tarihî bir eser olan Sultan Muradın mezarının Arnavutluk hududunda kalması gibi dini bir niyetle, beni de bir delege sıfatıyla göndermek için pek çok imzalı bir mazbata ile bana müracaat ettiler. Romanya hükûmeti nezdinde de bu babta müsaade aldılar. Kabul edip delege heyetimize Türk ve Arnavut dostu olan ve malûmatı siyasi bilgi sahibi yaşlı Prens Alfred Kigayı'da iştirak ettirerek İstanbul ve Marsilya yoluyla hareket ettim.

İstanbul'a vardığımda, siyasi olarak Romanya'ya iltica eden ve kendisine insanî hizmet ve yardım-

larda bulunduğum o vaktin Şeyhülislâmı Mustafa Sabri Efendiyi ziyaretimde, bana bu defa dahi Türkiye'ye bir hizmette bulunmamı teklif etti. Grekler hudutlarının genişlemesi ve bazı kasaba ve köylerin Grek çoğunluğu olduğu iddiasıyla Yunan'a kalması hususunda bastırdıkları mazbataya karşılık, Türkiye'nin bir protestosunu alıp Paris'teki Konsolos vekili ve birkaç Türk'e teslimen bastırıp konferans heyetine takdimi için bu hizmeti kabulüm zımnında bir kartvizitle beni Babıâlideki Hariciye Müsteşarına yolladı. Müsteşar Paşa düğmeye basıp Muhabere-i Hususiye Müdürünü çağırdı. Müdür beni hususî dairesine aldı, o tasarının henüz hazır olmadığını ve beni Lojlarda şahsen tanıdığından, o sırada Berlin'de bulunan Talât Paşa'ya aid bazı evrakı teslim edeceğini söyledi.

Bana karşı olan bu itimadlarından dolayı teşekkür ettikten sonra: Ben Türkiye menfaatlarına aid her türlü evrakı götürmeğe hazırsam da, Talât Paşa'ya aid hususî bir hizmette bulunamıyacağımı ve Paris'le Berlin arasında o zamanlarda siyasete aid olmak ihtimaline imkan verecek öyle evrakı üzerime almak vaadinde bulunmak gibi bir budalalığı yapamıyacağımı o kafasızlara anlattım ve Marsilya vapuru akşam üzeri gideceğinden, evrakı perişan halinde kaleme alınan mazbata veya protestoyu bana vapura yetiştirmelerini söyledim, bekledim, bu fırsattan istifade edeceklerine, bu idarede ne gelen var, ne giden ve ne de istifadeyi düşünen bulunur dedim, yola çıktım.

Paris'te Konsolosluğu boş buldum. Biraz çalışan hissiyat sahibi bir fahrî doktorla iki çalışkan müslüman Çerkes buldum. Biçareler bana: Bize bu husus için nezaretten istediğimiz parayı yollamadılar mı? diye sordular. Biz, bu kadar ufak bir protestoyu kon-

ferans heyetine verirdik, büyük iş değildi, fakat parasız pulsuz ne yapabiliriz dediler. Hakları da vardı. Zavallılar kendi çalışmalarıyla Paris'te geçiniyorlardı. Berikiler ise kimseyi düşünmüyorlardı.

Ben Arnavutluk hududunun parçalanmasını reddetmek için çalıştığım sırada, Türkiye için de mümkün mertebe hizmet etmeyi düşünerek, yediğim nimetin ve tahsilime yardım eden Türkiye'nin selâmet ve güçlenmesi için borçlu olduğum hizmeti ifa etmeğe koyuldum. Paris'te bulabildiğim birkaç Türk'ü oturtuğum apartmana davet ettim, müzakerede bulunduk. Biraz kımıldamalarını, konferansın vereceği haksız kararlara bir Türk münevverler heyeti gibi itiraz etmelerini söyledim. Bu heyet içinde müslümanlığı sevkile münevver ve Mısır Hidiv ailesine mensup bir genç de vardı. Görüştük, icap eden kararları verdik ve icap eden hizmeti o vaktin Damad Ferid Paşa kabinesinden birşey beklemeyerek birlikte çalışmağa söz verdik. Heyhat!!

Arnavutluk meselesi için gelen heyetin reisi Ergirili Osmanlı vükelâsından Halil Paşa idi. Debreli Fuad Bey'de nakden pek büyük hizmetlerde bulunurdu. İstanbul'dan, Mısır'dan, Romanya'dan, Amerika'dan heyetler gelmiş, 22 delegeye ulaşmıştı. Bir de yüksek fikirli bir matmazel vardı.

Halil Paşa'nın, konferans heyetini teşkil eden kişiler içinde, siyasî Türk hizmetleri sırasında bir iki kişiyle tanış olduğu münasebetle hizmetleri geçmekte idi. Arnavutluk delegelerinin konferans heyeti nezdinde Prens Kiga'nında katılmasıyla verdiğimiz tasarılar, yaptığımız resmî ve gayri resmî müracaatlar neticesi, kör ve topal Arnavutluğun malûm olan hududları genişledi.

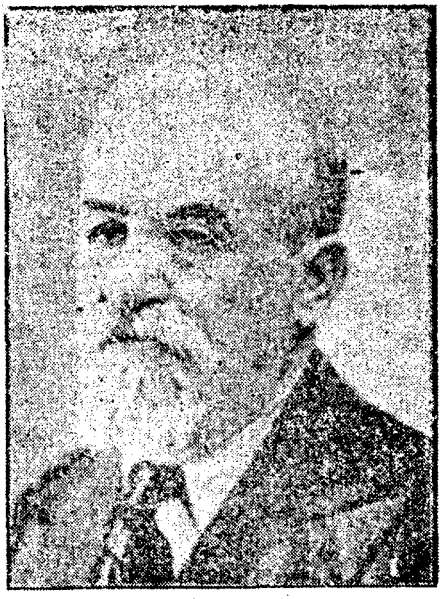

Paris Konferansına iştirak ettiğim zaman alınmış bir resmim

Aziz bir dostum beni konferans nezdinde Yugoslavya'nın Başvekili Mösyö Pasiç'e takdim etti. Pasiç cenapları, Esad Paşa Toptani'nin yardımıyla Balkan Muharebesi esnasında Bulgar Ordusuyla Sırpların arası açıldıkta Bulgarlar Sırpları hezimete uğrattıkları sırada Esad Paşa 20 bin kadar bozulan sırp askerini Struga ile Draç arasındaki koridordan serbest geçirip kurtardığından söz ile ciddî bir dostluk göstererek himaye ettiğinden, Mösyö Pasiç bana Arnavutların dostluklarını sayıp durdu ve biz onlara minnettarız dedi.

Ben dostluğun devam ve bekası için yapılacak hudutlar meselesinde Arnavutlar'a karşı dostane ve

tabii bir surette hareket olunursa, karşılıklı dostluğun bekasına hizmet edilmiş olur dediğimde, ben konferansta pek meşgulüm, şimdi gidiyorum, damadım Mösyö Markoviç'le gidip görüşünüz, akşam dönüşümde kendisine söylerim, anlaşınız vaadinde bulundu. Ertesi gün Markoviç cenaplarına gidip konuştum, hayli tartıştık. Markoviç, bütün Makedonya ile Kosova havalisini Yugoslavya hudutları arasına alacaklarını söylediği sırada ben: Sulh Konferansında Arnavutluk hududları halkı çoğunlukla müslüman Arnavutlarla meskûn kasabalar Sırbiye tarafında kalmak üzere çiziliyor; köyler Arnavutluk'ta kalıyor. Bu vaziyetle köylüler ne kasabalara inip elzem eşyasını tedarik edebilir ve ne de kasabalılar köylerden gelebilecek buğday, mısır, arpa, yağ, peynir, yapağı, et gibi kasaba ve şehirlere en lüzumlu gıdalardan mahrum kalarak ekonomik açıdan her iki taraf zarar görür. Bir de çizilecek hudut dahilinde yaşayan halkın çoğu müslüman ve lisanları Arnavut ve Türkçe olduğu için hıristiyan olan kısım, Sırbistanın ortodoks dinine mensubiyetleri ve Slav lisanını kullandıkları münasebetle, mekteplerinizle Bulgarlıklarını unutarak Sırplaşacakları kolay olacağından, çizilecek hududun bu açıdan tayini, Sırbiyanın büyük menfaatinedir, Arnavut-Sırp halkının her vakit iyi geçinmesi ve geçmişte olduğu gibi, gelecekte de devamı, bu hudut meselesinin halline bakar, bu babta nazari dikkatinizi çekerim dedim.

Cevaben: Teklifiniz makul ve dostanedir, fakat plânın değişmesi heyetimizin elinde değildir. Belgrad'a yazarız, neticesini de bildiririz dedi. «Hüküm galibindir» sözünde olduğu gibi cevap ta gelmedi!

Hakikat pazu kuvvetine göre belirlenip o şoven konferans heyetinin makul olmayan kul ve müste-

bidane kararları çok sürmedi, Avrupayı ve bütün siyasî meselelerini bu hale getirdi ve korkunç neticeler doğmasına meydan verdi ve daha da verecektir.

Özellikle Türkiyemize karşı yapılan haksızlıklar da tabi olarak kalkacak, işte o vakit her türlü fikirlere karşı Türkiye tarafsız bir politika takip ederek hakkını alacaktır.

ROMANYA «AHALİ» FIRKASINA* GİRMEM VE ÂYANLIĞIM**

Harbi umumi neticesi en çok yer kazanan hükûmetler arasında, Romen unsurunun yaşadığı Basarabya, Transilvanya, Ardeal, Bukovina, Banat arazisini memleketine katarak nüfusunu 18 milyon çıkaran Romanya, kuvvetli bir hükûmet haline gelince, en büyük gazanferi Mareşal Averesku, Moldovada Alman kuvvetlerine karşı muzafferen düşmandan Bogdan Eyaletini geri aldığından, halk üzerinde vatanı kurtarıcı sıfatıyla bütün halkın sevgisini kazandığı ve muharebeyi müteakıp Ruslardan aldıkları zararlı komünist fikriyle işçi ve şimendifer memurlarının kımıldamalarına karşı sükûneti inzibat kuvvetleriyle temin ettiği için Başvekâlete geçmiş ve «Ahali» fırkası adıyla yeni bir demokrat idaresi vücuda getirmişti.

Fikrime uygun bu partinin Pazarcık Sancağının teşkilâtını üzerime alarak Romen - Türk - Bulgar halklarını fırkamıza sokmuş ve yapılan genel seçimde 14000 rey alarak büyük bir çoğunlukla âyan azalığını kazanmıştım.

(*) Halk Partisi.

(**) Senatör.

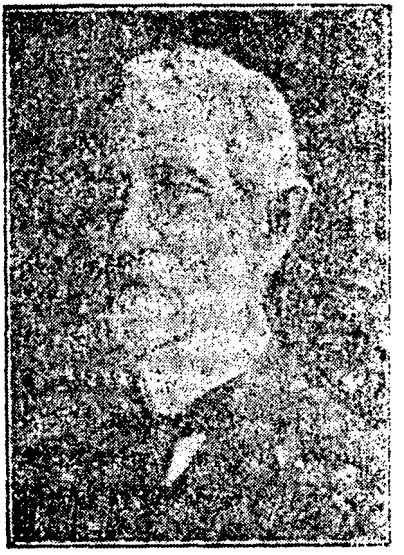

Romanya'nın siyasi ve askeri adamı Averesku

Bu yüksek vazife başına geçtiğimde, bu sıfatla partimiz kuvvette bulunduğu iki sene zarfında bütün kuvvetimle parlâmentoda tam bir sadakat ve feragat ile umuma özellikle müslümanlara (Türklere) hizmetten bezmedim, tersine bezendim.

Parlâmento açıldığı esnada henüz Tuna ortasında Romanya ile Sırbiya arasında bulunan (Adakale) İstanbul'un yolladığı nahiye müdürü, mektep muallimi, dört jandarma, hakimi şer'i ile idare olunur 700 nüfuslu bir Türk nahiyesi idi.

Yugoslavya hükûmeti, ne olur ne olmaz diye adaya göz dikmiş, propaganda yapıyordu. Ben her iki karşılıklı hükûmetten ziyade Berlin Antlaşmasıyla Türkiye'ye terk edilip uzun müddet idaresinde bulunan ve tüm halkı Türk olan bu adacığın Türkiye'de kalmasını ve bu hakla Sünnede Tuna siyasi ve iktisadi işlerini tanzim ve idare eden beynelmilel heyet-

teki Türkiye müemessilinin vazifesine devamını yani diğer hükûmetler gibi Türkiyenin de hukukunun devamını temin için Lozan Antlaşmasına memur reisi sani Dr. Rıza Nûr Bey'e bir iki mektup ve tasarı ile bildirmiş ve heyetin nazarı dikkatini celbetmişsem de semeresi görülmediğinden, Romanya'nın Türklere karşı gösterdiği iyi muameleye güvenerek propagandaya koyuldum.

Propaganda için kazdırdığım mühür

Adanın Romanya'ya resmî ve halkının kendi arzusuyla katılması için ada halkından lisan bilir, gözü açık birkaç kişiyi parlâmentoya getirdim ve içeri soktum. O gün âyan azası arasında ada meselesi görülüşülüyordu. Azadan pek çoğu meselenin ne merkezde olduğundan haberdar olmıyarak: Ada Macaristan'a aiddi, umumî konferansta Macaristanın karşıki tarafı Romanya'ya verilmiştir ve adadan Macar askeri müfrezesi çekilmiştir, biz artık orasını askeri idare altına alalım, başka bir hükûmetin adada hukuku siyasiyesi yoktur diye iddia ediyorlardı.

Ben söz aldım, adanın bu dakikaya kadar Türkiye'ye aid olduğunu ve elân adadaki Türkiye memurlarını saydım. Macarların geçici askerî müfrezesi, Türkiye'nin uzaklığı münasebetiyle ufak bir dahili muhafaza vazifesiyle orada bulunduğunu söyledim ve Türk halkının, hükûmetleri tarafından bağışlanan ba-

zı imtiyazlar, Romen hükûmeti tarafından da temin edilirse tüm halk Romanya bayrağı altında yaşamak ister, hattâ adanın münevverlerinden şu localarda oturan efendiler bu katılma meselesinin halli için gelmişlerdir dedim ve başlarında iki karış uzun kırmızı feslileri aşağı aldırdım, resmi kabul neticesi mesele hallolundu.

Birkaç gün sonra şefimiz Mareşal Avereskuyu adaya götürdüm. Fakru zaruret içinde bulunan Türklerini âilelerini gösterdim ve büyük menfaatler istihsalini temine muvaffak oldum. Gerek Kral Birinci Ferdinand ve gerekse şimdiki Kral İkinci Karol hazretleri adayı ziyaret ederek, müslümanlara mühim imtiyazlar bahşettiler, ada halkı da sevgili Krallarına minnetdar kaldılar.

Romanya Kralı II. Karol Hazretleri

Bahşolunan bazı imtiyazlarla sigara fabrikası, seccade ve halı işleri atelyeleri açmalarına müsaade ettiler. Senede iki vagon işlenmemiş tütün, bir vagon saf alkol, beş vagon şeker, iki vagon temiz kahve gümrüksüz ve hiçbir ithalât harcı vermeksizin adada teşekkül eden Türk korporasyonuna terkle ihsanda bulundular. Bu sayede 150 hanelik Adakale halkı refahla âilelerini bol bol beslemeğe muvaffak oldular. Ana vatanı sevenlerden bazı aileler göç ettilerse de bence, adada kalanlar, hayatlarını temin ettikleri için göçleri merhamete lâyık değildir. Özellikle Tunanın o ücra köşesinde Türk unsurunun mevcudiyeti istikbal için de lüzumludur.*

Partimizin kuvvette bulunduğu senatörlüğüm sırasında, Rusların komünist propagandistleri Romanya'yı komünistlik cereyanına sokmak maksadıyla grevler yaptılar ve hükümeti korkutmak ve intikam almak fikrile senatonun bir toplantı anında bir yahudi komünisti elile bomba patlattılar. Bu feci cehennemî bomba, başkanlık kürsüsü arkasına pencereden sokulmuş ve toplantı saatinde patlamak üzere kurulmuştu.

Azanın toplantıya gelmeleri, bir iyi bir talih neticesi geç kaldıklarından, toplantı davet zili çalındıkta reis ve büyük papazlarla, Adliye Nazırı ve benimle beraber iki üç senator toplantı salonuna girmiştik. İçtima saatinde o müthiş bomba patladı, Adliye Nazırı Greçeyanu ve Oradea Piskoposu, bir âyan azası yerinde terki hayat ettiler. Senato Reisi General Koanda ağır surette yaralandı. Ben de sol elimin par-

(*) Adakale Tuna Irmağının Panat Dağları arasında açtığı Demirkapı Boğazında yer alan halkının tamamı Türk olan bir adaydı. Ada 1970'te yapılan barajın suları altında kalmıştır.

maklarından yaralanmıştım. Hafif yarama rağmen önümde düşen Adliye Nazırının imdadına koştumsa da, çok sevdiğim bu zat iki dakika zarfında kucağımda vefat etti. Bu siyasî kasd, hükûmeti icraati kanuniyeden alıkomadı, siyasetine devam etti.

DOBRUCA TÜRKLERİNİN MAARİFİNE, GELİŞMESİNE MENFAATLERİNE AİT BAZI HİZMETLERİM

Dobruca'nın merkezi sayılan Mecidiye Kasabasına tabib tayin olunduğum zamanda burasını ve bütün Dobruca müslümanlarını derin bir taassup ve cehalet içinde, tababete, maarife riayet etmez bir halde bulmuştum. Adedi az olan münevverlere halkın güveni yoktu ve adetâ dinsizler sırasına koymuşlardı. Romen hükûmeti, Türk halkına, mülkî ve askerî yüksek mekteplerini açık bıraktığı halde, o sıralarda nüfuz sahibi Bay Ali Kadir gibi bir iki gözü açıklar çocuklarını, yeğenlerini askerî mekteplere vererek, kıymetli subay yetiştirdiğinden, ben de sürekli çalışarak, propaganda sayesinde ve sabru sebatla bu üzücü durumları düzelmeğe ve muhtelif yerlerde mekteplerin açılmasıylada, maarif ilerlemeğe başladı.

Köstence şehrinde İslâm halkı yaptırdığı muazzam mekteplerine münevver ve uzman öğretmenler getirerek, tahsil işini yoluna komağa muvaffak olmuşlarsa da, Türk lisanı için Romen iptidai mekteplerinde (ilkokul) öğretmen ve eğitmen pek az ve hatta bulamıyorlardı. Bu noksanın tamamlanması ve gerek Köstence ve gerek Tulça Sancaklarındaki iptidai mekteplerine öğretmen yetiştirmek maksadıyla Babadağın'da bulunan ve vakıfca idare olunan islâm

medresesinin, islâmı bol ve Dobruca'nın merkezi olan Mecidiye'ye nakliyle, kasabanın eski medresesinin ihyası hususunda 1901'de bir iki münevveri yanıma alarak Bükreşte Maarif Nezaretine müracaatla Babadağın'daki Gazi Ali Paşa Medresesinin Mecidiye'de halkın yardımlarıyla yaptırdığımız 8 dershaneli, oldukça muntazam medreseye nakle muvaffak olduk ve programını normal mekteplerinkine benzettik.

Babadağ Medresesi, Kanuni Sultan Süleyman devrinde Viyananın muhasarası için sevk edilen ordular arasındaki kumandanlardan Gazi Ali Paşa, o vakitler asker merkezi olan Babadağına yerleşmiş, hayırlı işleri arasında bir de bu medreseyi bina etmiş ve idaresi içinde bir köy, bir de geniş göl satın almış, gelirini medreseye vakfetmiş pek eski bir irfan kaynağıydı. Zaman aşınıyla ve o havalideki Türklerin göçetmesi üzerine kıymetini kaybederek maarif bakımından da geri kalmış ve mütevellilerin yolsuzluğuna uğramış olan bu mektebi, Romen Hükümeti, Gazi'nin bıraktığı evkafı dahi kendi eforisine devrederek iptidai şekilde bir Romen ve iki Sarıklı öğretmenin rahlei tedrislerine bırakmıştı. Medresenin Mecidiye'ye nakli üzerine bu dini mektebin programı tedricen değişerek cevami hadimleri ve Türk iptidai (ilkokul) mekteplerine öğretmen yetiştirmeğe uygun âdeta normal mektepleri şekline girdi.

Bu mektebin mezunları iki sancaktan başka Kadrilâter'in yani Romanya'ya katılan Silistre ve Pazarcık Sancakları iptidai mekteplerine ve camilerine hizmet edecek kişilerdi ve Türk yavrularının ana lisanında da ilerlemelerine yardım etti. Sonradan sancak müftüleri ve şer'i mahkemelerin kaldırılmasına kadar kadıları ve diğer memurları bu medreseden çıkanlar arasından tayin olundu. Türk lisanı daha

geniş bir surette Arab lisanı yerine geçerek ve sonradan semitik hurufatı şimdiki lâtin hurufatıyla değiştirilerek, talebe daha çok gelişmeğe başladı. Hali hazırda 8 sınıfa ders veren öğretmenler on dörde ulaştı.

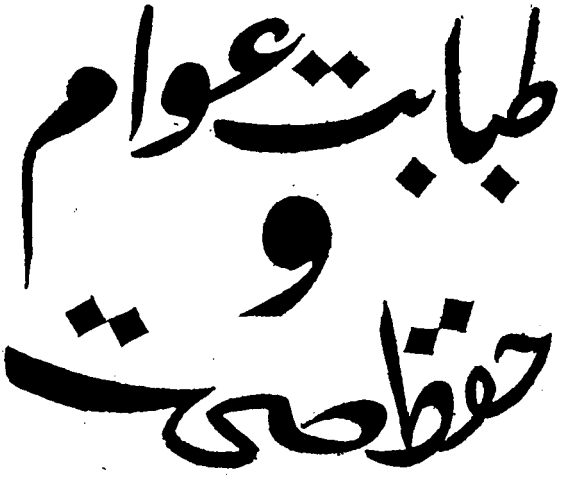

Medresede umumî harbe kadar muallim bulunduğum sırada tababete aid ders verirken Türkçe tedrisatta bulundum ve takrirlerimi kitap halinde bastırdım (*)

Türkiyemizin inkılâbı üzerine ana vatana göç eden bu medrese mezunları arasında pek çoğu imtihanlarda muvaffak olarak muhtelif memuriyetlere tayin olundular. Bu yönden de Türkiye'ye hizmet etmeğe başladılar.

Dobruca'nın yegâne irfan kaynağı olan Gazi Ali Paşa Medresesinde ben, umumî muharebeden evvel 8 ve sonra da 7 sene sağlık koruması halk doktorluğu dersleri verdiğimden medreseden çıkanlar, halka bu

(*) Yine o sırada Türk iptidai mektepleri için resimli ve sesle ilgili bir elifba (alfabe) ve Romence-Türkçe öğretici karşılıklı bir diyalog kitabı bastırdım.

fen şubesinin ehemmiyetini telkin ederek gözlerini açmışlar ve bütün Dobruca'mızda ben yegâne tabib iken şimdi sırf Türk olmak üzere hekim sayısı sekize çıktı ve her sene daha çok yetişecek. Bu irfan ocağına iki seneden beri Fransız lisanı da konuldu.

Mecidiye'ye yerleştiğimde, kasabada Sultan Mecidin muazzam camii şerifinden başka beş mescid daha mevcuddu. Mektepçe pek fakir ve ancak iki ibtidai mektep buldum. Bunların evkafının idareleri ehil olmayanların elinde perişan bir durumdaydı. İslâm cemaati başkanlığına geçtiğimde evkafı yoluna komağa, lüzumsuz ve harap olan, kapanan mescidlerin yerlerini, eski mezar taşlarıyla beraber toplatıp temizlettim ve satarak bazı evkaf ev ve dükkânlarını tamir ettim. Türk evlâdını, gûya terbiye eden hoca bozmalarının ve «hoca-i bike» kadınların ellerinden kurtarmak için ilkokul çağında bulunan çocukların,

Mecidiyede riyasetim altında çalışmış olan Türk Cemaatinin mührü

günde iki saat Türkçe okutmak şartıyla Romen ibtidai mekteplerine devamlarını yoluna koydum. Fakat İslam halkı o sıralarda kasabada çoğunluğu teşkil ettikleri halde, Romen kız mektebine taassupları neticesi kız çocuklarını yollamazlardı. Masrafın büyük

bir bölümü cebimden olmak üzere ve hayır sever bir Romen ailesinin de hibe ettiği yedi bin leyle Türk kızlarına mahsus dört dershaneli ve öğretmen odası olan hıfzı sıhhaya riayeten ismimi alan muntazam bir mektep inşa ettirdim ve mektebin resmî programlar dahilinde devamını hükûmete kabul ettirerek, Romen lisanının tedrisi için Maarif Nezareti tarafından maaş alan iki bayan öğretmen tayin ettirdim. Türk öğretmenleri lisan ve din derslerini eski harflerle verdikleri halde daha sonra yeni harflerle eğitim yaptırdım.

Senato azalığını kazandığımda, Maarif Nezaretine müracaatla, Dobruca'nın dört sancağında yaşayan Türk çocuklarından her bir sancaktan dörder talebenin yüksek mekteplere ücretsiz bursiyer olarak kabulüne muvaffak oldum. Bu sayede Türk çocuklarına Romanya'nın muhtelif fakültelerinin kapıları açıldı. Bu hususta Köstence Şehri Türk münevverlerinden benimle Yaş'ta çıkardığımız tabloda yüzbaşı kıyafetiyle resmi görülen Avukat Selim Abdülhakim Efendinin gayreti, himmeti büyüktür. Bu kişi, Romanya hayır severlerinden, muhtelif bankalardan ve biraz da resmî makamlardan topladığı parayı yüksek faiz veren bir bankaya yatırarak, gelirleriyle (nümasile) fakültelerde çalışan yoksul etudiyanlara yardım etmiş olduğu için yetişen münevverelere kendisini sevdirmiş, islam halkın hürmetini kazanmış bulunduğundan meb'us çıkmış ve Romanya konstitusyonu (anayasa) değiştiği sırada Faşizm şeklinde toplanan totaliter milli heyeti azalığına Türk unsuru namına kabulü için Karadeniz Genel Valisi adını alan Rezident cenaplarına bir muhtıra ile tüm Türk münevverleri müracaat ederek, kabul ettirmişlerdi. Şimdi (1939) bu yüksek heyetle yegâne Türk temsilcisi bu kişidir.

Bugün Dobruca'da tabib, avukat, subay mühendis ve diğer akademilerden yetişen ve parlak mevkiler işgal eden münevverler mevcuddur.

Umumî muharebeden sonra Romanya'ya geçen Kadrilâter yani Pazarcık - Silistre sancakları meselesi, Bulgarların iddiası üzerine çalkanmağa başlamıştı. Romenlerin özellikle şevketlû Kralımızın Türklere gösterdikleri iyi muamele ve muhabbetlerine karşı bu kıtanın Romanya'da kalmasını, sadakatımız neticesi olmak üzere bütün yeni Dobruca'da yaşayan Türk kasaba, nahiye ve köyleri gönderdikleri delegelerden mürekkep kongre heyeti, başkanlığım ve Süleyman Abdülhamid Bey'in propagandası neticesi Köstence'de deniz kenarında bulunan büyük gazinoda toplanıp üç gün müzakereden sonra hükûmete ve büyük devletlerin delegelerine telgraflarla bildirdik. Bu haklı talebimizde muvaffak olduktan sonra da Dobruca Türklerinin din işlerine ve medeni idaresine ait bazı mühim kararlar almak için Pazarcık Şehrinde bir genel toplantıya karar verdik. Bu kongreyi de umumun arzusuyla fakiriniz idare ediyordum.

Pazarcığın büyük tiyatro salonunda beş gün devam eden bu kongrede, Romanya Türklerinin hakları başlıca müftülerin, kadıların, mekteplerin, lisan ve eğitim ,cemaat ve evkafı islâmiyenin idare biçimini düzenleyerek, kabul ve tatbikatı için tasarılar tertibi ile hükûmetin muhtelif vekâletlerine takdimi hususunda dört sancağın her birinden uzman ve münevver dörder kişiden meydana gelen bir encümenin Mecidiye Türk Kız Mektebinde yine başkanlığım altında toplanıp aldığımız kararları tasarılar şeklinde yazıp yolladık.

Hükûmetin senato azalığına patrik ve diğer din reislerinin seçimsiz kabul ve tayini üzerine verdiği karara dayanarak Dobruca Türklerinin dört sancakta dini reisleri müftüler olduğundan ve bu müftülerin her biri senatörlük makamını talep ettiklerinden ve özellikle müftülerin tayini hükûmetin elinde bulunduğundan, gerek müftülerin tefrik ve tayini, bilhassa bu dini reislerin tüm müslümanların gizli reyleriyle seçimi üzerine verdiğimiz muhtıra, kilükali mucip oldu; hattâ istikbal için hıristiyan reisi ruhanileri bu noktayı kabulde korkup itiraz ettiklerinden, hükûmet de bu kuvveti istimal ederek Başmüftü sıfatıyla seçimsiz Tulça Müftüsü Edhem Kurt Molla Efendiyi nim surette tayin edip bu meseleyi kapattı.

Umumî harpte sırpların Dobrucaya gönderdikleri yardım tümenlerinden düşüp kalan subay zabit ve askerlerinin mezarları açılıp toplanan kemiklerini Mecidiye mezarlığı yakınında kaldırılan muazzam monument altına defnettiler. Bu âbidenin yapımı esnasında ben Mecidiye Kasabası Belediye Reisi bulunuyordum. Vazifeten yardımda bulundum' Açılış töreninde Yugoslavya ileri gelenleriyle yüzlerce ziyaretçiyle yaptığım kabul resmi ve hizmetime mukabil haşmetlû Yugoslavya Kralı bana kordonlu Sveti Sava nişanını bahşetti ve bu âbidenin muhafazasını uhdeme tevdi eyledi. Romanya'nın muhtelif madalya ve nişanlarını da talep etmediğim halde tefehhüren hâmilim.

Harbi umumî zamanında Buğdan kıt'asına sevk ve enterne edilen Türkler 17 ay zarfında benden gördükleri hizmet ve muhabbete mukabil yüzlerce imzalı bir teşekkürnameyi, Bükreş Ordusu Kumandanı Osman Nizami Paşa'ya verdiklerini işiterek, göğsüm muhabbet madalyalarıyla şişti, kalbim şenlendi. Bu,

nişan benim kalbimde en büyük, en yüksek bir yer tuttu; çünkü millete, insanlığa iyi niyetle ve feragatle hizmetlerimin mükâfatı idi.

Vatanın topraklarına değil, milletin özellikle münevver vatandaşların yüreklerine gömülmeden evvel, ebediyen ve cihanı hayretlere gark eden Atatürkümüzün yarattığı idaresi üzerine (Atatürk'ü Niçin Severim) ismiyle 1937'de kısa bir risalecik yayınladım ve ismi unutulmıyacak Şefin fezaili hakkında kalem yürüttüm. Çok müteessirim ki, vatana vazih hürriyeti fikriye zerk eden bu unutulmaz dâhi hakkında pek sarih yazılarım, benim anlamadığım bir müfkire ile fena tefsire uğramış olmalıdır ki, bin nüshasından yalnız 150 nüshasını İstanbul'a yolladığım halde beş onu satılmış ve merak edip okuyanlar bulunmamış ve bakalım bu budala adam neler yazıyor diyen olmamış!! Bu hal beni meyus etmiyerek yine bu hatıratımı pek çok kısaltığım halde, büyük masraflarla neşre cesaret ettim. Yaşarsam arkasını bırakmıyacağım, hazinei evrakımda mevcud binlerce vesikaları peyderpey neşredeceğim. Taki bu inkılap tarihi noksan olmakla beraber, hakikate yakın hizmetler ve tenkidat meydana çıksın!

Bütün yürekle arzu ettiğim Cumhuriyet idaremiz teessüs ettikten sonra, saadeti, şerefi, satveti için çalıştığımız Türkiyeyi seve seve görmek için ara sıra ziyarete gittim, epice yerlerini gezdim. Balıkesir'de yeni yapılan hastahaneyi baş ve diğer tabib arkadaşlarım gezdirdiklerinde, bir hasta koğuşu duvarına asılmış Çerkes Dr. Mehmed Reşid'in resmini gösterdiler. Şehrimizin mutasarrıfı iken hastahanemizi yeniden yaptıran bu fikirdaşınızı Gülhane mektebimizin, gülü ittihadın ilk kurucusu olduğu için teberrü-

ken resmini astık dediler. Ben o resmin karşısında, onun iyi kötü işlerini hatırıma getirmeden, elim kalbimin üzerinde bir dakika maziye teveccühen düşündüm, gözlerim yaşla doldu. Muayene odasına gittiğimde, Mehmed Reşid'in vatana olan hizmetinden bahsettikten sonra arkadaşlara:

Sakın sanmayın hayalin bu kartına düşen şekli,
Ebed âdad elektronlarla her daim müzeyyendir,
O menkuştur ezelden safhai vicdanı millete,
Silinmez; çünkü ressamı onun, nunvelkalemdendir.

diye yazdım. Bursa'da banyoları gezdiğim sırada Kükürtlüden Çekirgeye çıkarken cadde üzerinde, hürriyeti müteakip Meclis-i Mebusana başkanlık eden Ahmed Rıza Beyi', kızının elinden tutarak dolaşır gördüm. Benim de yanımda eşim ve kızım vardı. Ahmed Rıza Bey uzun sakallı başını sallayarak: eh Temo Bey arkadaş, biz bunun için mi çalıştık, vücut yıprattık, bu neticeyi mi bekliyorduk? diyerek teessüflerini gösterdi. Ben, azizim elbet bunu beklemezdik, lâkin hürriyetin ilânından sonra arkadaşlarınızın tuttukları zikzaklı yol ve uzağı görmemelerinden başka ne beklenirdi. Beni vatandan ikinci defa kaçırdınız, şimdi tekrar ailemle nefes almağa, bu mübarek topraklara yüz sürmeğe geldim. Sabır edelim, çalışalım, ümidi kesmiyelim dedim. Ayrıldı. Çekirgeye çıkarken caddenin sağ kolundaki mezarlıkta bir kız çocuğunun ağlamasını işittik. Mezarlığa girdiğimizde, eski bir mezarın yeni parçalanmış taşını gördük. Taşa kazılan manzumenin son beyti şöyle idi:

Derğehi âli abade müstakim ol kemteri,
Gösterir vahdet ilin kalkukta kesret perdesi.

Bu beytten, mezarın Karagöz'ün mezarı olduğunu anladım, niçin kırılmış diye merak ettim. Bize sabahları gevrek getiren birine sordum, evet o mezar Karagöz babanındır, taşı geçen sene Bursayı boşaltıp kaçan Grekler kırmıştır dedi. Fakat ben buna inanmadım, o hercü merc günlerinde yine bizim mutaassıp cühelâ tarafından kırılmıştır dedim. Tuhafı şu ki, on sene sonra tekrar Bursa'yı ziyaretimde Ulu Cami Medresesinin müzeye dönüştürüldüğünde, o taraflarda bulunan bazı tarihi eserin toplanıp getirilmiş, medresinin koridorunda, evvelce mezarlıkta gördüğüm kırık mezar taşını secde halinde maziye teveccüh etmiş olduğunu gördüm. Acaip dedim, milletin ilk hikmetli komedyacısı Karagözün mezarı bir ziyaretgâh olacak derecede düzeltilip, taşı tamir edilerek yerine konulacağına, hangi fikirle bu terakki devrinde bu millî eser, ebedî unutulmaya fırlatılmış, mezarı yerle bir olmuş. Bunu öğrenmek için İstanbul'da çıkan mühim bir gazeteden sordum, Karagöz sayesinde matbuat aleminde boru örttüren gazete ve risaleden de bir ses çıkar diye bekledim durdum.

Bekri Mustafa'nın Balıkpazarında bir meyhanenin arkasında mezarının bulunduğu sırada da, alkol kuvvetiyle hikmetli fikirler püsküren ve tarihe geçen bu filozof hakkında matbuat bir şeyler yazmadı. Ben 400 sene önce yaşamış olan Bekri Mustafa'yı, bir asır önce İstanbul'da resmî işlerle birkaç sene kalıp, Türkiye'yi ve Türkleri iyi tanımış ve pek çok şiir parçasıyla Boğaziçini, İstanbul'un birçok yerlerini severek teganni eden büyük Romen şair ve edibi Vasile Alexandri'nin manzum olarak yazdıklarından öğrenmiştim.

1936'da Balkanlar İttihadı Tıb Kongresi İstanbul'da toplandı. Ben de heyet arasında idim. Yıldız Sarayı-

nın büyük saltanat salonunda üç gün müzakeratdan sonra, Balkanlarda Türklerin en samimi dostları Romenler, Yugoslavlar ve Greklerle beraber Boğaziçi, Tarabya Palasta, Marmara, Büyükada, ve Yalova palaslarında toplanıp bazı tıbbî meseleler konuşup eğlendikten, Yalova'dan otomobillerle Bursa'ya gidip banyolarını ziyaret ettikten sonra, tabiatın bize bahşedip yükselten ve fikirleri, ilhamları veren Uludağ'a otomobillerle tırmandık. Bu başı eğilmez yüce yere İsviçre - Fransa hudutlarındaki Salevine, Arnavutluğun Mitoloji devirlerinde ilâhalere kürsülük eden Tomor Dağına meydan okuyan Keşiş'in, şimdiki genç idarenin bükülmez kollarıyla meydana getirilen çetin yollarla ve metin bir şose ile tepeye yakın bir yerde inşa edilen genç dağlılar misafir evine çıktık. Bu evde meslekdaşımız bir bayanın himmetiyle tertip edilen çay ziyafetinde misafirler lezzetlendirilirken ben de hatıra defterime, karışık ruh halinin ilhamıyla şu satırları yazdım :

Uludağdan hitab erdi, dedi ki bak hey gafil,
Benim turuma çıkmışken beni dinle kulak ver sen
Yapış damanına ilmin bu esrarı bulup faş et,
Ne kuvvet var tabiatta görüpte aczini bil sen;
İşit Musa kulağile, Muhammed gözile bak gör,
Atıl hikmet kucağına demadem durmayıp yüksel.

Ah dedim, ne olurdu, zikzak şoseler yerine Cenevre'nin Salevinde olduğu gibi Uludağ'a bir asansör konsa da benim gibi yaşlıların bacaklarının imdadına yetişilse. Yetmiş dört sene teneffüs ede ede çilingir körüğü gibi, şişen hava borularım rahat etse!! Çünkü yakın istikbalde artık bu yüksek yer, dağcıların, sporcu pehlivanların imtihan salonu hizme-

tiyle kalmayacak, Türk gençlerinin parlak dimağlarına cilâ verecek kafa sporu müsabakalarıyla da eski ve yeni dünyanın gençlerine meydana okuyacak hizmetlerde bulunacak.

Gençlerimiz tahsil aylarından kurtulup vakans günlerinde ilmî, fennî idmani dimagiye ile medenî âlemde yetişen meslekdaş ve yaşdaşları seviyesine çıkacak..

Ben bu bapta gazetelerle ezcümle «Tan» ile propagandada bulundum. Ciddî bir kafa sporu müsabakası meydana çıktı. Amerika'da tahsil eden bir iki gencimiz, fikirlerini, gördüklerini ve bu dimagî, fennî sporların Amerikada tarz ve tatbikını yazdılar. Yol aldı yürüdü diye sevindim, lâkin havaî fikirlere kapılanlar, boşuna hava yutmaktan, kol ve bacak kırmaktan vaz geçmediler, matbuat dahi beyin yerine adaleleri kabartmaktan başka birşeye yaramıyan ve tahsilde bulunan vatan çocuklarını, boş yere yıpratan futbol ve diğer zararı idmanlardan kurtaramadılar. Yakın bir zamanda bu teşebbüsüm ve bu insanî teklifim, kalıbımı değiştirmeden evvel mevkii icraya konacağına, sıhhî ve ilmî her iki idman sayesinde gençlerimiz tekâmüle doğru ilerliyeceklerine eminim.

SON

İkinci Sultan Abdülhamid oğullarının sünnet düğününün tıbbiye fakültesinde icrasından hürriyete kadar devam eden yarım asırlık hareketi alhrarane zarfında kısmen muhafaza ettiğim muhaberat, tabolunan gazete, risale ve layihalar büyük dosyalar dolduracak derecededir. Daha bir müddet yaşarsam bunları ve bahusus Yıldız Saray'ı mahzenlerinde bulunup

İstanbul'da bana teslim olunan merhum İshak Sükûti'nin muhaberatını tasnif ve tanzim ederek bütçemin müsaadesine göre tabı ve neşredeceğim ve yahud cumhuriyet idaresi, millî harekete dair müzemsi bir hazinei evrak açarsa oraya göndereceğim.

Hatıratımı bitirirken, hizmetleri geçen hamiyetli ihvanın resimlerini koyup hüviyetlerini de teberrüken dercetmeye kendimi borçlu bilirim:

Cemiyetin faal azasından ve Mısır muhabirimden kadın hastalıkları mütehassısı Dr. Necmeddin Arif Bey

Vazifeten hürriyete ve millete karşı yaptığım hizmetlere devamları emelile yetiştirdiğim dört erkek ve bir kız evlâdımın da tahsil ve terbiyeleri için, mes-

leğim sayesinde hariçten kimsenin yardımına muhtaç olmaksızın yetiştirdim.

Büyük çocuğum İskender Temo'yu ve ikinci evlâdım Rıdvan Temo'yu İsviçrede, üçüncüsü Hasan Togu ile son dördüncü oğlum Naim'i Yaş şehrinde ve Bükreş'te terbiyelerini iktidarım derecesinde temin edip ellerine diplomalarını verdim.

Demokrat Fırkası azasından Ali Fuad Bey

İskender, Fransa'nın Monpelier Yüksek Ziraat Mektebinden mezun olduğu için Türkiye'nin bu şubei fenniyede yetişenlere muhtaç olduğundan dolayı Türkiye'ye yollayıp asıl vatana armağan ettim. Rıdvan yanımda ve yetiştirdiği bağlarında, bahçelerinde ça-

lışıyor. Hasan Togu, Bükreş Yüksek Politeknik Mühendis Mektebinden diplomalı imalât yüksen mühendisidir. Naim de, Bükreş Tıb Fakültesinden mezun ve benim gibi göz hastalıkları mütehassısı olarak evimde çalışıyor ve hükûmetin medrese ve normal mektebinde sağlık koruma ve halk hekimliği öğretmeni ve tabibidir. Validesinin, Arnavut ve Türk terbiyesinde yetiştirdiği kızımı, Bükreş Yüksek Ticaret Akademisi mezunlarından Hırsovalı Bay Mehmed Ferhad ile evlendirdim. Şimdi Transilvanyanın en medeni ve pek büyük şehiri Kluj'da finans müfettişidir.

Hareketi milliye esnasında taşra muhabiri olan Hersekli Rıza Nazif Banaluka Bey

Kısaca efkârı millete arz ettiğim bu kısa hatıratım, övünmek için değil, gençliğimde, kartlığımda dahilî ve haricî vatanda emelimin, fikrimin ve nakdimin müsaadesi derecesinde maddî ve manevî bütün fedakârlıkları, kendi menfaatımı gözetmiyerek, fe-

İstanbul'da rüşdiye tahsilini bitiren, Dobruca'da Azaplar köyünden ve birinci derece ziraatçılardan Ömer Vefa Efendi

ragatle sırf millete, insanlığa faydası dokunur bir maksatla çalıştığımı, benden sonra yetişecek evlâd ve soyumuzun bu yolda, vatan ve millet için çalışmalarına bir nümune ve bir darbei hamiyet olmak üzere yazıp, insanlık adına ve bizzat benim mefkûrem olan Cumhuriyet idaresinin devamına, yetiştirdiğimiz gençlerin de can feda etmelerini temenni eylerim.

Hiç bir vakit unutulmayacak ve ebediyen Türk unsurunun kalbinde yaşayacak, cihan medeniyetini hayretlere gark eden bu şerefli Türk inkılâbını bütün manasıyla mevkii file koyan «Atatürkümüzün» hatıratını son nefesime kadar unutamıyacağımı ve

Türk babasının yerini tutan pek kıymetli ve büyük adam, siyas ve askeri bakış açısından Türkiye'yi felâketlerden kurtaran tedbirli ve kahraman Cumhurreisi «İNÖNÜ»ne, ulu Tanrının uzun ömürler ihsanını ve dehâsı sayesinde Türkiye'ye daha büyük hizmetlerde bulunmasını ve Türkiyemiz inkılâbına ciddiyetle çalışan kıymetli fikirdaşlarımızın ve bizden sonra gelecek gençlerimizin, bu vadide fedakârlıkla ve tam bir feragat ile çalışmaları temennisiyle eserimi milletin bakışlarına takdim ediyorum.

Ulu Tanrı, vatanı harb felâketinden kurtarsın ve kuvvette bulunanlara akıl ve izan bağışlasın.

Dr. İbrahim TEMO

DİZİN

A

A. Nuri 133
Abdulkerim Sebati (Trabzonlu) 10, 18
Abdullah Cevdet (Dr.) 12, 14, 16, 36, 37, 56, 57, 138, 140
Abdullah Paşa 65
Abdullah Zühdı (Gazeteci) 224
Abdülaziz (Sultan) 2, 17, 27
Abdülaziz'in Halli 19
Abdülhakim Efendi 99
Abdülhamid II (Sultan, Hamid, Abdülhamid-i Sani) 41 45, 80, 81, 87, 90, 91, 92, 121, 122, 125, 126, 128, 129, 131, 132, 134, 147, 151, 152, 153, 157, 159, 168, 178, 184, 186, 206, 257
Abdülhamid'in Halli 194, 198
Abdülhamid Efendi (Mülazım, Trabluslu) 44
Abdülhamid Bey (Acem) 44, 45
Acemian Dikran Bey (Miralay) 98
Acem Elçiliği 177
Acem Hürriyetçileri 9
Acem Mîrza Hüseyin Efendi 196
Acem Rıza 59
Acem Şahı 59
Adakale, 242, 245
Adana Livası 65
Adem-i Merkeziyet 171
Adil (Cihangirli) 9, 12
Adriyatik 230, 236
Afgan Hanı 219
Afgan Hükümeti 219
Afganistan 219
Afrika 1, 203
Ahali Fırkası 241
Ahırkapı 7, 8
Ahırkapı Tıb İdadisi 7

Ahmed 146
Ahmed Bey 57, 58, 126, 128, 145
Ahmed Bahtiyar (Efendi, Bey, Selanik) 9, 12, 38
Ahmed Celaleddin 87
Ahmed Celaleddin Paşa 125, 126
Ahmed Rıza Bey 64, 69, 70, 71 72, 85, 104, 128, 130, 147, 149 150, 157, 159, 171, 180, 196, 254
Ahmed Menkşi (Mülazım, Yüzbaşı) 189, 201, 226, 228, 230, 234
Ahmed Muhtar Paşa (Gazi, Müşir) 181, 183
Ahmed Paşa 88, 127
Ahmet Rıfat Bey 143, 144, 213
Ahmed Samimi 211
Ahmed Verdani (Arap) 33
Ahmed Vehbi 101
Ahmed Zeki 73
Ahrar «Taşnaksion» Fırkası 171
Aile Tabibi 32
Akdeniz 185
Akif Bey (Efendi, Posta Müdürü) 21, 24, 28, 29, 30
Akif Muhtar Bey (Prof. Dr. 132, 133, 160
Akka 69
Aksaray 22, 42
Akyazılı Sultan Türbesi 229
Aleksi (Bakkal) 61
Alfred Rüstem Bey 58
Ali Bey (Fraşalı) 197
Ali Çavuş 134
Ali Fuad Bey 259
Ali Haydar Bey (Midhat Paşazade) 136
Ali Kadir (Bey) 75, 99, 246
Ali Rıza Bey (Efendi, Kırımi, Bahriye Mülazımı) 75, 98, 108, 109, 128, 129, 134, 138, 139, 141, 166, 167, 173, 179, 181, 182, 184, 190, 197, 198, 201
Ali Ruşdi (Hersekli) 16
Ali Suavi 2
Ali Şefik (Gazeteci) 16
Ali Şefik Bey (İzmirli) 56
Ali Şefik Bey 130
Ali Şefkati 2, 3, 9, 59
Alman Hastahanesi 189, 200
Alman Yüzbaşısı 129
Almanya 96, 231
Aluş Ağa 15, 17, 22, 23
Atatürk 253, 261
Atıf Bey (Milazım, Hürriyet Kahramanı) 177, 214, 215, 216, 217
Amerika 238, 257
Amidi (Bk. İ. Sukûti) 91
Anadolköy 174, 189
Anadolu 41, 50, 194
Anadolukavağı 217, 218
Arab Ahmed Efendi (Kolağası) 220
Arab Ahmed Verdani 145
Arakel Efendi 32
Ardeal 241
Arif Beyoğlu 73
Arif Edip (Tibbiyeli) 129
Arif Hikmet (Ali Şakir, Öğretmen) 101, 134, 135
Arnavutköy 191, 194
Arnavut Kulüpleri 196
Arnavut Rıza 9
Arnavutluk 5, 6, 54, 123, 170, 172, 174, 222, 223, 224, 224, 229, 236, 238, 240, 256

Asaf Derviş Bey 103
Asaf Derviş Paşa 16
Asırdi 187
Askeri Tıbbiye 8
Asya 1
Averesku (Mareşal) 241, 242, 244
Avlonya 223, 229
Avlonya Hükümeti 223, 224
Avrupa 1, 2, 67, 105, 114, 118, 125, 129, 130, 131, 132, 135, 149, 151, 153, 160, 170, 171, 178, 182, 210, 219, 241
Avusturya 23, 231
Avusturya-Macaristan 231
Ayasofya 196, 197, 227, 228
Ayatanas 229
Aydın 175, 209
Azaplar Köyü 261

B

Babadağ 235, 246, 247
Babadağ Medresesi 247
Babıali 40, 42, 237
Babıali Baskını (Ermenilerin) 40
Babıali Hücumu 221
Babıali Caddesi 197
Babi İnanı 59
Baha (Dr.) 190
Bahaddin Çavuş 190
Bahaddin Şakir Bey (Dr.) 172, 173
Bahriye Mektebi 98
Bakırköy 196
Balçık 229
Balıkesir 253
Balıkpazarı 255
Balkan (lar) 50, 141, 169, 171, 228, 236, 256
Balkan Harbi 225, 229, 239
Balkanlar İttihadı Tıp Kongresi 255
Balpınar 102
Banat 241
Barbaros 31
Bari 230
Baron Hirşi 90
Baron Velorme 171
Basarabya 232, 241
Bastil 146
Başkım 123
Batsarya Efendi 51
Baykal Gölü 231
Baytar Mektebi 56, 59, 60, 213
Behçet Efendi (Debreli) 42, 60
Behzad 101
Bekirağa Bölüğü 213
Bekir Bey (Grebeneli Binbaşı) 220, 221, 222, 223, 224
Bekri Mustafa 255
Bektaşi Tarikatı 138
Belçika 149
Belgrad 240
Berki 82
Berlin 95, 96, 103, 130, 168, 231, 237
Berlin Antlaşması 137, 242
Besim Ömer (Dr., General) 33
Beşiktaş 46
Beyazıd 195, 225
Beyazıd Camii 59
Beylerbeyi 10
Beyoğlu 189, 190, 197, 206
Beyoğlu Caddesi 199
Beyoğlu Mutasarrıflığı 174, 189, 192, 200 222
Beyrut 180
Bezmi Nusret 213, 214

Birinci Dünya Savaşı 125
Binbirdirek 208
Boğaziçi 10, 228, 255, 256
Boğdan 164, 234, 241
Boşnak Efendi Rakas (Yüzbaşı) 31
Botoşan 233, 234
Brüksel 56, 130
Buda 138, 139, 140
Budapeşte 230
Bukovina 241
Bulgaristan 57, 69, 75, 95, 101, 102, 103, 146, 166, 168, 169, 170, 172, 181, 185, 228, 229, 231
Bulgar Hükümeti 168, 169
Bulgar Komitesi 124, 143, 147
Bulovar Ruayal 146
Bursa 101, 134, 255, 256
Bükreş 51, 53, 54, 55, 58, 59, 69, 96, 97, 102, 105, 107, 109, 116, 118, 120, 121, 123, 124, 135, 165, 223, 230, 232, 247, 259
Bükreş Tıp Fakültesi 260
Bükreş Yüksek Politeknik Mühendislik Mektebi 260
Bükreş Yüksek Ticaret Akademisi 260
Büyükada 256
Büyük Bey 74
Büyük Çeşme 218
Büyük Mazhar (Polis Müdürü) 190

C

Cafe Sufle 155
Cağaloğlu 196, 206
Cartier Latin 145
Cihangir 199
Cimbru 120, 121
Cinci Meydanı 198
Curcuva 56, 57, 58
Celal Arif 181
Celâleddin Paşa 168
Cemal Bey (Paşa) 185
Cenevre 56, 70, 73, 95, 105, 110, 125, 127, 130, 132, 134, 135, 141, 143, 155, 160, 172, 230, 256
Cenova 76, 79, 84, 14, 125
Cenubi Arnavutlar Hükümeti Muvakkatesi 223
Cent Vingt 146
Cermenler 231
Cevdet 143
Cevdet Osman (Dr.) 8, 142
Cezayir 152, 221

Ç

Çamlık 236
Çanakkale Boğazı 180
Çatalca 190, 228
Çatalca Cephesi 225, 228
Çemberlitaş 8
Çengelköy 11
Çekirge 254
Çelebi Veliullah 99
Çernavoda 124
Çin 203

D

Damad Ferid Paşa 211, 238
Damad Mahmud Paşa 131, 135, 149, 151
Dârülaceze 204, 205, 206, 207
Dardaneller 231

Daülkelp Enstitüsü 33
Debre 123, 135
Debreli Fuad Bey 238
Dedeağaç 185
Deliorman 134, 140
Demirkapı 12
Demirkapı Boğazı 245
Demokrat Fırkası 208, 209, 259
Demokrat Kulübü 220, 227
Demokrat Kulübü 220, 227
Demokrat Parti 204
Dersaadet 6, 111, 116, 117
Derviş Hima Bey (Bk. İbrahim Naci Bey) 75, 130, 141
Derviş Paşa 23
Dikran Acemian Efendi (Miralay) 34
Dincemi Enterne Merkezi 232
Diyarbakır 142, 143
Dobruca 4, 55, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 112, 116, 118, 125, 135, 164, 170, 172, 179, 220, 228, 229, 232, 235, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252 261
Domnu Kaptan 174
Donanmayı Osmani Muaveneti Milliye Cemiyeti 216
Duruşak Komitesi 137
Düyun-i Umumiye 196
Draç 229, 230, 236, 239
Drahor Suyu 215
Drin Nehri 5

E

Ebulhevl (Sfenks) 176
Ebulmukbil Kemal Bey 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 120
Edirne 18, 218, 219
Edirnekapı 16
Edhem 150
Edhem Efendi 92, 93
Edhem Kurt Molla Efendi 252
Edhem Ruhi Bey 141, 142
Efkar-ı Umumiye Gazetesi 168, 169
Enver Bey (Paşa) 178, 185, 198
Epirya 236
Ergani Madeni Redif Tabunu 49
Ergiri 238
Ermeni Cemiyeti 90
Ermeni Kilisesi 23
Ermeni Komitacılar 55
Ermeni Komitesi 143
Ernebud Komitesi 78
Ernin Paşa Hanı 8
Erzurum 60, 110, 111, 170, 182, 205
Esad Paşa Toptani (Tiranlı) 187, 239
Etniki Eteria 15
Eyüp Mezarlığı 94
Eyüp Sabri Bey (Ohrili) 178

F

Fardy Efendi 136
Fas 221
Fatih 40, 42, 48, 134
Felix 54
Fener 50, 54
Fener Patrikliği 54
Ferdinand I, Kral 244
Ferid (Bey) 157, 160
Ferudun Necati 102, 103
Fesli Zuhaf Alayı 43, 47, 60
Figaro 85
Filibe 95

Filip Margarit Efendi 50
Fiyome 230
Fizan 66, 92, 198, 201, 202
Folxton 141
Fransa 137, 143, 151, 152, 256, 259
Fransız Cumhuriyeti 150
Fransız Mektebi 200
Fransız Postahanesi 55, 59
Fraşeli Biraderler 47
Fuad Paşa 125, 126
Fuad Paşa Türbesi 196
Fuad Şükrü 203, 213

G

Galas 121
Galata 22, 41, 42, 55, 59, 174, 182, 190
Galata Köprüsü 197
Galip (Ressam) 160
Gani Bey (Tiranlı) 27
Gat 202
Gazı Ali Paşa 247
Gazi Ali Paşa Medresesi 247, 248
Gazi Osman Paşa 23
Gelibolu 202
Genç Türkler 3, 61, 99, 107, 153, 175, 203
Girid 114
Göksu Köşkü 10
Görice 18, 19, 27, 50, 51, 53
Grand Hotel 144
Grasku İstasyonu 21
Greçeyanu 245
Grek Komiteleri 221
Gülbaba 138, 139, 140
Gülhane Fakültesi 33
Gülhane Mektebi 253
Gülhane Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyesi 11

H

H. Arif (Şişman) 133
H. Kemal 64
Hacı Bekir 102
Hacı Hasan 181
Hacıoğlu Pazarcığı 95, 102
Hacıoğlu Salih Efendi 99
Haddehane Mektebi 98
Hadımköy 227
Hafız İbrahim Efendi 18
Hafız Rıfat Efendi 165, 167
Hal ve İstikbal Gazetesi 59
Halil 24
Halil Çavuş 19, 20, 21
Halil Muvaffak 133
Halil Paşa 238
Halim Bey 224
Hamidist 110
Hamii Âmidi 9
Haralambi Balamaçı 50, 51
Harbiye Mektebi 42
Hareket (Broşür) 57, 58, 82
Hareket Ordusu 190, 197, 199, 201
Hasan Ağa 118
Hasan Apti Bey 102
Hasan Bey (Avukat) 199
Hasan Bey (Periştineli) 230
Hasan Molla Azizov 95, 96
Hasan Paşa (7-8) 46, 47, 48, 49
Hasanpaşa Karakolu 46
Hasan Togu 259, 260
Hasene Hanım 178
Hatab (Odun) Kırâathanesi 16
Haydar Bloşmi Bey 7

Haydarpaşa Hastahanesi 34, 39, 45, 49
Hayfa 115
Hınçak Cemiyeti 40
Hınçak Komitesi 137
Hırsava 161, 162, 163, 260
Hırsava Kasabası Hastahanesi 161
Hidiv 82, 83, 84, 85, 86, 88, 220, 238
Hikmet Bey 125, 126
Hikmet Baban (Babanzade) 157, 160
Hilafet 153
Hilal-i Ahmer 13
Hilmi 72, 73
Hilmi Bey (Tunalı) 38, 80, 130, 133, 143
Hindistan 219, 220
Hocazade Sokağı 189, 199
Hotel Dıyu Hastahanesi 160
Hurşid Bey (Kaymakam) 129, 130
Hürriyetin İlânı 179, 180
Hürriyet-i Ebediye Tepesi 198
Hüseyin Avni Efendi 165
Hüseyin Bey (Eczacı) 199
Hüseyin Bey (Binbaşı) 21
Hüseyin Bey (Dr., Müralay) 7
Hüseyin Efendi 167
Hüseyin Efendi (Çiftci) 99
Hüseyin Hilmi Efendi 65

I

Intransigent Gazetesi 148
Istarova 27
Işık «Drita» Partisi 53

İ

İbrahim Efendi (Mebus) 18
İbrahim Efendi (Türbedar) 229
İbrahim Naci Bey (Derviş Hima, Ohrili), 101, 102, 107, 108, 110, 123, 130, 135, 143
İbrahim Paşa 7
İbrahim Tali Bey 149
İbrahim Edhem (Dr. Temo) 3, 5, 7, 9, 17, 22, 28, 29, 30, 37, 39, 40, 43, 49, 60, 72, 76, 78, 82, 87, 106, 108, 116, 121, 128, 164, 165, 166, 167, 175, 177, 180, 181, 183, 186, 189, 194, 196, 201, 202, 210, 216, 223, 254, 262
İhsan Bey (Konsolos) 165, 167, 180
İhsan Bey (Belediye Reisi) 206
İkdam 67
İmarat-ı Askeriye 13
İmparator Justinyen 228
İnciralh İçtima 17
İnkılâb (Gazete) 62
İnkılâb-ı Sahih (Makale) 192
İnönü 262
İshak Sükûti Bey (Dr., Amedi) 8, 9, 12, 13, 14, 16, 17, 41, 42, 56, 59, 60, 61, 62, 69, 76, 87, 88, 89, 130, 133, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 213, 258
İstanbul 6, 8, 9, 10, 15, 19, 22, 25, 27, 34, 41, 49, 50, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 86, 88, 90, 91, 93, 102, 105, 107, 109, 110, 120,

121, 128, 129, 130, 134, 135, 145, 151, 153, 162, 163, 166, 169, 172, 174, 180, 181, 182, 183, 185, 189, 194, 196, 197, 199, 202, 204, 208, 210, 213, 217, 219, 221, 223, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 236, 238, 242, 253, 255, 261
İstanbul'un Büyük Zelzelesi 34
İsa Bey Buletina 230
İseviler Genel Müdürlüğü 159
İskender Bey 57
İskender Temo 259
İskenderiye 174, 220, 221
İsmail Bey Topdani 7
İsmail Hakkı Bey (Kaymakam) 136
İsmail Hakkı Bey (Kaymakam) 136
İsmail Kemal Bey 136
İsmail Kemal Bey (Avlonyalı) 150
İsviçre 231, 256, 259
İşkodra 147, 222
İttihad ve Terakki (Cemîyeti) 3, 5, 123, 125, 160, 171, 178, 186, 194, 208, 213, 222
İttihad Hükümeti 201
İttihad ve Terakki Merkez Kulübü 210
İttihad ve Terakki Piyesi 17
Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti 42, 91, 94, 172
Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Paris Müdüriyeti 90
Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti 172
İtalya 56, 59, 87, 138
İtalyan Postahanesi 55, 59
İpekli Küçük Mazhar 190
İzmir 58, 154, 155, 156, 175
İzmir Suikastı 211
İzmirli Hikmet 12
İzmit 41
İzzetin (Şamlı) 94

J

Jak Levi Efendi 58
Jön Türkler 2, 71, 83, 90
Jön Türklerin Paris'deki Son Kongresi 170

K

Kabe-i Hürriyet 173, 185, 188
Kabil 219
Kadri Bey 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110
Kadri Bey (Köstence Konsolosu) 220, 221, 228
Kadrilâter 228, 229, 247, 251
Kafkasya 67
Kahbe Bizans 185
Kahire 54, 82, 89, 130, 132, 176
Kamil Bey 20, 24, 25
Kamil Bey (Binbaşı) 27, 30, 39, 45, 46
Kanlıca 10
Kanuni Sultan Süleyman 247
Karadeniz 45, 51, 161, 231
Karadeniz Genel Valisi 250
Kara Kemal Bey 211
Kara Mehmed Paşa 5
Karadağ 230
Karagöz 255
Karaköy 197
Kazım Bey 105, 107, 109

Kazım (Yüzbaşı) 225
Kazım Hilmi Bey 43, 61
Kazım Efendi 60
Kavar Meselesi 203
Kavala 19
Kemal Bey 9
Kemal Bey (Dr. Çerkes) 149
Kemal Efendi 110, 121
Kemal Hacı Ahmed Efendi (Bey, Mecidiye Belediye Reisi) 96, 97, 110, 120
Kerim Sebati Bey (Dr. Operatör) 12, 103, 175, 176
Keşiş 256
Kızılhaç 226, 229, 232
Kiraki 219, 220
Kilyom Tel 76
Kluj 260
Koanda (General) 245
Kogalnıçeanu 107
Kozme Duşi 124
Koca Boşnak Binbaşı 23
Kosova 18, 23, 147, 172, 174 177, 178, 236, 240
Köstence 51, 53, 80, 95, 99, 104, 107, 116, 120, 121, 122 124, 129, 134, 163, 164, 165 166, 169, 172, 174, 178, 179 180, 190, 197, 220, 224, 227 228, 233, 235, 246, 250, 251
Köstenceli Mahmud Çelebi 171
Kuleli 11, 12
Kuleli Askeri Hastahanesi 192
Kuleli Askeri Tıbbiye İdâdisi 8
Kuleli İdâdisi 31
Kuleli Mektebi 12, 59
Kumkapı 23, 40
Kuruçeşme 217, 220
Kükürtlü 254
Kürt Kulüpleri 196
Kral Karol I, 231
Kral Karol II, 244
Kraliçe Elizabeta (Carmen Silva) 222, 229

L

Latif Bey Selim 85
Lancy 78
Lom 95, 96, 103, 211
Loma 73
Londra 9, 56, 59, 130, 135, 144
Lozan Antlaşması 243
Lüksemburg Bahçesi 154
Lütfü Bey (Dr.) 150

M

M. Galip 64
Mabeyn-i Hümayun 184
Macaristan 138, 139
Manastır 5, 21, 23, 147, 172, 174, 177, 178, 185, 186, 188, 199, 215, 217
Manastır Fırkası 220
Manastır - Selanik Şimendifer Hattı 21
Mansur Hallac (Filozof) 195
Mahmud Celâleddin Paşa 87
Mahmud Çelebi 99, 108, 109
Mahmud Necati Çelebi 172
Mahmud Paşa 89
Mahmud Paşa Camii 6
Mahmud Şevket Paşa 213, 218, 224
Makâtib-i İslamiye Müdürü 76

Makedonya 61, 73, 122, 123, 146, 222, 223, 226, 236, 240
Makedonya Bulgar İhtilal Komitesi 147
Makinist Turhan Bey 102
Manolesku (Prof.) 54
Maraz Mehmed (Baytar) 73, 86
Marista Oteli 49
Marko Paşa 8
Markoviç 240
Marmara 228, 256
Marsilya 237
Masonluk 225
Mat 5
Matbaa-ı Amire 33
Mazhar Bey 175, 177
Mecidiye 96, 97, 106, 116, 120, 121, 124, 127, 141, 161, 167, 191, 231, 232, 235, 246, 247, 249, 252
Mecidiye Hastahanesi 161
Mecidiye Türk Kız Mektebi 251
Meclis-i Mebusan 188, 189, 196 211, 254
Mehmd 64, 86
Mehmed Bey (Hamamcızade) 102
Mehmed Darala Paşa 230
Mehmed Efendi (Eczacı) 4
Mehmed Ferhad 260
Mehmed (Kunduracı) 102
Mehmed Niyazi (Şair) 99, 231
Mehmed Paşa (Kalkandelenli) 224
Mehmed Reşid (Dr., Çerkes) 12, 13, 14, 16, 253
Mehterhane 86
Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye 12
Mekteb-i Tıbbiye 145
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 164
Mekteb-i Tıbbıye-i Mülkiye 41
Memduh Paşa 106
Merkeziyetçilik 171
Merkez-i Umumi 196, 210, 211, 216
Mersin 64, 65
Meserret Oteli 224
Meşin Baba (Binbaşı Hüseyin Bey) 21, 22
Meşveret 63, 68, 69, 71, 72, 85
Meteor Vapuru 51
Mezopotamya 9
Mısır 54, 56, 64, 79, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 95, 102, 105, 107, 131, 132, 135, 141, 149, 165, 173, 174, 181, 182, 220, 221, 238, 258
Mısır Hükümeti 83
Mısırlı Hanım 225
Midhat Bey (Fraşeli) 185, 186
Midhat Paşa 2, 31
Midhat Şükrü Bey (Bleda) 107, 108, 130, 133, 185
Mihaileanu 125
Mirza Said Bey 196
Mirza Said Paşa 104
Mizan 66, 72, 75, 83, 126, 127, 192
Millet Bahçesi 179
Moldova 54, 232, 234, 235, 241
Monpelier Yüksek Ziraat Mektebi 259
Monsieur Micado 65
Mozak 204
Mozoros Kikis Bey 136

Muaveneti Mi iye Sandığı 216
Muhammed 70, 78, 256
Muharrem (Girit i) 16, 17
Muhiddin Bey (Dr., Hekimbaşızade) 206
Muhsin 86
Muhtar Paşa 86
Murad Bey (Mizancı, Dağıstanlı) 64, 66, 67, 77, 83, 84, 85, 125, 126, 128, 135, 192, 193, 194, 195, 196
Murad Bey Topdani 66
Murad bin Mustafa 5
Muri (Hicrani) 76, 79, 80
Musa 256
Museviler Genel Müdürlüğü 159
Mustafa Efendi 73, 78
Mustafa Efendi (Eczacı) 34, 35, 36
Mustafa Fazıl Paşa 2
Mustafa Necip 178
Mustafa Paşa 56
Mustafa Ragıp Efendi (Kartallı, Tıbbiyeli) 35, 57, 58, 69, 103, 104, 124, 128, 129, 168, 169, 170, 179, 180, 182, 185, 186, 187, 189.
Mustafa Sabri Efendi (Şeyhülislam) 237
Mülkiye Mekteb-i Tıbbiyesi 7
Münif (Tarsusizade, Şair) 101
M nir Bey (Dr.) 151, 153, 219
Müslim Bey (Kolağası) 143

N

Naci (Tıbbiyeli) 128, 129, 141
Naçu - Temu Grubu 123
Naim 259, 260
Namık Bey (Miralay) 12, 32
N ık Kema 2, 3, 25, 31
N ık Kemal Bey'in Rüyası 9
Nazım 76
Nazım (Mühendis) 99
Nazım (Dr.) 157, 175, 177
Nazım Bey (Kaymakam) 178
Nazım Paşa (Dr.) 60
Necati Bey 171
Necib Bey Draga 18
Necip Melhame 129, 130
Necmeddin 74
Necmeddin Arif Bey 12, 22
Necmeddin Arif Bey (Dr.) 258
Necmedin Mola 210
Necmi 75
Neotif Efendi 224
Nikda Naçu Efendi 53, 54, 55, 60, 123
Nikdof 124
Nikolay Efendi 8
Nikolof (Terzi) 125
Niyazi Bey (Resneli) 178, 201
Niyazi (Dobruca Şairi) 226
Nuri Bey 2
Nuri Soylu 181

O

Odesa 15
Ogüst Kont 71, 72
Oğuz 81
Ohri 5, 18, 19, 21, 25, 26, 27, 28, 47, 48, 73, 164, 165, 173, 178, 186, 187, 199
Ohri Gölü 20
Ohri Redif Taburu 19

Ohrili Karabacak 48
Okulist Dommul Manoleşku 97
Oradea 245
Ortaköy 43, 61
Osman (Dr.) 204
Osman Diyarbakır (Ganizade) 143
Osman Niyazi Paşa 252
Osman Sabit Bey 142
Osmancık 31
Osmanfakıh 135
Osmanlı Bankası 55
Osmanlı Demokrat Fırkası 209
Osmanlı Hükümeti 201
Osmanlı Hürriyetperveranı 137
Osmanlı Progrisistleri 114
Otel Central 169
Otel de' Glob 144, 145
Otuzbir Mart Vak'ası 141, 189, 223

Ö

Ömer Efendi, 99
Ömer Lütfi Bey 96, 103, 133
Ömer Vefa Efendi 261

P

Pakuraru (Dr.) 164
Palabıyık Haydar 213
Panat Dağları 245
Pandeli 110
Pangaltı 199
Panteon Meydanı 153
Papino 190
Pasiç (Yugoslav Başvekili) 239
Patrikhane 23, 40, 50
Pavlesku (Dr.) 164
Pazarcık 168, 169, 229, 241, 247, 251
Paris 45, 56, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 76, 78, 79, 80, 84, 90, 95, 104, 107, 114, 125, 126, 130, 135, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 155, 157, 160, 161, 166, 168, 171, 172, 177, 180, 219, 236, 237, 238
Paris Genç Türkler Kongresi 135
Paris Sulh Konferansı 236, 239, 240
Perlaşez Mezarlığı 149
Peşte 138, 139
Petrograd 231
Pierre Lermit (İ. Temo) 19
Pindos Dağları 222
Pirevi 81
Prens Alfred Kiga 236, 238
Prens Lütfullah Bey 131, 149
Prens Sabahatin Bey 131, 136, 149, 150, 171
Prens Vidi (Vid, Vidin) 222, 223, 229
Prens Vid Hükümeti 230

R

Ramiz Bey (Mülazım) 221
Rasul Efendi 141, 142
Raşid Tahsin (Mühendis) 31
Raşid Tahsin Bey 103
Razgrad 168
Rauf Efendi 86
Rebeller 229, 230
Rebeler İsyanı 222
Recep Efendi 60, 61
Recep Efendi 196
Recep Efendi (Ohrili) 205

Recep Lakteş Efendi (Baytar) 56, 60, 110, 111, 112
Recep Paşa (Matlı, Müşir) 102, 182, 183
Refik Bey (Manyasizade) 210
Refik Efendi 143
Refere Mahkemesi 151
Regele Carol Vapuru 174, 180
Regina Otel 104
Resüttin Sarayı 83
Reşid Bey 83, 87
Rezident 250
Rıdvan Temo 259
Rıza (Mürettib) 105, 108, 109
Rıza (Ali) 199
Rıza 204
Rıza Bey 84
Rıza Nazif Banaluka Bey 260
Rıza Nur Bey (Dr.) 243
Rıza Paşa 24, 36, 41
Rıza Paşa (Serasker) 102
Rifat 62
Rodos 76,77
Roma 130, 230
Romanu 233
Romanya 24, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 58, 84, 89, 90, 102, 103, 107, 110, 112, 120, 122, 123, 124, 125, 127, 129, 130, 135, 138, 141, 160, 161, 163, 164, 165, 175, 177, 180, 185, 189, 190, 191, 195, 214, 219, 220, 222, 226, 228, 230, 232, 234, 236, 238, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 250, 251
Romanya Hükümeti 124, 231, 232
Romen Hükümeti 225, 246
Romen Ordusu 229
Reu des Ecoles 145, 155
Rum Komitacılar 51
Rum Patrikhanesi 206
Rumeli 6, 9, 11, 50, 54, 107, 122, 135, 170, 173, 194, 200, 232, 225, 228, 231, 236
Rusçuk 57, 58, 95, 102, 124
Rusya 15, 231, 232
Rusya Çarı 80
Rüşdü Bey (Miralay) 129
Rüstem Bey (Kırımlı) 232

S

Sada-yı Millet (Gazete) 106
Safvet 62
Said Mehmet Efendi 8
Said Paşa 222
Saip Paşa 29, 30
Sait Paşa 40
Salâhaddin Bey 192
Salev 256
Salih Efendi (Hacıoğlu) 130
Salim Efendi 99
Sami Bey (Fraşeli) 47
Sami Bey (Bahriyeli) 198
Sami Bey 201, 204
Sanremo 138, 140, 141, 142
Sarafov (f) 121, 122
Saray 12, 23, 24, 27, 29, 30, 47, 105, 107, 173, 177, 188.
Sarayburnu 13, 61
Saray-Bosna 231
Selamet-i Umumiye Kulübü 208
Selanik 22, 58, 107, 147, 172, 173, 177, 178, 185, 186, 188, 190
Selanik-Üsküp Hattı 21
Selim Abdülhakim Efendi (Yüzbaşı, Avukat) 234, 250
Seniha Sultan 151

Sent Pierre Mektebi 199
Seraceddin 133
Serasker Kapısı 49, 195
Serez 60
Servet Bey 40
Sezar 71
Seyid Hilmi Efendi (Hoca) 99, 100
Seyret Bey 136
Sıraselviler Sokağı 200
Sırbistan 236, 240
Silistre 247, 251
Sirkeci 51
Sofu Efendi 162
Sofya 95
Sofya Yüksek Komiserliği 130
Soğukçeşme 196
Son Posta Gazetesi 196
Struga 5, 6, 9, 18, 19, 20, 21, 178, 181, 185, 187, 188, 236, 239
Struga Bulgar Mektebi 21
Suavi 31
Suavi (Ragıp'ın Çocuğu) 168
Sufler (Dr.) 225
Sultan Mahmud 32
Sultan Mahmud Türbesi 196, 197
Sultan Mecid 249
Sultan Mehmed 228
Sultan Murad 236
Suriye 185
Suriye Ordusu 221
Süleyman Abdülhamid Bey 251
Sünne 242
Süreyya (Yanyalı) 223
Spiru 181, 192
Stefan Mihaileanu 123, 124
Sveti Sava 252

Ş

Şahabeddin 19
Şahin Paşazade (Mebus, Göriceli) 213
Şahtin Bey Kolunya 18
Şair Ovidiu Meydanı 121
Şam Tıp Fakültesi 16
Şalki Anadolu 9
Şefik Bey 58, 102, 106, 107, 108, 109, 110, 117, 128, 130
Şefik (Dr. Giritli) 39, 40, 65
Şefik Bey (Binbaşı) 124
Şefik Bey (Kaymakam) 69, 75, 102, 106, 109
Şefik Bey (Miralay) 113, 130
Şemsi Paşa 177, 215
Şerafeddin Mağmumi 9, 12, 16, 17, 75
Şeref Sokağı 196, 210
Şeref Vapuru 56
Şerif 8
Şerif Bey (Dr.) 60
Şevki Efendi (Osmanfakıh Şeyhi) 135
Şeyh Galip 102
Şeyh Hamza Efendi 44
Şeyh Sünusi 221
Şeyh Şamil 150
Şeyh Zafir Efendi 44
Şeyhülislam Kapısı 42
Şinasi Bey 2
Şişman Hasan Arif 78
Şiyak 229, 230
Şumnu 73, 75, 95
Şükrü Bey 30
Şükrü Kamil Efendi 26
Şükrü Kamil Bey (Dr.) 19, 39, 45, 46

T

Tahir Efendi (Dr.) 45, 46
Tahir Bey (İşkodralı) 43
Tahir Paşa (İşkodralı) 27, 33, 47
Take Yonesku 221
Taksim 199, 200
Taksim Çeşmesi 199
Talât Bey (Mülazım) 235
Talât Bey (Paşa) 204, 206, 207, 217, 218, 219, 221, 222, 224, 225, 237
Tan 148
Tan Gazetesi 148
Taşkışla 66, 102, 190
Taşku Puçera 225
Tatar Kulüpleri 196
Tatar Osman Paşa 178
Tatlıcak 99
Tegaddi ve Devam-ı Hayat 33
Tekirdağ 41, 218
Tekke Köyü 229
Terakki Fırkası 171
Terakki ve İttihad Kulübü 187
Tercüman-ı Hakikat 112
Terkos Gölü 231
Tesalya 114, 115, 128
Tevarik 204
Tevfik (Eczacı) 213
Tıbbiye-i Askeriye Fakültesi 31
Tıbbiye-i Mülkiye 8
Tiburşade Sultanı 204
Timur 164
Tiran 66, 229
Tiyo 206
Tokatlıyan 198
Tomor Dağı 256
Topal Tevfik 224
Tophane 190
Toskalık 236
Trablus 102, 204, 221
Trablusgarb 56, 91, 92, 143, 183, 201, 221
Trabya Palas 256
Trabzon 41, 58
Transilvanya 164, 241, 260
Triyeste 84
Tulça 246, 252
Tuna 56, 57, 74, 95, 124, 135, 140, 161, 177, 178, 211, 231, 232, 233, 235, 242, 245
Tuna (Gazete) 57
Tunkin 203
Tunus 152, 221
Tutrakan 95, 101, 102, 134, 177, 181
Türk Ocakları 211
Türkiye 6, 15, 50, 54, 58, 59, 85, 114, 122, 123, 129, 130, 137, 141, 146, 150, 152, 156, 159, 161, 162, 170, 174, 175, 179, 194, 208, 210, 215, 222, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 236, 237, 238, 241, 242, 243, 248, 253, 255, 259, 262

U

Ubeydullah Efendi 38
Ulahya 54
Ulu Cami Medresesi 255
Uludağ 256
Urban 204

Ö

Üçüncü Ordu 215
Üsküdar 134

V

Valide Hanı 44
Vardar Nehri 21
Varna 95, 102
Vasile Alexandri 255
Vasile Kogalnıçeanu 107
Vidin 73, 95, 107
Vignier 73
Vindzor Havz 87
Viyana 137, 138, 140, 141, 215, 247

Y

Yalova 258
Yanku Mihal 225
Yanya 147, 164, 165, 222
Yaş 226, 234, 235, 250
Yaşar Bey Arebara 123, 135
Yemen 65
Yenice 197
Yeniçeri Ocağı 138
Yergök 130
Yıldız (Sarayı) 22, 23, 42, 43, 45, 67, 82, 102, 127, 141, 170, 184, 191, 215, 255, 257
Yugoslavya 236, 240, 252
Yugoslavya Hükümeti 242
Yunan Muharebesi 94
Yunanistan 15, 86, 221
Yusuf 77
Yusuf Akçura 157, 160

X

Xenofon 8

Z

Zaharof (Dr.) 164
Zankovski (General) 232
Zeki Bey (Kayserili) 194, 196
Zeki Paşa 8, 10, 11, 31, 32, 62, 63, 64
Zeki Paşa (Müşir) 38, 39
Zeoros Paşa 33
Zeytinburnu Arsenalı 227
Ziya 8
Ziya Gökalp 211, 212, 213
Ziya Paşa 2, 9
Zühdü (Beykozlu) 38
Zülfikar 190
Zürih 84

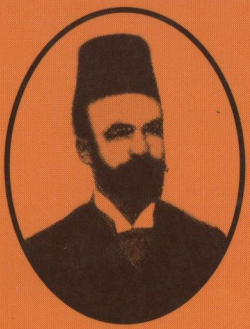

İbrahim Temo Mart 1865'te Manastır'a bağlı Struga'da doğdu.1936'da Mecidiye de (Romanya) öldü. İlk eğitimini Struga'da yapan İbrahim Edhem 1884 - 1888 arasında Ahırkapı Tıp İdâdisi ve Kuleli Askeri Tıbbiye İdâdisi'nde öğrenim gördü. 1888'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneye girdi. Tıbbiye de öğrenciyken 1 Mayıs 1889'da İshak Sükûti, Mehmet Reşid ve Abdullah Cevdet ile birlikte İttihat Terakki Cemiyeti'nin çekirdeğini oluşturan İttihat-ı Osmanî Cemiyeti'nin kuruluşuna katıldı. Bu örgütün kurucusu olarak 1/1 numaralı üyesi ve lideriydi. 1892'de Tıbbiye'den mezun oldu. 1895'te Yüzbaşı iken Romanya'ya kaçtı. 1895'te ***Hareket*** *adında bir broşür yayınladı. 1897'de Romen tabiyetine geçti. 1898'den başlayarak* ***Sada-yı Millet*** *adıyla bir gazete çıkardı. 1906'da Terakki ve İttihad Cemiyeti yeniden organize edildiği sırada Temo'da Cemiyet'in Köstence Şubesini oluşturdu. II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine İstanbul'a döndü ancak umduğunu bulamadı. Bir süre Darülaceze Müdürlüğünde ve Beyoğlu Mutasarrıflığı Sıhhiye Müfettişliğinde bulundu. 6 Şubat 1909'da Osmanlı Demokrat Fırkası'nı (Fırka-ı İbâb) kurdu. Partisinin 5 Aralık 1911'de Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne katılmasından sonra Romanya'ya döndü. 1. Dünya Savaşı sonrası barış görüşmelerinde Arnavutluk'un parçalanmaması ve toprak bütünlüğü için çalıştı. 1920'de Romanya'da senatör oldu. Ölene kadar da Romanya'daki Türk ve müslüman cemaatin menfaatleri ve eğitimi için çalıştı. 1936'da İstanbul'da toplanan Balkan Birliği Tıp Kongresine Romanya temsilcisi olarak katıldı. Temo'nun bu anılarından başka 1937'de Mecidiye'de yayınladığı* ***Atatürk'ü Niçin Severim*** *adlı kitabı vardır.*

ARBA 12
TARİH/ANI 2

ARBA

ISB 40000007 9
9 789753 910507